

**T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

MED DEVLETİNİN DIŞ POLİTİKASI (M.Ö. 700-550)

Yüksek Lisans Tezi

DANİYAL SABER AHMED

ARALIK 2018

**T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

MED DEVLETİNİN DIŞ POLİTİKASI (M.Ö. 700-550)

Yüksek Lisans Tezi

DANİYAL SABER AHMED

DANIŞMAN

PROF. DR. TURHAN KAÇAR

ARALIK 2018

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Öğrencinin Adı Soyadı

Daniyal Saber AHMED

Danışmanlığımı yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Danışmanın Unvanı Adı Soyadı

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

İMZA SAYFASI

Daniyal Saber AHMED tarafından hazırlanan ‘Med Devleti'nin dış Politikası (M.Ö. 700-550)’ başlıklı bu yüksek lisans Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Dr. Öğr. Üyesi Fatih DURGUN

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi SARIKAYA

Kurumu: Sakarya Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 24/12/2018

ÖNSÖZ

“Med Devleti'nin Dış Politikası (M.Ö.700-550)” ismini verdiğimiz çalışmamızın araştırma aşamasında önceden bu konu hakkında herhangi bir benzer çalışma yapılmamış olması zorluk yaşamama sebep olmuştur. Yapmış olduğum kaynak taramalarında Med Devleti konulu çok fazla kaynak ve belgenin mevcut olmaması ayrıca Med Devleti gibi önem arz eden bir devletin tarihinin yeterince araştırılmamış olması beni şaşırtmıştır. Dolayısıyla, bu konunun Türkiye'deki akademik çalışmalarda çok dikkat çekmediğini ve özellikle şu ana kadar üniversitelerde hiçbir yüksek lisans veya doktora tezi olarak ele alınmadığını gördüğüm için, tezimin, bu alana katkı yapacağını ümit ediyorum.

Bu vesileyle, tez çalışmamın her aşamasında ilgi ve desteğini esirgemeyen, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı şekillendiren ve özveri ile yardım eden danışman hocam Prof. Dr. Turhan KAÇAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans eğitimi sürecinde bilgilerini bizimle paylaşan ve desteklerini her daim hissettiren değerli hocalarım başta olmak üzere İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümüne; buradaki dost ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Bununla birlikte bu eğitimi almama olanak sağlayan **Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)**'ye teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca değerli arkadaşım Sabriye DEMİRCİ'ye ve bütün hayatım boyunca maddi ve manevi her türlü desteği sağlayan çok kıymetli aileme de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Daniyal Saber AHMED

Aralık, 2018

ÖZET

MED DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI (M.Ö. 700-550)

Ahmed, Daniyal Saber

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Turhan Kaçar

Kasım, 2018. 145 sayfa

Med Devleti M.Ö. 700-550 yıllar arasında İran dünyasına hâkim olmuş ve zamanla diğer kavimleri de kendi hükümdarlığına altına alarak bir İmparatorluk haline gelmiştir. Med ismi ilk kez Asur kralı III. Salmanassar (M.Ö.859-824) döneminde M.Ö. 836 yılına ait bir çivi yazılı belgede görülmüştür. Med Devleti bilinçli bir dış politika izlemiş ve bu politikasını diğer kavimlerden faydalanarak adım adım güçlendirmiştir. Bu çalışma Med Devleti'nin dış politikasının ana hatlarını ele almaktadır. Bu bağlamda Med Devleti, geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmuş ve sınırlarını doğuda Baktriya (Bactia)'ya batıda Anadolu'da Kızılırmak'a ve kuzeyde ise Kafkasya'ya, güneyde Basra körfezine kadar genişletmiştir. Med Devleti dış politikasında, Mezopotamya'da Asurlulara karşı her zaman düşman ve yoğun bir politika izlenmiştir. Ancak Asurluların tersine, Medlerin Babillilerle ilişkileri çoğu zaman barışçıl ve karşılıklı yardımlaşma şeklindeydi. Medler başlangıçta Anadolu'da bulunan Urartular ve İskitler ile yumuşak ve karşılık yardımlaşma üzerine ilişkiler geliştirmiş ancak daha sonra onlara saldırıp topraklarını Med Devletine katmıştır. Ayrıca, Lidyalılar ile savaşarak sınırlarını Kızılırmak nehrine kadar genişletmektedir. Bu savaşın sonunda Lidyalıların isteği üzerine savaşa son verilmiş ve tarihe "Kızılırmak Barışı" veya "Güneş Tutulması Barışı" olarak geçen bir barış antlaşması yapılmıştır. Bu barış Med Devleti yıkılana kadar devam etmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde, İrandaki Mannalılar ve Persler ile de siyasî ilişkiler kurulmuştur. Genel olarak bakıldığı zaman, Medlerin dış politikasına hakim olan iki unsur vardı: Askeri güç kullanma ve bilhassa evlilikleri yoluyla gerçekleştirilen anlaşmalar.

Anahtar Kelimeleri: Medler, Med Devleti, Dış Politika, M.Ö. I. Binyıl, Siyasi İlişkiler.

ABSTRACT

FOREIGN POLICY OF THE MEDIAN STATE (700-550 B.C)

Ahmed, Daniyal Saber

Master Thesis, Department of Anceint History

Supervisor: Prof. Dr. Turhan Kaçar

November, 2018. 145 pages.

The name of Medes is mentioned for the first time in the cuneiform texts in 836 B.C. written by Shalmaneser III, the king of Assyria (859-824 B.C). The Medians state dominated the Iranian world between the years of 700-550 B.C. and in time they became an expansionist by taking the other tribes under their rule. This study deals with the foreign policy of the Median state in general. The Median state pursued a conscious foreign policy and strengthened it by taking advantage of other nations through marriage alliences or war. In this context, the Medes dominated a wide geography and the borders of their country extend to Bactia in the East, to Halys River (Kızılırmak) in the West in Anatolia and to the Caucasus in the North and to the Gulf of Basra in the South. The foreign policy of Median State in Mesopotamia, with Assyrians had always been followed by an intensive (violent) policy. However, compared to Assyrians, the relations of the Median with the Babylonians were peaceful with mutual cooperation. In addition, Medes developed relations with Urartians and Scythians founded in Anatolia. Although their relationships were at first soft and mutual with especially Urartians but later they attacked and destroyed the Urartians. Medes also fought against the Lydians and extended the Median domination to the Kızılırmak (Halys) River. At the end of this war, upon the request of the Lydians, a peace treaty called "Kızılırmak peace" or "Solar eclipse peace" was signed. This situation of peace continued until the collapse of Median State. The Medians were also active in establishing relationships with Mannanians and Persians.

Key words: Medes, Median State, Foreign Policy, 1st Millennium B.C., Political Relation.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv-vi
KISALTMALAR CETVELİ.....	vii
GİRİŞ.....	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDLERİN KAYNAKLARI (BİRİNCİ KAYNAKLAR)

1.1. Çivi Yazılı Belgeler.....	5
1.1. 1. Asur ve Babil Yıllıkları.....	5-6
1.1.2. Akhaimenid (Hahamaniş) Yazıtları.....	7
1.2. Kutsal Kitaplar.....	7
1.2.1. Avesta.....	7-8
1.2.2. Tevrat.....	8
1.3. Eski Yunan ve Roma Kaynakları.....	9
1.3.1. Herodotus: <i>Historiai</i>	9-11
1.3.2. Ktesias: <i>Persica</i>	11-13
1.3.3. Ksenophon: <i>Anabasis</i> ve <i>Cyropaedia</i>	13-15

1.3.4. Strabon: <i>Geographica</i>	15-16
1.3.5. Gnaeus Pompeius Trogus: <i>Hirsoriae Philippiace</i>	16
1.3.6. Lucius Flavius Arrianus: <i>Anabasis Alexandri</i>	16
1.3.7. Eusebius: <i>Chronicle</i>	17
1.3.8. Ammianus Marcellinus: <i>Res Gestae</i>	17-18
1.4. Babil Kaynağı.....	18
1.4.1. Berasus: <i>Babyloniaka</i>	18-20
1.5. Ermeni Kaynağı.....	21
1.5.1. Movses Khorenatsi: <i>Ermenilerin Tarihi</i>	21-22

İKİNCİ BÖLÜM

KÖKENLER, COĞRAFYA VE İRAN DÜNYASINA GÖÇ

2.1. Medler'in Kökeni.....	23-28
2.2. Medlerin Coğrafyası.....	28-30
2.3. Aryalıların (Medler ve Persler) İran'a Göçleri.....	30-35
2.4. Med Devleti'nin Kuruluşu.....	35-43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEDLER VE ÇEVRELERİNDEKİ DÜNYA

3.1. Medler ve Asurlular.....	44-54
3.2. Medler ve Urartular.....	54-60
3.3. Medler ve İskitler.....	60-67
3.4. Medler ve Yeni Babil Devleti (Keldaniler).....	67-79
3.5. Medler ve Lidyalılar.....	79-84
3.6. Medler ve Persler.....	84-94
SONUÇ.....	95-98
KAYNAKÇA.....	99-127
EKLER VE HARİTALAR.....	128-133
ÖZGEÇMİŞ.....	134

KISALTMALAR CETVELİ

A.Ü.DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
ABD	: Akademik Bakış Dergisi
ASOR	: The American Schools of Oriental Research Publishing
Ay	: Aynı yer
CAIS	: The Circle of Ancient Iranian Studies
UTAD	: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi
CUA	: The Catholic University of America
Ed	: Editor.
Haz.	: Hazırlayan
Hrt.	: Harita
HÜTAD	: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
JCS	: Journal of Cuneiform Studies
JIA	: Journal of International Areas
M.Ö.	: Milattan önce
MJH	: Mediterranean Journal of Humanities
TİBK	: Türkiye İş Bankası Kültür
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YTSAM	: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkez

GİRİŞ

Eskiçağda Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Zagros bölgesi üzerinde kurulmuş Akkadlar, Asurlar, Hititler gibi birçok büyük imparatorluk mevcuttu. Geniş topraklara sahip bu imparatorluklar aynı zamanda bu topraklar üzerinde yaşayan birçok devleti de himayesi altında tutuyordu. Bu imparatorlukların ve devletlerin başında ise kral ailesine mensup idareci bir zümre bulunuyordu. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz imparatorluklardan birisi de tezimizin konusunu oluşturan Medler idi. Asur Devleti egemenliği altında bulunan birçok kavim ve kabile, Med Devleti'nin vasıtasıyla bu devleti'ni yıkılmasının ardından özgürlüklerine kavuşmuştur. Eskiden İran tarihi içerisinde geniş şekilde yer verilmeyen Med Devleti hakkında sadece giriş niteliğinde bilgiler elde edilebilmektedir. Ayrıca, Medlerin kendi tarihleri ile ilgili yazdıkları bir eserin bulunamaması ve Akhaimenid kaynaklarında çok az değinilmesi sebebiyle tarihçiler, Med tarihini yüzeysel olarak ele almaktadırlar. Bu durum göz önüne alındığında Medlerin kendi tarihlerini anlattıkları herhangi bir esere ulaşamadığı takdirde antik İran tarihi içerisinde tek başına özel bir yer edinemeyecek ve İran tarihine giriş kapısı olmaktan öteye gidemeyecektir. Medlerin, Asur İmparatorluğunu ortadan kaldırması, daha sonra Anadolu'ya doğru Lidyalılarla savaşın Kızılırmak'a kadar ilerlemesi ayrıca askeri ve dini açıdan Akhaimenid İmparatorluğu içinde önemli rol oynamış olduğu gözününe alındığında Medlerle alakalı bir esere ulaşamamış olması ilginç bir durumdur. Eskiçağ ile ilgilenen İngiliz tarihçi ve arkeolog J. M. Cook (1910-1994) durumu şu şekilde özetlemiştir: “*Persler, baştan beri kendilerine ait bir imparatorluk kurmak zorunda kalmadılar. Büyük Kyros, Medlerin hazır kurulmuş olan İmparatorluğunu ele geçirmiştir.*”¹ Ancak, son yarım yüzyıl içerisinde yapılan bazı arkeolojik kazılarda elde edilen bilgiler ve ortaya çıkarılan levhalar Medlerin gün yüzüne çıkmamış tarihini bilmemize olanak sağlamıştır. Takriben M.Ö. 2000-1000 yılları arasındaki dönemde Hazar Denizi'nin güneyinden hareket edip günümüz İran topraklarının kuzeybatısına göç eden Medler daha sonra İran'ın batısında bulunan Urmiye Gölü çevresine yerleşmişlerdir. Asurlar tarafından sık sık saldırıya uğrayan Medler, MÖ

¹ J. M. Cook, *The Persian Empire*, (Londra: J.M. Dent & Sons, 1983), s. 6-7.

612 yılında Babillilerle ittifak kurarak Asur Devleti'ni tamamen yok etmiş ve Ön Asya'da büyük bir devlet kurmuşlardır.

Bu araştırmanın amacı Med Devleti'nin (M.Ö.700-550) özellikle dış siyaseti veya başka bir şekilde ifade edecek olursak siyasi tarihine yoğunlaşmaktır. Ön Asya tarihi içerisinde Medlerin siyasi tarihi önemli bir dönemi oluşturmaktadır. Medlerin, bölgesel ve uluslararası siyaset üzerindeki etkileri bu devletin siyasi tarihini incelenerek anlatılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada Eskiçağ yazarlarının eserleri ve çağdaş yazılı kaynaklardan bundan yanında eski Asur, Babil ve Akhaimenid kaynaklarından yararlanılacak; bunların yanısıra İngilizce, Türkçe, Fransızca, Farsça, Arapça ve Kürtçe gibi günümüz dillerinde kullanılan modern literatürden de faydalanılacaktır.

“Med Devleti'nin Dış Politikası (M.Ö.700-550)” başlıklı tez çalışmamız üç temel bölümden oluşmaktadır. “Med kaynakları” adını verdiğimiz I. bölümde, Asur ve Babil kral yıllıkları, Akhaimenid yazıtlarının yanısıra bu dönemde yazılmış olan tarih coğrafya ve din kitaplarından günümüze ulaşmış olan eserlerden Medler hakkında bilgiler sunan kaynaklar tanıtılıp değerlendirilecektir. Öncelikle Akhaimenid (Bisutun) yazıtları ile Asur ve Babil yazıtları ve belgelerinin daha sonra ise Eski Yunan (Hellen) kaynaklarının verildiği iki bölüm olarak hazırlanmıştır. Eski Yunan kaynakların değerlendirildiği bölümde öncelik Herodotus'a verildiği Ktesias ve Ksenophon gibi önemli tarihçilerin eserleri analiz edilmiştir. Burada Herodotus'a öncelik vermemizin sebebi ise birçok batılı tarihçinin Medler konusunda Herodotus'a daha güvenilir bulurken Ktesias'ı daha az güvenilir bulmalarındadır. Bu tarihçiler dışında Strabon, Pompeius ve Berossus gibi birçok antik dönem yazarlarından da faydalanılmıştır.

“Kökenler, Coğrafya ve İran dünyasına göç” isimli II. bölümü dört alt başlığa ayrılmıştır. İlk başlığımız olan “Medlerin Kökeni” bölümünde, antikçağ ve modern kaynaklardan yararlanılmıştır. “Medlerin coğrafyası” isimli ikinci başlığımızda ise Med Devleti'nin yayıldığı topraklar ve sınırları ile ilgili yapılan araştırmalar değerlendirilmiştir. “Aryalıların (Medler ve Persler) İran'a Göçleri” üçüncü başlığımızda ise Arya kelimesinin anlamı üzerinde durulmuş ve Aryalıların yaşadığı yerler anlatılmıştır. Ayrıca Aryalıların (Medler ve Persler) nereden ve ne zaman

günümüz İran topraklarına geldiği de incelenmiştir. “Med Devleti'nin kuruluşu” isimli son başlığımızda ise Med Devleti'nin ne zaman kim tarafından kurulduğu, ilk kralının kim olduğu incelenmiş ve Med Devleti'nin nasıl kurulduğu anlatılmıştır.

Tezimizin III. bölümünü oluşturan “Medler ve çevresindeki dünya” isimli bölüm ise beş başlıktan oluşmaktadır. İlk başlığımız “Medler ve Asurlular” ismini taşımaktadır. Bu bölümde Med Devleti kurulmadan önceki dönemde Medler ve Asurlular arasındaki ilişki ve Med Devleti'nin kurulmasının ardından bu ilişkilerin nasıl bir şekil aldığı incelenmiştir. Bunların yanı sıra Asur kaynaklarında Medlerden ilk olarak ne zaman ve hangi kral döneminde bahsedildiği anlatılmaktadır. Ayrıca Asurluların Medlere saldırmama sebebi de değerlendirilmiştir. İkinci başlığımız olan “Medler ve Urartular” bölümünde, Med kabilelerinin birliği sağlanmadan önce Urartu Devleti ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve ortak düşmanı olan Asurlulara nasıl politika izledikleri anlatılmaktadır. Bunların yanında, Deiokes'in (Daiaukku), Asurluların rakibi olan Urartulardan faydalanarak Med Devletini nasıl kurmaya çalıştığını bassetmektedir. Üçüncü bölümün, üçüncü başlığı “Medler ve İskitler” bölümünde, İskitlerin Anadolu'ya gelişinden itibaren Med Devletinin dış politikasında oluşturduğu etki incelenmektedir. “Medler ve Yeni Babil Devleti (Keldaniler)” isimli dördüncü başlıkta, Medlerin Güney Mezopotamya'daki Babillilerle ne zaman ve nasıl bir politika izlediği ayrıca Babilliler ve Asurlular arasında yaşanan sorunlar değerlendirilmiştir. Bunu yanı sıra, Medlerin, Babillilerle nasıl bir ittifak kurarak Asur Devletini tarih sahnesinden sildiği anlatılmaktadır. Beşinci başlık olan “Medler ve Lidyalılar”, bölümünde, Medlerin Anadolu'da Urartuları kendi sınırlarına katkarak Kızılırmak (Hylas) sınırlarında Lydialılarla beş yıl savaşmışlardır. Savaşın sebepleri ve nasıl bittiğini ayrıca Med Devleti'nin bir imparatorluk olup olmadığı tartışmalarından bahsetmektedir. Üçüncü bölümün, altıncı başlığı “Medler ve Persler”, Med Devleti kurulduktan sonra bugünkü İranda Perslerle ilk ne zaman ve kimin döneminde bir dış politikaya adım attığı ve onlara karşı nasıl bir politika izlediği anlatılmaktadır. Bununla beraber Med İmparatorluğu'nun Astyages döneminde yaşadığı sıkıntılar ve daha sonra Pers kralı Kyros tarafında nasıl ele geçtiği anlatılmaktadır.

Son bölümde ise yaptığımız analizler neticesinde ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilerek Med İmparatorluğu'nun sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen veriler toplanarak özetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDLERİN KAYNAKLARI (TEMEL KAYNAKLAR)

Milattan önce yazılmış olup Medler hakkında doğrudan bilgi veren bir eser mevcut değildir. Bu dönemde yazılan din, tarih ve coğrafya kitapları; yazıtlar, kral yıllıkları gibi günümüze ulaşmayı başaran bazı eserlerde Medler hakkında bilgilere rastlanılmaktadır.

1.1. Çivi yazılı Belgeler

1.1. 1. Asur ve Babil Yıllıkları

Mezopotamyanın kuzeyine yerleşen Sami kökenli kavimlerden olan Asurlar kavimler arasında ayrı bir öneme sahiptir. Söz konusu bölgede yaşamının sağladığı avantajla Asurlar; Anadolu, Kafkasya ve Zagros bölgelerinde yaşayan kavimlerle özellikle de Medlerle tanışma imkanı elde etmişlerdir. Dönemin siyasi ve tarihsel gelişmelerini anlayabilmemize yardımcı olan kaynaklar ise Asurlular tarafından oluşturulmuştur.² Medler hakkında az da olsa bilgi elde edebildiğimiz çivi yazılı kaynaklar M.Ö. 9. yüzyılın ortasından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu kaynaklar arasında en önemli olanları Asur ve Babil krallarının yıllıkları sayılabilir. Genellikle savaşlar ve coğrafya hakkında bilgi verdiği düşünülen bu yıllıkların bazılarında söz konusu bilgilerden daha fazlasına sahip olan yıllıklar da bulunabilmektedir. Örneğin Günümüzde British Museum'da sergilenen Siyah Obeliks'te coğrafi unsurlara rastlanılır. Bu unsurlara Asur kralı III. Salmanassar'in (M.Ö. 859-824) Orta Toros dağlarında bulunan "Med ülkesine" sefer yaptığından bahsedilir. Sadece coğrafi unsur barındıran yıllıkların dışında III. Salmanassar'in halefi V. Şamsi-Adad'a ait (M.Ö. 823-811) yıllıkta Medlerin yerleşik bir toplum olduğu bilgisine ulaşabildiğimiz bir tasvir mevcuttur.³ Bu tasvirde Medlerle olan askeri bağlantılar

² İlhami Durmuş, *İskitler*, 1.baskı, (İstanbul: Kaynak Yay, 2007), s. 38.

³ Karen Radner, "An Assyrian view on the Medes", ed. Giovanni B. Lanfranchi, Michael Roal, Robert Rollinger, *History of the Ancient Near East*, (Padova: S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, 2003), s. 41;

anlatılır. Hanisiruka adlı Med kökenli tarihi bir şahıstan ve bu şahsın Sagbita adında bir kral şehrinde yaşadığından ve yine bu şahsın 1200 küçük şehirde hüküm sürdüğünden bahsedilir.⁴ Bir anlaşmazlık sonucunda Asur kralının bu kral şehrini yağmaladığı ve bu yağmada yüklü miktarda ganimet elde ettiği anlatılır.⁵

Babil yıllıkları ise dönemin politik açıdan önemli bilgilerini elde etmemizi sağlamaktadır. Bu yıllıklar; Yeni Babil devletine ait olan kil tabletler, kral listeleri, idari ve diplomatik yazışmalar ve kraliyet yazıtları olarak işlev görmektedir. Ancak bu kaynakların birçoğu siyasi ve askeri bilgilerden ziyade daha çok ekonomik alandaki ilişkileri örneğin borçlar ve toprak satışları gibi konuları açıklar niteliktedir.⁶ Bu nedenle askeri ve siyasi alanları açıklayan kronikler bu dönemi anlayabilmek açısından daha önemlidir. Bu döneme ait kroniklerden bazıları dolaylı yollarla Babil krallarının ilişkide buldukları ve sefer düzenledikleri bölgelerin coğrafi özelliklerini ve politik durumlarını da açıklamaktadır.⁷ Bu bilgileri içerisinde bulunduran *Nabopolassar ve Nabonidus Kronikleri* bu dönemde Med Devleti ile ilişkiler konusunda önemli bilgiler içermektedir.⁸ Nabopalassar'ın yıllığı, Nabopalassar (M.Ö. 625-605) tarafından başlatılan ayaklanmada Babil'in, Asur üzerindeki hakimiyetini kaybettiğini ve Asur İmparatorluğu'nun zor duruma düştüğü bilgisini de vermektedir. Bu yılda M.Ö. 614 yılı tasvir edilirken Medler ve Babillerin Asurlar karşısında ortak hareket ettiklerini öğreniyoruz.⁹ Son olarak Babil kralı Nabonidus'un (M.Ö. 556-539) kronikleri hükümdarlığının altıncı yılında M.Ö. 550 yılında Kyros'un Med kralı Astyages'i mağlup edip Med Devleti'nin başkenti Ekbatana'yı ele geçirdiğinden bahsetmektedir.¹⁰

Robert Rollinger, "Med Krallığı-Hayalet İmparatorluk", *ArkeoAtlas*, S.6, (İstanbul: Doğan Ofset, 2007), s. 12.

⁴ D. D. Luckenbill, *Anceint Records of Assyria and Babylonia*, Vol. 1, (Şikago: 1926), s. 257; Davut Yiğitpaşa, "Cultural change in the Post-Urartian, Median and Achaemenid Periods of Eastern Anatolia", *JIA*, Vol. 1, 1, (Samsun: 2016), s. 90.

⁵ Karen Radner, *age*, s. 41.

⁶ Joan Oates, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli, (Ankara: Arkadaş Kitabevi, 2004), s. 15.

⁷ A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles. Texts from Cuneiform Sources*, Vol. 5, (Indiana: Winone. Lake, 2000), s. 18-19.

⁸ D. J. Wiseman, *Chronicles of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in The British Museum*, (Londra: 1961), s. 74-75.

⁹ Karen Radner, *age*, s. 63.

¹⁰ H. Schandig, *Die Inschriften Nabonids, von Babylon und Kyros' des Grossen*, (Munster, 2001), s. 24.

1.1.2. Akhaimenid (Hahamaniş) Yazıtları

Akhaimenid döneminde yazılan çok sayıda yazıt vardır. Bizim için önemli olan yazıt Bisutun kaya yazıtıdır (Resim.1). I. Dareios (Darius-Dāryuş)'un tahtta kaldığı M.Ö. 521-486 yılları arasındaki dönemi anlatan yazıtın bu döneme ait olduğu kabul edilmektedir. Üzerinde Eski Persçe, Elam ve Aramca (Aramice) dillerinde yazılar bulunan rölyefte aynı zamanda Dareios'un nasıl kralı olduğu ve isyancılarla bizzat savaştığını gösteren görseller de mevcuttur.¹¹ Ayrıca, Dareios'un yazıtında Media, Mâda şeklinde belgelenmiştir. Bisutun Kitabesi, ilk olarak Henry C. Rawlinson, tarafından 1836'da ortaya çıkarılmıştır.¹² Rawlinson ikinci incelemesinde "The Persian Cuneiform Inscription at Bisutun" adı altında *JRAS*, Cilt X 1848'de bir neşriyat yayınlamış olup daha sonra R. W. Rogers, *History of Babylonia and Assyria* dergisinde, 1905'de, Cilt I, s.21'de aynı konuya değinmiştir. En sonunda ise bu çalışmaların tamamı L. W. King ve R. C. Thompson tarafından "The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Bisutun in Persia" adlı eserde 1907'de yayınlanmıştır. A. T. Olmstead ise "Darius and his Bisutun Inscription" *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Şikago, 1938, Cilt LV, Sayı 4, s.392-416'da adı geçen kitabenin İngilizce tercümesini ve yorumunu yapmıştır. W. Hinz de, "Zur Iranischen Altertumskunde", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, 1939, Cilt 93, s.360-380'de kitabenin Almanca tercümesini ve yorumunu yapmıştır.

1.2. Kutsal Kitaplar

1.2.1. Avesta

Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta, 12000 sığır derisi üzerine yazılmıştır.¹³ Avesta ve tefsiri niteliği taşıyan kitaplarda Medlerin doğrudan ismi geçmese de Medlerin inanç sistemi hakkında bilgilere rastlanılmaktadır.¹⁴ Orijinal Avesta'nın kaybolduğu ve aslında bilinen kitapların ise Avesta niteliği taşıyan kitaplar olduğu

¹¹ Marc van der Mieroop, *A History of the Ancient Near East (ca. 3000-323 BC)*, 2. Edition, (Oxford: Blackwell, 2007), s. 291.

¹² A. H. Sayce, *The Archaeology of the Cuneiform Inscriptions*, (Londra: 1908), s.16; George G. Cameron, "The Old Persian Text of the Bisutun Inscription", *JCS*, Vol.5,(Boston: 1951), s. 47-54.

¹³ Yılmaz Karadeniz, "İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran-Turan Sınır Mücadeleleri", *ABD*, S. 26, (2011), s. 2.

¹⁴ G. Rawlinson, *Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından Medya Krallığı*, çev. Nadire Işık, 1. Baskı, (İstanbul: Doz Yay, 2006), s. 87; A. Medyali, *Antik Kürdistan'da dinsel yapılanma: Zerdüş ve Öğretisi*, 1. baskı, (Stockholm: Berhem Yay, 1991), s. 22.

düşünülmektedir. Avesta'yı Büyük İskender'in M.Ö. 330 yılında İran'ı fethettikten sonra yaktırdığı da rivayetler arasındadır.¹⁵ Günümüzde Avesta olarak gösterilen metinlerin dönemin yaşayan devletleri Arsaklar ve Sasanilerin daha önceden yazılmış eserleri Pehlevice'ye çevirerek günümüze aktardığı düşünülmektedir.¹⁶ Avesta'nın ne zaman yazıldığına dair farklı düşünceler mevcuttur. Bunların bazıları çok fazla taraftar bulamamıştır. Bir görüşe göre Avesta Müslümanların 636 yılında İranlılarla yaptığı bir savaş sonrasında Arapların yönetimi devralmasından sonra yazılmıştır. Bir başka görüşe göre ise Büyük İskender'in M.Ö. 330 yılından yaklaşık 258 yıl önce yani M.Ö. 589 yılında Eski Yunanlılar tarafından yazıldığı söylenmektedir. Tüm bu görüşlere ilaveten birçok kitaptan oluşan eserin hepsinin aynı dönemde yazılmadığı genel olarak kabul görmüş bir görüştür. Günümüzde "Sasani Avestası"adını alan eser Pehlevicedir ve M.Ö. 3. yüzyılda yazıldığı kabul edilir. Avesta orijinali itibariyle köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte günümüzdeki halini M.S. 78 ile 300 tarihleri arasında almıştır.¹⁷

1.2.2. Tevrat

Medler hakkında bir başka kaynak ise Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'tır. Tevrat'ın yazımına M.Ö. 7-8. yüzyıllar arasında başlanmış ve metin M.S. 3. yüzyılda tamamlanmıştır. Tevrat dört ana bölümden oluşur: Hz. Musa'nın beş kitabı adını alan Yasalar, Krallar ve Tarihler, mezmunlar (zebur), şiirsel metinler ve peygamberlerin hayatını içeren bölümlerdir.¹⁸ Medler'in bahsi: *Yaratılış*: X. 2. 2. *Krallar*: XVII. 6; XVIII. 11. *Ezra*: VI. 2, 6. *Ester*: I, 3, 14, 18-19; X. 2.¹⁹ *Yeşaya*: XIII. 17-18; XXI.2. *Yeremya*: XXV. 25; LI, 22-23, 38-44. *Daniel*: V. 25-31; VI. 1-16; VIII. 1-4; IX. 1-2 kısımlarında geçer.²⁰

¹⁵ Paula Hartz, *Zoroastrianism*, 3. baskı, (New York: Infobase, 2009), s. 72.

¹⁶ Mehmet Bayrakdar, *Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Kayaniler*, 1. baskı, (Ankara: Atatürk kültür merkezi, 2011), s. 4.

¹⁷ Age, s. 3-4.

¹⁸ Mehmet Bayrakdar, *Medler ve Türkler*, 1. baskı, (Ankara: Akçağ Yay, 2013), s. 29.

¹⁹ William MacDonald, *Kutsal Kitap yorumu(eski antlaşma serisi: Yaratılış, Mısır'dan çıkış, Levililer, Şölde sayım, Yasa'nın tekrarı, Yeşu, Hakimler, Rut, 1,2. Samuel, 1,2 Krallar, 1,2 Tarihler, Ezra, Nehemya, Ester, Eyüp.)*, C.1, (İstanbul: Yeni Yaşam Yay, 2004).

²⁰ William MacDonald, *Kutsal Kitap yorumu (eski antlaşma serisi: Muzmurlar, Süleyman'ın özdeyişleri, Vaiz, Ezgiler ezgisi, Yeşaya, Yeremya, Ağular, Hezekiel, Daniel, Hoşea, Yoel, Amos, Ovadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Sefanya, Hagay, Zekeriya, Malaki.)*, C.2, (İstanbul: Yeni Yaşam Yay, 2005).

1.3. Eski Yunan ve Roma Kaynakları

1.3.1. Herodotus: *Historiai*

Halikarnassos doğumlu Herodotus (M.Ö. yaklaşık 484-425) yılları arasında yaşamıştır. Cicero'nun "Tarihin Babası" olarak nitelendirdiği Herodotus, İonia (İonya) diyalektiği tarzında "Historiai" adlı eserini yazmıştır. Eser dokuz kitaptan (bölüm) oluşmaktadır.²¹ Batı Anadolu'nun tamamıyla Perslerin eline geçmesinden sonra Atina'ya gelen Herodotus, eserini burada yazmaya başlamıştır. Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Karadeniz, Trakya ve Eski Yunanistan'a yaptığı gezilerde elde ettiği bilgilerle yazılan bu eserin özü, Persler ve Eski Yunan (Hellen) kent-devletleri arasındaki savaşlardır.²² Herodotus'un M.Ö. 450-425 yılları arasında yazdığı varsayılan *Historiai*; birinci, üçüncü ve beşinci kitaplarında Medler hakkında önemli bilgiler verir. Bir kısım tarihçilere göre Herodotus bazı bilgileri kendisinden önceki tarihçi Lampsacus'lu Charon'un (M.Ö. 504-464) *Persica* adlı eserinden almıştır. Özellikle Charon'un, Med kralı Astyages'in kızı Mande ile ilgili gördüğü rüyayı Herodotus aynen aktarmaktadır.²³ Herodotus, eserinde Asurlular ve Babilliler arasında da bir ayırım görmemiş ve her ikisini de ortak bir anlatımla eserine yansıtmıştır.²⁴

Herodotus'un anlattığı olaylar genelde doğru çıkmıştır. Örneğin, Güneş tutulması olayı: Miletoslu Thales (M.Ö.624-545) yıldız sayısını hesapladığını ve bu sonuca göre M.Ö. 28 Mayıs 585 yılında bir Güneş tutulması olacağını söylemiştir ve bu tahmini doğru çıkmıştır.²⁵ Ayrıca, Babil çivi yazılı tabletlerine göre Asur şehri olan Ninova'nın, Kyaksares tarafından yıkıldığını ve Astyages'in M.Ö. 550 yılında hükümdarlığı kaybettiğini yazmaktadır.²⁶ Diğer kaynaklardan öğrendiğimiz bilgiler,

²¹ Muzaffer Demir, "Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği", *TİD*, C. 27, S. 2, (İzmir: Aralık 2008), s. 316.

²² Zeki Arıkan, "Herodot'tan Anaales Okuluna Tarih", *Sosyoloji ve coğrafya*, Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, (İstanbul: Kızılelma Yay, 2006), s.156.

²³ Herodotus, *On the life and writings of Herodotus*, ed. H. Rawlinson, J. Wilkinson, Vol. 1, 3. Edition, (New York: 1875), s. 43; Ayşen Sina, "İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: I-Lampsakoslu Kharon", *A.Ü.DTCF*, S. 26, C. 41, (Ankara: 2007), 113-130.

²⁴ *Tarih*, I.178.

²⁵ I. M. Diakonoff, *Tarih -e Mad*, çev. Karim Keshavarz, Tehran, 1966, s. 24; (Bu kitap özet şeklinde "Media" adıyla, *The Cambridge History of Iran*, ed. I. Gershevitch, Vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 36-148. Yayınlanmıştır).

²⁶ Karen Radner, *age*, s. 63.

Herodotus'u teyit etmektedir.²⁷ Herodotus'un verdiği Mag Gaumata Ayaklanması'na (M.Ö. 521) dair verdiği bilgiler ve Dareios'un Bisutun yazıtı ile bir araya gelince sayılar ve adlar dışında bir takım değerli bilgilere ulaşıyoruz.²⁸ M.Ö. 5. yüzyılın bu önemli tarihçisi olan Herodotus'un, ünlü "Historiai" adlı tarih eserini daha çok kendi gözlemlerine göre yazdığı söylenir. Ancak Herodotus'a karşı ilk şiddetli eleştiri'nin: 5. Yüzyılda Thukydides'in Herodotus'u da ima ederek kendinden önce gelen hikaye yazıcılarının gerçeğe dayanmayan sözlü geleneğe başvurmasını eleştirmesiyle başladığı söylenmektedir. Ayrıca, 4. yüzyılın başında yazan Kindos'lu Ktesias, Herodotus'u bir hikaye anlatıcısı ve bir yalancı olarak adlandırmaktadır. Fakat her şeye rağmen eseri, M.Ö. 5. yüzyıl ve öncesi için hala önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.²⁹

Herodotus *Historia* adlı eserinde Medlerin dört kralının hüküm süresini iki farklı şekilde tasvir etmektedir. İlk alternatif, Deiokes 53, daha sonra Phraortes 22, Kyaksares 40 ve Astyages 35 yıl olmak üzere toplamda 150 yılı kapsayan bir dönemdir. Eserin başka bir yerinde ise Medlerin 28 yıl İskitlerin işgalinde kaldığını ve bunun üstüne 128 yıl hüküm sürerek toplamda 156 yılı süren bir dönemden bahsedilmiştir.³⁰ Bu bilgilere göre Medlerin hüküm süreleri hakkında tam bir fikir sahibi değiliz.

Herodotus'a göre, Asurluların Yukarı-Asya üzerindeki 520 senelik egemenliklerini ilk olarak Medler, Asurlulara karşı savaş kazanıp sona erdirmişlerdir.³¹ Fakat Herodotus, Asurluların ne zaman Yukarı-Asya'ya geldikleri ve ne zaman Medler'in devlet kurduklarına dair hiçbir tarih vermemiştir. Çoğu tarihçi, Herodotus'un verdiği Asurluların 520 senelik egemenlikleri bilgisinden hareketle Medlerin ne zaman ortaya çıktığını ve devlet haline geldiklerini Herodotus'a dayanarak hesaplarlar.

²⁷ H.Schandig, *age*, s. 24.

²⁸ Sevgi Sarıkaya, "Mag Ayaklanması'nın Altında Yatan Nedenler ve Sonuçları", *The Journal of MCRI*, Cedrus II, 2014, s. 41-53.

²⁹ Muzaffer Demir, "Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Herodotos'un Yeri ve Önemi", *Tarih incelemeleri Dergisi*, C.20, 2, (İzmir, Aralık 2005), s. 61-2.

³⁰ Herodotus, *The Histories*, I. 102, 106, 130, çev. George Gawlinson, Roman Roads Media, (Moscow: 2013).

³¹ *Age*, I.96.

Asurlular M.Ö. 1220 yılında Yukarı-Asya'nın işgalini kabul etmiştir.³² Söz konusu yıldan 520 yılı çıkararak M.Ö. 700 yılını Medlerin devlet haline geliş tarihi ve M.Ö. 550 yılını ise yıkılış tarihi olarak kabul etmektedir.³³

1.3.2. Ktesias: *Persica*

Ktesias, (M.Ö. 444-374/344) yılları arasında yaşamış Knidoslu bir doktor ve tarihçidir. Ktesias'ın hayatının erken dönemiyle ilgili fazla bir bilgi bulunmamakta olup M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında Pers kraliyet ailesine hizmet etmesi için götürülmüştür. Antikçağ yazarları, Ktesias'ın Pers ülkesine nasıl gittiği ya da götürüldüğüne dair herhangi bir bilgi vermemesine rağmen günümüzdeki bazı tarihçiler, yaklaşık M.Ö. 413 yılı dolaylarında Pers merkezi yönetimine karşı ayaklanan Lidya satrapı Pissouthnes'in ordusunda Ktesias'ın gönüllü olarak hizmet ettiğini fakat ayaklanmanın başarısız olması üzerine yeni satrap Tissaphernes'e esir düştüğünü daha sonra ise M.Ö. 415 yılında Pers ülkesine götürüldüğünü varsayar.³⁴ Ktesias on yedi yıl boyunca Dareios ve II. Artakserkses ile ailelerinin hizmetinde doktorluk yapmıştır.³⁵ Ktesias'ın günümüzde hala biliniyor olmasını sağlayan, Pers ülkesinde kaldığı esnada yazmış olduğu *Persica* (Pers Tarihi) ve *Indica* (Hindistan'ın Tarihi) adlı eserleridir. Ktesias'ın bu iki eseri dışında antik yazarların anlatımından anlaşıldığı kadarıyla başka çalışmaları da olsa da bu çalışmalar diğerleri kadar ünlü olmamış ve alıntılanmamıştır. Ktesias'ın, *Persica* isimli kitabı Asur Devleti'nin kuruluşu ile başlayıp kendisinin Eski Yunanistan'a dönüş tarihi olan M.Ö. 398 – 397 yıllarına kadar gelir.³⁶

Birçok batılı tarihçi Medler konusunda Herodotus'u daha güvenilir, Ktesias'ın tarihinin ise çok güvenilmez olduğunu ve çoğunlukla romantik, dedikodu hikayeleri,

³² Neil Asher Silberman, *The Oxford Companion to Archaeology*, Vol. 2, 2. Edition, (New York: Oxford University Press), 2012, s. 376; Mehmet Bayraktar, *Medler ve Türkler*, s. 252.

³³ Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakınoğu (M.Ö. 3000-330)*, çev. Dilek Şendil, 4. baskı, C.2, TİBK Yay, (İstanbul: 2007), s.363.

³⁴ Ercüment Yıldırım, "Ctesias'ın Anlatmalarında Ninus (Nemrut)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.30, 2, (İzmir: 2015), s.574.

³⁵ Andrew Nichols, *The Complete Fragments of Ctesias of Cnidus*, University of Florida , (2008), s. 11-2.

³⁶ Takuji Abe, *Ctesias' Persica*, Persian Decadence in Greek Historiography, s.36. <https://www.academia.edu>.

ve efsanelere yer verdiğini söyler.³⁷ Peter Högemann, Ktesias'ı edebi türüne göre bir "tarihçi" olarak, ancak modern anlamda bir romancı olarak adlandırır.³⁸ Medler için önem arz eden eseri *Persica* günümüze kadar tam ulaşamamıştır. *Persica*'yla ilgili bilgileri Sicilyalı Diodoros (M.Ö. 1.yüzyıl) ve Photius'un (M.S. 9 yüzlü) gibi Yuananlı tarihçilerin kendi eserlerinde yaptığı alıntılardan alıyoruz. Yirmi üç bölümden oluştuğu rivayet edilen bu eserin 4, 5, 6, 13, 14 ve 15 Kitaplarında (bölüm) Medlerin tarihi ve krallarıyla ilgili bilgilere rastlanmıştır.³⁹ Ktesias'ın 317 yıl hüküm sürdüğünü iddia ettiği dokuz Med kralının isimleri şu şekildedir: *Arbaces* (*Arbakes*) 28, *Maudaces* 50, *Sosarmus*, 30, *Artycas* 50, *Arbianus* 22, *Artaeus* 40, *Artynes* 22, *Astibaras* 40 ve *Aspandas* (*Astyages*) 35 yıl hüküm sürmüştür.⁴⁰ Sicilyalı Diodoros'un Ktesias'tan naklettiklerine göre, Med kralı Arbaces ve Babil kralı Belesys, Asur kralı Sardanapalos'a karşı başlattıkları savaşı kazanıp Asur başkenti Ninova'yı (Nineveh) ele geçirmişlerdir.⁴¹ Ktesias'ın verdiği dokuz Med kralının hükmettiği sürelerin toplamı olarak ortaya çıkan 317 yıllık süreç Med krallarının hakim olduğu sonucu çıkıyor. Ayrıca Babil kralı Nabonid'in yıllığında Medlerin yıkılış tarihi M.Ö. 550 yılı olarak verilmiştir.⁴² Bu iki bilgi birleşince bu savaşın M.Ö. 876 yılında olduğu bilgisine ulaşıyor. Ancak bunun doğruluğu tartışmalıdır. Sardanapalos, Assurbanipal 'in (M.Ö. 668-626) ve son Asur kralı Sarokos'un (Sinşar-işkum, M.Ö. 623-612) dönemleri arasında hüküm sürmüştür. Ayrıca, Ktesias'ın kastettiği tarih olan M.Ö. 876 yılında Asurlu kral II. Asurnasirpal (M.Ö. 883-859), Media (Medya), Manna (Mannea), Namri ve Ransua bölgesinde başarılı saldırılar yapmıştır. Bu da Asurluların o dönemdeki gücünü ortaya koyacak niteliktedir.⁴³ Aksine, Nabopolossar'ın (Nabu-apla-usar) kroniklerine göre, Med kralı Kyaksaes

³⁷ D. A. Steven, *Darius the Med: A Reappraisal*, (Şikago: 2014), s. 140.

³⁸ Peter Högemann, "Ctesias" in *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World: Antiquity*, ed. Hubert Cancik, Helmuth Schneider, and Christine F. Salazar, vol. 3, (Leiden: Brill, 2003), s. 969; Eran Almagor, "Ctesias and the Importance of his Writings Revisited", *Journal of Ancient History*, Vol. 19, (2012), s. 10.

³⁹ Lloyd Llewellyn-Jones and James Robson, *Ctesias' history of Persia*, (Routledge, 2010).

⁴⁰ *Age*, s. 49-51.

⁴¹ Andrew Nichols, *age*, s. 88; Charles E. Muntz, *Diodorus Siculus and the World of the Late Roman Republic*, (Oxford University Press, 2017), s. 12.

⁴² John Boederman, "Persia, Greece and the Western Mediterranean, c.525 to 479 BC", *The Cambridge Ancient History*, Vol. 4, (Cambridge University Press, 1988), s. 17.

⁴³ D. T. Potts, *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, 2. edition, (Cambridge University press, 2016), s.253.

(Kay-Khusraw, M.Ö. 625-585) ve Babil kralı Nabopalassar'ın⁴⁴ M.Ö. 614 veya 612 yılında, Ninovayı ele geçirdiği bilinmektedir.⁴⁵

Ktesias'a göre Ninova şehri Dicle Nehri kenarında değil Fırat Nehri kenarındadır. Daha önce bahsettiğim gibi Ktesias'ın verdiği 9 Med kralı ve Herodotus'un verdiği 4 kral sayısı fazladır. Ancak bu isimlerin bazıları kral değil Med komutanlarının isimleri olabilir. Örneğin II. Sargon (M.Ö. 721–705) dönemi vergi listesinde bulunan Abaku bir Arbaces olabilir.⁴⁶ Ktesias'ın verdiği bilgilerin doğruluğu, Asur ve Babil çivi yazılı belgelerinde verilen bilgilerle uyuşmaması nedeniyle tartışmalı bir hale gelmiştir. İsim ve olayların bu belgelerde olmaması bunun en büyük örneğidir. Fakat Ktesias bir süre boyunca Pers İmparatorluğu'nda Medlerle yaşadığı için Ktesias'tan Medlerin kültürü, örf, adet ve gelenekleri veya ekonomi konusunda bilgi edinilebilir. Bu bilgiler Medlerin sosyal ve ekonomik yönlerini açıklayabilecek nitelikte olabilir.⁴⁷

1.3.3. Ksenophon: *Anabasis ve Cyropaedia*

Atinalı Ksenophon olarak ünlü olan Eski Yunanlı tarihçi ve asker Ksenophon, M.Ö. 430 yılında, Atina doğmuştur. Ünlü filozof Sokrates'in öğrencisidir. M.Ö. 404 yılında, Peloponnesos (Peloponez) Savaşı sona ermiş, Sparta'ya yenilen Atina, çok kötü şartlarda bir barış imzalamak zorunda kalmıştır. Üç yıl sonra, Akhaimenid kralı Artakserkses'in kardeşi genç Kyros, Spartalı kuvvetler ve paralı askerlerin yardımıyla, tahtı zorla ele geçirmek düzenlediği bir harekate geçti. Ksenophon M.Ö. 401 yılında, Kyros'un düzenlediği bu sefere katılmıştır.⁴⁸ Ksenophon, Fırat üzerinde Kunaksa'da yapılan savaşta Kyros ve generalleri öldürülünce, yurtlarından 2400 km. uzakta, sarp ve geçit vermez dağlarla kaplı, düşman kavimlerin yaşadığı bir ülkede (bugünkü Doğu Anadolu) hayat kavgası veren Hellen ordusunun komutanlığına getirilir. Ordunun başkomutanı olan Ksenophon, girdiği mücadele sonrasında,

⁴⁴ Karen Radner, *age*, s. 63.

⁴⁵ M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, çev. P.L. Kohl, (Cambridge University Press, 2004), s. 55.

⁴⁶ D. D. Luckenbill, *age*, s. 105.

⁴⁷ Iqrar Aliyev, *Paşaiati Mad*, Fars'dan Kürt. çev. Salam İsmail, (Süleymaniye: Nawandi Twezhnaway Jamil, 2017), s. 41.

⁴⁸ Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, çev. Tanju Gökçöl, 1.baskı, İstanbul: Hürriyet Yay, 1974, s. 7.

hayatta kalmayı başarmış askerleri ile Karadeniz kıyılarına ulaşır ve Ereğli (Heraclia)'den bindikleri gemi ile İstanbul'a ulaşırlar.⁴⁹

Ksenophon'un tarihle ve felsefe üzerine birçok eseri vardır. Ama Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Büyük Kyros'un (M.Ö.559-531) yaşamını anlattığı roman tarzındaki *Cyropaedia (Kyros'un Eğitimi)*⁵⁰ ve *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)* Medler hakkında az olsa da bilgi vermiştir. Ksenophon, Pers Kralının biyografisi niteliğinde olan *Cyropaedia* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserde Ksenophon, Medler ve Persler arasındaki ilişki ve olayları genel kabulden farklı bir şekilde ele alır. Kyros ile dedesi arasında bilinen düşünülen anlaşmazlığın olmadığını hatta 12 yaşından itibaren Media'da dedesinin gözetiminde süvari eğitimi adığı bilinmektedir.⁵¹ Ksenophon'a göre Astyages ve Kyros arasında hiç savaş olmamıştır ve Astyages kendi yatağında ölmüştür.⁵² Fakat Kyros'un (M.Ö. 550) yılında Astyages'i yenip Med Devleti'nin başkenti olan Ekbatana'yı aldığı Nabanidos kroniğinde geçmektedir.⁵³ Med kralı Astyages'in ölümünün ardından Krallığa oğlu Kyaksares (II. Kyaksares) devam etmiştir. Bu dönemde Kyros dayısı ile birlikte Asur, Lydia ve Babil krallıklarına karşı savaşmış ve bu savaşlarda düşman safındakileri yıpratarak büyük bir mağlubiyet yaşatmıştır. Med Devleti'nin başına geçen Kyaksares (II. Kyaksares) Babil seferi sonrasında Kyros'u kızı ile evlendirir. Bu evliliğin en önemli nedeni şüphesiz Kyros'un gösterdiği başarılar ve Kyaksares'in bir veliahtının olmamasıdır. Bu sebepten ötürü var olan tek varisine Media'yı çeyiz olarak vererek Med Devleti'nin başına Kyros'u getirmiş oldu.⁵⁴ Ancak Ksenophon *Anabasis* eserinde Persler ve Medler arasında savaş olduğunu yazmaktadır.⁵⁵

⁴⁹ Tuncer Gülensoy, “Ksenophon, Anabasis (On Binlerin Dönüşü)”, *Türk Dünyası Tarih Kültür dergisi*, (Ankara: Kültür Evreni, 2011), s. 8.

⁵⁰ *Cyropaedia* ilk kez 1884 yılında Ahmed Midhat Fransızca'dan Osmanlıca'ya *Hüsrevname* adıyla çevirilmiştir. Daha sonra, 2007 yılında Furkan Akderin Osmanlıca'dan bazı bölümleri bugünkü Türkçeyi *Kyros'un Eğitimi* adıyla çevirmiştir.

⁵¹ Xenophon, *Cyropadia*, I.3. çev. Walter Miller, (Londra: Harvard Press, 1960).

⁵² *Age*, I.5.

⁵³ Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, çev. P.T. Daniels, (New York: Eisenbrauns Indiana Press, 2012), s. 31; Matt Waters, *Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE*, (New York: Cambridge University Press, 2014), s. 39.

⁵⁴ Christopher Tuplin, “Ksenophon's Cyropeadia: Fictive History, Political Analysis and thinking with Iranian Kings”, ed. Lynett Mitchell and Charles Melville, *Every Inch a King*, (Boston), s. 75.

⁵⁵ Ksenophon, *Anabasis*, III. 4.8-12, çev. C. L. Brownson, (Londra: Harvard University Press, 1960).

Yukarda belirtildiği gibi Ksenophon, Astyages'in Kyaksares adında bir oğlu olduğundan söz etmiştir; Ktesias, Astyages'in Parmises adında bir oğlunun ve Movses Khorenatsi, Astyages'in Anoysh ismindeki karısından bir kaç tane oğlunun olduğunu ve bunların hepsinin Ermenistan'da kaldığını yazmaktadır.⁵⁶ Tam tersine Herodotus, Astyages'in hiç oğlu olmadığını sadece Mandane isminde bir kızı olduğunu söylemektedir.⁵⁷ Justin (Iustinus) de tıpkı Herodotus'un söylediği gibi Astyages'in Mandane adında bir kızı olduğundan bahsetmiştir.⁵⁸ O zamanın çivi yazısı belgelerinde, sadece Astyages'in babası (I) Kyaksares'den söz edilmiştir.⁵⁹ Tarihi yazılı metinlerde (II) Kyaksares ile ilgili hiçbir söz yoktur, Babil kralı Nabobolossar'ın kronikleri Ninovayı (M.Ö. 614 veya 612) ele geçeren bir (I) Kyaksares'ten söz etmiştir.⁶⁰ Burada ve çoğu örnekte olduğu gibi, anıtlar Herodotus'u haklı çıkarmaktadır.⁶¹

Ksenophon, yanlışlıkla Kyros'un ve dayısının Kyaksares birlikte Asurlulara karşı savaşmış olduğunu söyler. Ancak daha önce belirtildiği gibi Med kralı Kyaksares ve Babilliler birlikte M.Ö. 614 yılında Asur Devletine son vermiştir. Ayrıca son Medler ile Babillilerin ilişkileri hakkında farklı bir bilgi sunuluyor. Bu bilgiye göre bu iki devletin ilişkilerinin I. Kyaksares (Kay-Khusraw) döneminde değil oğlu Astyages döneminde başladığı ve buna bağlı olarak kızını Nabukhadnezar (Nabukhadnezar) ile evlendiren kişinin Astyages olduğu belirtiliyor.

1.3.4. Strabon: *Geographica*

Amasya (Amasia) doğumlu Strabon, (M.Ö. 64-M.S. 23) yılları arasında yaşamış Yunanlı bir coğrafyacı ve tarihçidir. Strabon'nun en önemli eseri 17 kitaptan oluşan *Geographica* (Geographica)'dır. Strabon'un coğrafyası, Roma İmparatoru Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14) dönemindeki Roma toprakları ve yabancı ülkeler hakkında bilgi veren, eksiksiz tek yapıt olduğu için büyük önem taşımaktadır. Bu eserin M.Ö. 2 ve

⁵⁶ Ktesias'tan bahseden kaynak: Lloyd Llewellyn-Jones and James Robson, *age*, s. 171; Movses Khorenatsi, *The History of Arminians*, I. 30, çev. Robert W. Thomson, 2. Edition, (Londra, Harvard University Press, 1980).

⁵⁷ *Tarih*, I.109.

⁵⁸ Justin, *Cornelius Nepos and Eutropius*, I.4, çev. Rev. John Selby Watson, (Londra: 1853).

⁵⁹ M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *ay*.

⁶⁰ George R. Law, *Identification of Darius the Mede*, (New York: Ready Scribe Press, 2010), s. 62.

⁶¹ G. Rawlinson, *age*, s. 193.

M.S. 3 yılları arasında yazıldığı düşünülür. Bu eser özellikle 15. ve 16. bölümlerinde Medler hakkında önemli bilgiler içerir.⁶²

1.3.5. Gnaeus Pompeius Trogus: *Hirsoriae Philippiace*

M.Ö. 1. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Romalı tarihçinin hayatı hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. Soyu Keltlerden olan Romalı tarihçi, Roma İmparatorluğu ordusunda görev yapıp daha sonra Gaius Iulius Caesar'ın (M.Ö. 100-44) özel sekreteri olan babası sayesinde Roma vatandaşlığı almıştır. Pompeius kırk dört kitaptan (bölüm) oluşan *Hirsoriae Philippiace* (Philippos Tarihi) adlı eseriyle tanınmıştır. Makedon kralı Philip'i merkeze aldığı için eserine onun adını vermiştir. Bu eser Asurlulardan başlayarak Medler, İskitler ve Lidyalılara da yer vermiştir. Ancak bu eser maalesef ortadan kaybolmuştur. Bu eserle ilgili en geniş bilgiye Romalı tarihçi M.S. 2 yüzyılda yaşamış olan Justin (Marcus Junianus Justinus) tarafından yapılan eser özetinden ulaşabiliyoruz.⁶³

1.3.6. Lucius Flavius Arrianus: *Anabasis Alexandri*

Arrianus'un M.S. 86 yılında Nikomedeia'da (İzmit) doğduğu ve M.S. 160 yılında Atina'da öldüğü bilinmektedir. Eski Yunan kökenli bir filozof, asker, devlet adamı ve tarihçidir. Roma İmparatorluğu ordusunda kumandanlık yapan Arrianus görevi sırasında Anadoluyu ve Belh bölgesini tanıma fırsatı bulmuştur. Özellikle Arrianus ile Roma İmparatoru Hadrianus (M.S. 117-138) arasında bir dostluk olduğuna da kaynak değinmektedir.⁶⁴ Arrianus'un felsefe ve tarihle ilgili bazı eserleri vardır. *Anabasis Alexandri* adlı eserinin adından anlaşılacağı gibi Büyük İskender'i ve onun yaptığı savaşları konu alır. *Anabasis Alexandri*⁶⁵ adlı eser yedi kitaptan (bölüm) oluşmaktadır. Bu eserinde Akhaimenidlerin tebasında bulunan Medler hakkında da bilgiler veren Arrianus, Büyük İskender'in savaşlarını da konu edinmiştir.

⁶² "Strabon", *Türk ve dünya ünlüleri ansiklopedisi*, C.10 , (İstanbul: Anadolu Yay, 1983), s. 5137.

⁶³ Justin, *Cornelius Nepos and Eutropius*; Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, çev. J. C. Yardley ve W. Heckel, 11 ve 12 kitabı, (Oxford: 1997).

⁶⁴ Murat Arslan, *Arrianus'un Karadeniz seyahati*, 1.baskı, (İstanbul: Odin Yay, 2005), s.VIII.

⁶⁵ MR. Rooke, Arrian'ın eserini "*History of Alexander's Expedition*" adlı olarak İngilizceye çevirmiştir, Londra, 1814; daha sonra Edward James Chinnock, eseri "*The Anabasis of Alexander; or, The history of the wars and conquests of Alexander the Great*" adıyla tekrar İngilizceye çevirmiştir, Londra, 1884.

1.3.7. Eusebius: *Chronicle*

Caesarea'lı Eusebius (M.S. yaklaşık 260-340) yılları arasında yaşamış Romalı bir tarihçi ve piskopostur. Erken dönem Kilise Tarihi yazarı olan Eusebius, Caesarea'lı meşhur din bilgini Pamphilus'un öğrencisi ve yakın arkadaşı olduğu için Eusebius Pamphili adını almıştır.⁶⁶ Eusebius, Roma İmparatoru olan Diocletianus (M.S. 284-305) ve I. Konstantinos'un (M.S. 272-337) çağdaşdır.⁶⁷ Eusebius'un, teoloji ve tarih ile ilgili birçok önemli eseri vardır. Bizim açımızdan önemli olan eser *The Chronicle* kroniğidir. Eusebius'un Eski Yunanca kaleme aldığı ve İmparator Diocletian'ın Hıristiyanlara karşı yaptığı baskı ve zulümlerden önce yazılan soz konusu bu eser, Keldani, Asurlular, Medler, Lydialılar, Persler, İbraniler, Mısırlılar ve Romalıların tarihini kısaca incelemiş ve ana bölümünde en önemli tarihi olayların kronolojik tablolarını vermiştir.⁶⁸ Eserin Eski Yunancası maalesef kayıptır, yalnızca Ermenice tercümesi ve kısmen St. Jerome'un yaptığı Latince tercüme elimizdir.⁶⁹ Eusebius eserinde Med krallarının isimlerine ve hüküm sürdükleri zamana dair şöyle bilgiler vermiştir: Arbaces (Varbak) 28 yıl, Maudaces 20 yıl, Sosarmus 30 yıl, Articas 30 yıl, Deiokes 44 yıl, Phraortes 24 yıl, Ciaxares 32 yıl ve Astyages (Azhdahak) 38 yıl.⁷⁰ Eusebius'un verdiği farklı krallık sürelerini toplayarak Medler'in 246 yıl hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.

1.3.8. Ammianus Marcellinus: *Res Gestae*

Romalı asker ve tarihçi olan Ammianus'un M.S. 330 yılında Antiochea'da (Antakya) doğduğu M.S. 390 yılında ise öldüğü kabul edilir.⁷¹ Bir süre Galya ve Mezopotamya'da da subay olarak görev yapmıştır. Birçok savaşta bulunan Ammianus, İmparator Julianus'un M.S. 363 yılında düzenlediği Persia seferinde de görev yapmıştır. Bu seferden sonra Roma'ya dönerek 31 ciltlik *Res Gestae* adlı tarihi

⁶⁶ *Dictionary of Christianity*, Editör. J.C. Cooper, Routledge publishing, Londra, 2013, s.88.

⁶⁷ Eusebius Pamphili, *Ecclesiastical History*, Books 1–5 (The Fathers of the Church), çev. R.J. Deferrari, (Washington: CUA Press, 2010), s. 6-13.

⁶⁸ Robert Bedrosian, Eusebius'un eserini eski Ermeniceden "*Eusebius' Chronicle*" adıyla İngilizceye çevirmiştir, Long Branch, New Jersey, 2008.

⁶⁹ A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, Vol. 1, (Madison: The University of Wisconsin press, 1952), s.118-119.

⁷⁰ Eusebius, *Chronicle*, Kings of the Medes, 19, g. 100.

⁷¹ Tunç Türel, "Ammianus Marcellinus, Priscus ve Iordanes'de Attila ve Hun Tasvirleri", *HÜTAD*, S. 23, (Ankara: 2015), s. 331.

eseri yazmıştır.⁷² Memleketine geri döndükten sonra, araştırma yapmak amacıyla Mısır, Eski Yunanistan ve Roma'ya seyahatler yapmıştır.⁷³ Ammianus'un Latince kaleme aldığı *Res Gestae*, Eski Yunanlı eski bir askerın bakış açısıyla yazılmıştır. Bu eser Kral Tacitus'un tahttan ayrıldığı 96 yılı ile başlayan 275 yıllık dönemi anlatmaktadır. Günümüzde bu eserin yalnızca 353-378 yıllarını anlatan 14-31 sayılı kitaplarına ulaşılabilir.⁷⁴ Bu eserin özelliklerinden biri Ammianus'un bu eserde bir asker ve bir Eski Yunanlı olarak şahit olduğu olayları ve gözlemlerini anlatmasıdır. Bunlarla birlikte, yazılı kaynak ve sözlü haberleri de değerlendirmiştir.⁷⁵ Marcellinus söz konusu olan eserinde Med ulusunun tarihini ve coğrafyasını çok özet bir biçimde anlatmaktadır:

*"Solda, Media ülkesini Hazar Denizi kıyılarına dek uzanmıştı. Bu bölge ile ilgili, Büyük Kyros'un krallığından ve Perslerin yükselişinden önce, Agropatena (Küçük Media) olarak bilinen Asur ülkesini ele geçiren ve bütün Asya'ya hükmeden bir kraliçe⁷⁶ olduğunu okuyoruz. Savaşçı bir ulus olan Medler, sadece Partlılar'ın kendilerini yendiği kendilerinden çok korkulan bir kavimdi. Hakim oldukları topraklar, bir dikdörtgenin şeklini oluşturuyordu. Topraklardaki halkların tamamı, Zagros, Orontes (Alwand) ve Iasonius (Demavend) olarak isimlendirilen yüksek dağların arasındaki geniş alanlarda yaşıyorlardı."*⁷⁷

1.4. Babil Kaynağı

1.4.1. Berasus: *Babyloniaka*

Berasus (Berossos) M.Ö. 4. yüzyıl ve 3. yüzyıl arasında yaşamış Babilli bir tarihçi ve din adamıdır.⁷⁸ Hayatının bir kısmını bugünkü Bağdat'ta bir kısmını ise Hellen'in Kos (İstanköyl) adasında geçirdiği bilinmektedir. Berasus, Büyük İskender (M.Ö. 336–

⁷² Bedia Demiriş, *Roma Yazınında TarihYazıcılığı Başlangıçtan İ.S. 5.yüzyıla*, (İstanbul: Ege Yay, 2006), s.90.

⁷³ Abdullah Üstün, "Geç Roma Tarihyazınında Hunlar Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), s. 44.

⁷⁴ Ay.

⁷⁵ Bedia Demiriş, *age*, s. 91.

⁷⁶ Bildiğim kadarıyla Med Kralları arasında bir kadın bulunmamaktadır. Bkz: Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 247.

⁷⁷ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XXIII, 6, 27-28, çev. Johan C. Rolfe, (Londra: Harvard University, 2000).

⁷⁸ Stephen Bertman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, (Oxford, Londra, 2003), s. 42.

323) ve Seleukos kralı I. Antiokhos Soter (M.Ö. 281-261) döneminde meşhur olduğu da bilinenler arasındadır.⁷⁹ Berossus, eski Babil tarihi eserleri ile Marduk tapınağında gizli olan Babil çizi yazılı tabletlerden yararlanarak Eski Yunanca bir eser olan *Babyloniaka*'yı yazmıştır.⁸⁰ Bu eseriyle ilgili varsayımlardan biri eserin Berossus tarafından Eski Yunanca yazıldığı ve kralı I. Antiokhos Soter (M.Ö. 324-261)'e ithaf edildiğidir.⁸¹ *Babyloniaka* (Chaldaika) adlı eser üç ayrı bölümden oluşur bu bölümler tarihi olarak sınıflandırılmışlardır. Birinci bölüm insanlık tarihini Tufana kadar olan kısma kadar incelerken ikinci bölüm de Tufan'dan M.Ö. 747 yılına kadarki yani Babil kralı Nabonassar'ın (Nebukadnesar) dönemini ele alır. Üçüncü bölüm ise Babil Kralı Nabonassar döneminden Büyük İskender'e kadar olan dönemdeki tarihi olayları içerir.⁸²

Berossus'un söz konusu eseri bir bütün olarak bize ulaşmamıştır. Ama eserden bazı parçaları Sicilyalı Diodorus (M.Ö. 1. yüzyıl), Alexander Polyhistor (M.Ö.1. yüzyıl) ve Abydenus (M.S. 2. yüzyıl) gibi Eski Yunan tarihçiler aktarmış daha sonra da bu tarihçilerin eserlerinden Josephus (M.S. 1. yüzyıl), Damaskuslu Nicolas (M.S. 1. yüzyıl) ve Eusebius gibi erken dönem tarihçiler alıntılar yapmış böylece bu eser günümüze ulaşabilmiştir.⁸³ Alexander Polyhistor'dan nakledilen Eusebius'un Ermeni tercümesine göre Berossus, *Babyloniaka* (Chaldaika) adlı eserinde Chaldanilerin ilk sülalelerinde bulunan 86 kralı, Xisuthrus (Hz. Nuh) tufanını ve Medlerin Babillilerin egemenliğine girene kadarki olan dönemi yazmıştır. Fakat bu krallara yerli değil Chaldani veya Med demiştir. İlk iki kral olan Evechaus ve Chamasbelus Chaldani olarak verilirken diğer krallar Med olarak verilmiştir.⁸⁴ Berossus Chaldanilerin ikinci sülalesinden bahsederken Medler hakkında M.Ö. 2000 yılında Babili işgal ettiklerini ve orada Medlerin bir krallık kurduğunu söyler. Medlerin bu şehri ve komşu

⁷⁹ S. M. Burstein, "The Babyloniaca of Berossus", *Monographs on the ancient Near East*, Vol.1, (Malibu: 1978), s. 5.

⁸⁰ Paul-Alain Beaulieu, *The Reign of Nabonidus, King of Babylon (556-539 B.C.)*, (New Haven: Yale University Press, 1989), s.88.

⁸¹ S. M. Burstein, *age*, s. 5.

⁸² Mehmet Bayrakdar, *Medler ve Türkler*, s. 35.

⁸³ S. M. Burstein, *age*, s. 6; Steven D. Anderson, *Darius the Mede: A Reappraisal*, (Grand Rapids: 2014), s.145.

⁸⁴ G. N. Barthold, *The Life and Letters of Barthold George Niebuhr*, çev. Susanna Winkworth, Vol. 3, (Londra: Harvard University Press), 1852, s. 241.

bölgeleri 224 yıl boyunca elinde tuttuğunu belirtir.⁸⁵ Bu dönem boyunca Medlerin 8 kralının Babil tahtını işgal ettiğini belirtmiştir. İngiliz tarihçi ve dilbilimci G. Rawlinson'a (1812-1902) göre, Berossus'un kendi vatanının yabancılar tarafından işgal edildiğini kaynak olarak kullandığı Eski Babillilerin milli gururlarına çokta uymayan bu masalı uydurmuş olması olası değildir. Bu işgalin gerçekten de söylenildiği zamanda olduğu, Berossus'un “galip Medler” sözüyle aşık hale gelmiştir. Ancak Berossus'un çok eski bir tarihte yaşanmış olan bir olayla ilgili yanlışlık ihtimali de söz konusu olabilir. Kendi döneminde Media isimli bir bölgeden gelmeleri dışında bir bilgisi bulunmayan Berossus'un bu halkı Medler olarak tarif etmesi veya kitapları yanlış algılamış olması da olası durumlardandır.⁸⁶ Bu bilgilerin Berossus'tan başka kaynakta var olduğunu bilmiyoruz. Mehmet Bayrakdar *Medler ve Türkler* kitabında, Berossus'un Medlerden bahsederken doğrudan Medleri kastettiğini düşünse de⁸⁷ bu bilginin kesinliği yoktur ve bize göre Gutilerden de bahsediyor olması mümkündür. Bu ihtimali Sümer çivi yazısı ile yazılmış begelerden çıkarabiliriz. M.Ö. 2150-2050 yılları arasında Mezopotamya'da hakim olan Gutiler'in 21 Kralı hüküm sürmüştür.⁸⁸ Ayrıca Berossus'a göre Kyros ve Astyages arasında akrabalık bağı yoktur. Astyages'in kızı Amytis'in Babil kralı Nabopolassar'ın oğlu Nebukhadnezar'la evlendiğini söyler.⁸⁹ Herodotus ve Ksenophon ise Kyros'un annesinin Astyages'in Kızı Mandane olduğunu söylerler.⁹⁰ Ktesias'a göre ise Astyages'in kızı bir Medli olan Spitamas ile evlenmiştir.⁹¹

⁸⁵ G. Rawlinson, *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, Vol. 1, (Oxford, Londra: 1870), s. 160; George Smith, *Chaldean Account of Genesis*, New York: Scribner and Armstrong, 1876, s. 186; A. H. Kerim, *Balkan Yarımadasında Kürtler*, (İstanbul: Evrensel Basım Yay, 2011), s. 68.

⁸⁶ G. Rawlinson, *Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından Medya Krallığı*, s.147.

⁸⁷ *Medler ve Türkler*, s. 176.

⁸⁸ Siegfried J. Schwantes, *A short history of the ancient Near East*, (Michigan: Baker Book House, 1965), s. 29; Marc van der Mieroop, *age*, s. 71; Gwendolyn Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, Scarecrow Press, Londra, 2009, s. 80-81.

⁸⁹ Cory, *Ancient Fragments of the Phoenician, Chaldaean, Tyrian, Carthaginian, Indian, Persian and Other Writers*, (Londra, 1876), s. 84.

⁹⁰ Herodotus, *Tarih*, I, 107; Xenophon, *Cyropadia*, I. 2.

⁹¹ Lloyd Llewellyn-Jones and James Robson, *age*, s. 160.

1.5. Ermeni Kaynağı

1.5.1. Movses Khorenatsi: *Ermenilerin Tarihi*

Movses Khorenatsi'nin (Khoren'li Moses, Musa), M.S. 410 veya 415 yılında Khoronk köyünün Taron bölgesinde doğduğu ve MS. 480 öldüğü varsayılmaktadır. Ermeni bir tarihçi, piskopos ve edebiyatçıdır. Ermeniler onun için “tarihin babası” (Patmahayr) ya da “Ermeni Herodotus” unvanı vermişlerdir. Khorenatsi, bir süre (Mesrop) ve (Sahak) gibi hristiyan din adamlarının yanında eğitim görmüştür.⁹² Khorenatsi'nin, birçok eseri vardır. Fakat bizim için önem arz eden üç kitaptan (bölüm) oluşan eseri *Ermenilerin Tarihi* idir. Eserinde Ermenileri köken oluşturma gayretine girişerek, Hayk'tan⁹³ başlayarak bulunduğu 5. yüzyıla kadar yaşanan tarihi olaylardan bahsetmektedir. Khorenatsi, “Ermenilerin Tarihi” eserinde Medler ile ilgili bilgiler vermiştir.⁹⁴ Ermeni tarihçi Khorenatsi eserini hazırlarken Tevrat'tan ve Eski Yunanlılar, Süryaniler ve bazı Ermeni tarihçilerden yararlanmıştı. Daha eski kaynaklar olan Herodotus, Ktesias ve Ksenophon'un eserleri eline ulaşmadığı için dolaylı olarak onlardan faydalanan kaynakları kullanmıştır.⁹⁵ Khorenatsi, Med krallarını Eusebius'tan alarak sadece yazılışları değiştirmiş, isimlerini şöyle vermiştir: (Varbakes, Mawdakis, Sawsarmos, Artikas, Deokis, Pravortis, Kvaxares, Azhdahak).⁹⁶ Khorenatsi Tigran'ı⁹⁷ Ermeni kralları içerisinde en güçlü, en bilge ve en cesur kral olarak tanımlar. Büyük Tigran olarak bahsettiği Ermeni kralı ile Med kralı Azhadak'ın ilişkilerinden bahseder. Bu ilişkileri anlatırken İran mitolojisinden esinlenerek Avesta' da sözü geçen Azhadak⁹⁸ (ejderha) efsanelerine gönderme yapmıştır. Khorenatsi'nin verdiği gerçeklikten uzak bilgiye göre ilk başlarda Ermeni

⁹² Robert W. Thomson, Moses Khorenatsi'nin eserini Ermeniceden “*History of the Armenians*” adıyla İngilizceye çevirmiştir, Harvard university Press, Londra, 1978.

⁹³ Peygamber Nuh'un oğullarından Yafes'in soyundan geliyordu ve Torgom'un oğluydu. Bkz. Agop Jack Hacikyan, *The Heritage of Armenian Literature: The Oral Tradition to the Golden*, Vol. 1, (Michigan: Wayne State University press, 2000), s. 307.

⁹⁴ *Age*, s. 305-6.

⁹⁵ I. M. Diakonoff, *age*, s. 60.

⁹⁶ I.22.

⁹⁷ Tigran (İÖ 560-535), Orontid (Yervanduni) Hanedanına mensuptur. Modern literatürde çokça ismi geçen Tigran ise Büyük Tigranes veya II. Tigran (İÖ 95-55) adıyla Artak-siad Hanedanına bağlı başka bir kraldır: İlhami Tekin Cinemre, “Moses Khorenatsi ve Ermenilerin Milletleşme Sürecinde Mitolojik Derinlik”, *YTSAM*, C. 1, S. 20, (Ankara: 2014), s. 6.

⁹⁸ Aveste'de Bawri'li (Babil) Azhdahak veya Azi Dahak bir efsanevi zalım ve Yılanlı bir insan vücüdü olarak bahsedildiği ve Thrâetona (Feridûn) tarafından öldürmüştür. bkz. J.Darmesteter, *Avesta Zerdüştilerin Kutsal Metinler*, İngilizceden çev. Fahriye Adsay ve İbrahim Bingöl, 3. baskı, (İstanbul: Berdan Matbaası, 2017), s. 374; I. M. Diakonoff, *age*, s. 75

kralı Tigran ile Astyages arasındaki ilişkiler iyidir hatta Tigran kız kardeşi Tigranuhi'yi Astyages'e evlenmesi için vermiştir. Fakat daha sonra Astyages'in hilelerini öğrenince II. Kyros (M.Ö.559-531)'un ayaklanmasını ve bağımsızlığını desteklemiştir. Azhadak (Astyages) ve Tigran savaşında Kyros, Tigran yardım etmiştir. Daha sonra Tigran, Azhdahak'ı öldürüp kız kardeşi Tigranuhi'yi Ermenistana geri getirmiştir. Bu şekilde Ermeniler bağımsızlık kazanmış ve Tigran da kral olmuştur. Daha sonra Tigran hem Med hem de Pers ülkelerini ele geçirmiştir.⁹⁹ G. Rawlinson, Khorennatsi'nin sunduğu bu bilgilerin başka kaynaklarca tasdik edilmemesinden hatta diğer kaynaklarda verilen bilgilerle, özellikle de Herodotus ve Ktesias'ın verdikleri bilgilerle bütünüyle ters düşmesinden dolayı Khorennatsi'yi bu konuda güvenilir olarak görmemiştir.¹⁰⁰

⁹⁹ Khoreneli Movses, *age*, I. 26-31

¹⁰⁰ G. Rawlinson, *The Five Great Monarchies, of the Ancient Eastern World*, Vol.2, (Oxford-Londra: 1871), s. 417.

İKİNCİ BÖLÜM

KÖKENLER, COĞRAFYA VE İRAN DÜNYASINA GÖÇ

2.1. Medler'in Kökeni

Birçok kavim tarafından tarihi süreçte farklı isimlerle anılan Medler, Asurlular tarafından *Madai*, *Amadai*, *Matai* isimleriyle çağırılmışlardır. Bunun yanı sıra I. Dareios'un Behustin Yazıtı'nın Elamca kısmında *Māda* ismiyle anılırken Media Ülkesi için de *Mata-Pa* ismi kullanılmıştır.¹⁰¹ Ayrıca, eski Persler "*Māda*"; Eski Yunanlar "*Medoi- Madoi*"; İbraniler "*Madai*" isimlerini kullanmaktaydılar.¹⁰² Asur yazıtlarının son döneminde, örneğin II. Sargın (M.Ö. 721-705) yazdığında Medlerin "*Manda*" ismi ile söz edilmiştir.¹⁰³ Med kralı Kyaksares (Kay-Khusraw) (M.Ö. 625-585) döneminde Babilliler tarafından Medlere "*Umman-Manda*" denilmekteydi. Ayrıca Babil kaynaklarından anlaşıldığı şekliyle Babilliler "*Umman-Manda*" adını eskiden yabancılar için de kullanmaktaydılar. Ermeniler Medlerin "*Mark*" ve "*Mai*" olarak anmışlardır.¹⁰⁴ Eski Mısırlılar ise "*Mdy*" ismini kullanmaktaydılar.¹⁰⁵

Medler'in kökeni ile ilgili araştırmacıların farklı görüşleri vardır. İlk olarak 19. yüzyılda ortaya atılan bazı yerlerde Medlerin Aryan ırkından gelip Pers olduğunu söylenmiştir. İngiliz tarihçi ve dilbilimci G. Rawlinson'a (1812-1902) göre Medlerin kökeninin Perslere dayandığını ve iki halkın aynı dili kullandığını savunmuştur.¹⁰⁶

¹⁰¹ Edwin Norris, "Memoir on the Scythic Version of the Bisutun Inscription", *Journal of the Royal Asiatic Society*, (Londra: Harrison and sons, 1853), s. 115; M. Şemsettin Günaltay, *İran Tarihi (En eski Çağlardan İskender'in Asya seferine kadar)*, C.1, (Ankara: TTK, 1948), s.97.

¹⁰² I. M. Diakonof, *age*, s. 191.

¹⁰³ Sam Kerr, *Cyrus the Great - Celestial Sovereign*, 1. Edition, (Morrisville: Lulu.Com, 2015), s. 20.

¹⁰⁴ Eusebius, *Chronicle*, 17, g.95.

¹⁰⁵ Penelope Wilson, *Hieroglyphs: A Very Short Introduction*, (New York: Oxford University Press, 2004), s. 96.

¹⁰⁶ G. Rawlinson, *age*, s. 358; G. Rawlinson, Sir Henry Creswicke Rawlinson, Sir John Gardner Wilkinson, *The History of Herodotus*, Vol.1, (Londra: J. Murray Publisher, 1862), s. 325.

Belçikalı tarihçi ve papaz Alphonse -J. Delattre'e göre (1841-1928) Medlerin soyunun en azından kısmen Perslere dayanmaktadır.¹⁰⁷

Medler adının ortaya çıkışı ile ilgili en ayrıntılı bilgi tarihin babası olarak bilinen Herodotus'un yazılarının günümüze kadar ulaşmıştır. Herodotus, Medler'in kökeni ile ilgili hikayeyi şu şekilde aktarıyor: Kolkhis (Colchis) ülkesinin kralının Medea (Medeia) adında bir kızı varmış. Eski Yunan tüccarlar Medea'yı Eski Yunanistan'a kaçırmışlar Medea daha sonra Atina'dan Kolkhis'e döndüğünde kendilerine Aryan "Αριοι- Arioi" diyen Medler, isim değiştirip Med adını yani Medea'nın adını alıyorlar.¹⁰⁸ Perslerin türeyişleri ile ilgili ise Herodotus şunları aktarıyor: Persler isimlerini Perseus'un oğlu Perses'ten almışlardır. Persler daha önceleri Eski Yunanlar tarafından Cepheneş olarak isimlendiriliyordu. Yabancılar Persler diyor, halk ise kendilerine "Ἀρταίοι- Artaioi" diyorlardı.¹⁰⁹

Herodotus, Medlerin ve Persler hakkında birbirinden bağımsız iki ayrı efsane anlatmıştır. Ayrıca birçok yerde Medler ve Persler arasında ayırım yapmaktadır. Örneğin Medlerin son kralı olan Astyages'in kızı Mandane'yi Persli Kambyses ile evlendiriyor. Bu evlilikten Astyages'in Kyros (MÖ. 559-530) adında bir torunu olmuştur. Rüyasında torununun kendisini tahttan indireceğini gören Astyages Maglar'a bu rüyayı yorumlatır. Bu rüya yorumu yapılırken aralarında geçen konuşmayı nakleden Herodotus, Medlerin bizzat kendilerinin Pers olmadıklarını söylediklerini şöyle aktarır:

*"Ey kral, bizim için de en iyisi senin gücünün sarsılmamasıdır. Çünkü başka türlü olursa egemenlik bir Pers olan bu çocuk yoluyla yabancılara geçmiş olacaktır. Biz ki Medialiyiz, Perslerin kulu olursak onların katında sözü geçmeyen kullar olarak kalırız; oysa senin gibi bir yurttaşımızın saltanatında bizim de iktidara katkımız olur ve senden büyük saygı görürüz. Bizim için kesinlikle gerekli olan herşeyden önce seni korumak ve gücünü tutmaktır."*¹¹⁰

¹⁰⁷ Mehmet Bayrakdar, *Medler ve Türkler*, s. 60.

¹⁰⁸ *Age*, I, 2 ve VII, 62.

¹⁰⁹ *Age*, VII, 61.

¹¹⁰ *Age*, I,120.

Heredotus tarafından aktarılan Gaumata Ayaklanması anlatısı da Persler'in kendilerini Medler ile bir tutmadıkları gösteren bir diğer örnektir: Baba tarafı Persli olan II. Kyros (Kurush), son Med kralı olan dedesi Astyages'in tahtını ihtilalle ele geçirir. II. Kyros kendisi öldükten sonra tahta sırasıyla oğulları Cambyse ve Bardia (Smerdis/Tonyoksarkes)'nin geçmesini vasiyet eder. Kyros öldükten sonra II. Cambyse tahta geçer ve güvendiği bir adam vasıtasıyla kardeşini öldürtür. Bu olayı herkesten saklar ve akabinde Mısır seferine çıkar. Med imparatorluğunu geri almak isteyen Medli Gaumata bu fırsattan yararlanarak kendisini Bardia olarak tanıtır.¹¹¹ Gaumata'nın tahta oturduğunu haber alan II. Cambyse Mısır seferi dönüşünde Perslere şöyle seslenir: "*tahtı Medlere geçmesine müsaade etmeyiniz.*"¹¹² Buradan da anlaşılacağı gibi Persler kendilerini Medlerden ayrı olarak görürler. Medlerin egemenliği altında teba olarak yaşayan Persler Medlerden sayılmış olsa bile bundan Medlerin Pers olduğu sonucuna varılamaz.

Medler'in Pers kökenli olarak tanımlanmalarının sebeplerinden biri geç dönem Eski Yunanlar'ın Antik ve klasik dönem Eski Yunanlardan farklı olarak Persler'in "Medler" olarak anmış olmasıdır. Eski Yunanlar ve bazı tarihçiler Erken Helenistik dönemden sonra genellikle Persleri Medler olarak anmaya başlamışlardır.¹¹³ Akhaimenid İmparatorluğu ve Eski Yunan kent devletleri arasında yaşanan savaşın Eski Yunan kaynaklarına Med Savaşları olarak geçmiştir.¹¹⁴ M.Ö. 331'de Büyük İskender'in ele geçirdiği Akhaimenid ülkesine Media Magna ismini vermesi başlıca örnekler olarak gösterilebilir.¹¹⁵ Ayrıca Medler'in Akhaimenid topraklarında uzun süre yaşamaları, dönem itibarıyla Pers Devleti'nde orduda ve diğer önemli askeri görevlerde bulunmaları ile gelenek ve kültürlerinin bölgede baskın hale gelmesi Eski Yunanlılar'ın Persleri de Med olarak tanımlamalarının başlıca sebepleri arasında

¹¹¹ Bkz. Sevgi Sarıkaya, *age*, s. 42-53.

¹¹² Herodotus, *age*, III, 65.

¹¹³ Lukas De Blois, R.J. van der Spek, *An Introduction to the Ancient World*, En. çev. Susan Mellor, 2. Edition, (Londra: Routledge, 2008), s. 41.

¹¹⁴ Thucydides, *The First Book of Thucydides' History of the Peloponnesian War*, XCVII, (çev. R.A. Billind, A.B., J.J. Ekins published, Dublin, 1836); Graham Shipley, "Introduction: The Limits of war", *War and Society in the Greek World*, (Londra & New York, Routledge, 2003), s. 3; *War in Ancient Greece*, ed. Bob Carruthers, (Barnsley, Pen and Sword Military, 2013), s.66; V. Diakov - S. Kovalev , *İlkçağ Tarihi (Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan)*, Özdemir İnce, 3. baskı, (İstanbul: Yordam Kitap Yay, 2014), s. 115-125.

¹¹⁵ Naomi Reed Kline, *Maps of Medieval Thought: The Hereford Paradigm*, Boydell Press, Woodbridge, 2001, s. 174

sayılabilir.¹¹⁶ Ancak geç dönem Eski Yunanlar (Hellenler) tarafından Perslerin Med olarak anılmış olması, Medlerin Pers kökenli olduğu görüşüne bir dayanak olarak gösterilemez.¹¹⁷

İkinci görüş ise B. G. Niebuhr, V. Minorsky, İhsan Nuri Paşa, G. Baumoutain, Amerikalı Michael Burhan, Cemşid Berder (Mehdi Halıcı), M. Kemal Işık (Tori) gibi tarihçiler ve siyasetçiler, Medlerin Kürtlerin atası olduğunu savunmuşlardır.¹¹⁸

Ünlü Alman tarihçi B. G. Niebuhr'a (1776-1831) göre Medler ve Persler esas olarak farklı uluslardır. Bu fikri öncelikle eski kaynaklara ve zamanında yapılan araştırmalara dayanarak açıklamıştır.¹¹⁹ Ayrıca Niebuhr, Aramiler, Medler ve Perslerin ortak ata olarak Kürtlerden geldiğini savunmuştur.¹²⁰

Rus oryantalist ve dilbilimci Vladimir Minorsky (1877-1966) Kürtlerin kökenlerinin Arı kavminden olan Medlere dayandığı iddiasını İslam ansiklopedisindeki Kürtler maddesinde yazmıştır. Minorsky, Kürtleri Ari bir kavim olarak belirterek bunun ırkla alakalı bir düşünce olmadığını daha çok dili ve tarihinin analiziyle varılan bir netice olduğunu vurgulamıştır. Bu maddeyi ortaya atarken farklı görüşler, bölgenin tarih, antropoloji ve dil bilimi gibi alanlardan da yararlanan Minorsky 1938'de Doğu Bilimcileri Kongresi'nde Kürtlerin kökenini Medlere dayandığı tezini ortaya koymuştur.¹²¹ Minorsky tezini "Kürt" adını alan toplulukların Medlerin dağılmasından sonra ortaya çıkmış olmalarına ve bugünkü Kürt coğrafyasının Medlerin yaşamış olduğu alanlar olmasına dayandırmaktadır.¹²² Ermeni tarihçi George Boumoutain Kürtlerin Urartu ve Medlerden geldiğini söylemiştir.¹²³ Tori

¹¹⁶ Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 96; Nazanin Tamari, "Medler Kürt müydü?“, çev. Muhammet Yücel, *Kürt Tarihi Dergisi*, 16, Ocak-Şubat 2015, s.50.

¹¹⁷ Mehmet Bayrakdar, ayr.

¹¹⁸ V. Minorski, *Kürtler*, (İstanbul: Komal Yay, 1977), s. 17; B. Nikotin'den söz eden: İhsan Nuri Paşa, *Kürtlerin Kökeni*, çev. M. Tayfun, (İstanbul: Yöntem Yay, 1976), s. 137; Michael Burhan, *Great Empires of the Past: Empires of Ancient Persia*, (Londra: Chelsea House, 2009), s. 22; Cemşid Berder, *Kürt tarihi ve uygarlığı*, (İstanbul: Kaynak Yay, 1995), s. 65.

¹¹⁹ B. G. Niebuhr, *Lectures on ancient history "from the earliest times to the taking of Alexandria by Octavianus"*, çev. L. Schmitz, Vol. 1, (Londra: 1852), s. 95.

¹²⁰ Ferdinand Hennerbichler, "Kürtlerin Kökeni“, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü*, C. 2, S. 3, 2016, s. 88.

¹²¹ Özlem Belçim Galip, *Imagining Kurdistan: Identity, Culture and Society*, (Londra-New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 2015), s. 16.

¹²² Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin etnik yapısı: halkımızın kökenleri ve gerçekler*, (Ankara: Kripto Yay, 2008), s. 196.

¹²³ *A Concise History of the Armenian People "From Ancient Times to the Present"*, 5. Edition, (Kaliforniya: Mazda, 2006), s. 22.

yalnızca Medleri değil Luluları, Gutileri, kassiler, Hurrileri, Kardunileri, Mittanileri, Urartular ve Mannaileri de Kürt olarak görmüştür.¹²⁴

İngiliz tarihçi ve dilbilimci A. H. Sayce'e (1846-1933) göre: Med halkı, yaşadığı coğrafya itibariyle Asur Devleti'nin doğusundaki şehirlerden ve Hazar Denizinin güneyine komşu olan kürt topluluklarından oluşmaktadır. Bu halkın dili Hint-Avrupa dil ailesine aittir ve bu halk köken olarak Ari soyundan gelmektedirler.¹²⁵ Nurettin Aydın, coğrafi ve arkeolojik değerlendirmeleri neticesinde Medlerin kökeninin Kürt olduğunu söylemiştir. Ona göre arkeolojik kazıların sonuç bildirisinden Zagros bölgesinde yaşayan Kürtlerin tarihteki en eski halk olduğu ve Med Devleti'nin Kürtler tarafından kurulduğu sonucuna varmıştır.¹²⁶ Bunlar karşı Hollandalı antropolog ve yazar Martin Van Bruinessen'e göre:

*"Bazı Kürt bilim adamları tarafından kürtlerin Medlerden geldiğini iddia edenler olsa da, Kürtlerin ortaya çıktıkları zaman ile Medlerlerin siyasi hakimiyeti arasındaki kayda değer boşluk böyle bir ilişkiyi mümkün kılacak yeterli kanıt barındırmaz."*¹²⁷

Bir diğer görüş de Medler'in Turan¹²⁸ kökenli oldukları tezidir. Ünlü Alman-Fransız Arkeolo J. oppert (1825-1905) "Med" etnik terimini vatan ve ülke anlamına gelen

¹²⁴ Bkz. *Kürtlerin İlkçağ tarihi ve kültürü*, (İstanbul: Befrin Yay, 1997).

¹²⁵ Henry Smith Williams, *The Historians' History of the World*, (Leather Bound, 1926), s. 584; Hirmis Aboona, *Assyrians, Kurds, and Ottomans: Intercommunal Relations on the Periphery of the Ottoman Empire*, (New York: Cambria Press, 2008), s. 107.

¹²⁶ *Kürt Sorunu: Algı ve Olgu*, (kendi Yay, 2014), s. 87.

¹²⁷ Martin Van Bruinessen, *Kurdish Ethno-Nationalism Versus Nation-Building States: Collected Articles*, (İstanbul: The ISIS Press, 2000), s. 16

¹²⁸ Farsça bir kökenden gelen Turan kelimesinin ortaya çıkışı ile alakalı birçok görüş mevcuttur. Neredeyse bütün tarihçiler bu kelimenin "Tur" köküne çoğul anlam veren "an" eki eklenerek oluştuğunu kabul etmektedir. Kelimenin kökünü oluşturan "Tur" kelimesi ise İranlıların söylemi ile Türklerin atası olan "Tur'a" kelimesinin dayandırıldığı söylenmektedir. Yiğitlik ve cesaret anlamına gelen "Tur" kelimesi önceleri "Tur'a" yani Türklerin atalarını tanımlayan bir kelime iken sonraları tüm Türkleri ve dahi Ceyhun Nehrinin doğusunda bulunan kavimleri de içine alacak şekilde genelleştirilmiş ve kelimenin sonuna "an" ekini alarak İran haricindeki kavimleri tanımlayan Turan biçiminde çoğul hale getirilmiştir. Çoğul hali ile turan kelimesi Türklerin yaşamış olduğu coğrafyayı tanımlamak için de kullanılmıştır. Bu İran ve Türk kaynaklarında bu milletler tarafından kabul edilen görüş iken batılı bilim adamları bu kelimenin ortaya çıkışı ile ilgili başka bir fikir öne sürmektedir. Batılı bilim adamları kötü ruhlu, saldırgan vve herşeyi tarumar eden anlamlarına gelen "Tura" kelimesinden geldiğini savunmaktadır. Ayrıca İran'ın doğusunda yaşayan göçebe kavimlerle savaş ve düşmanlık münasebeti olması nedeniyle Tura kelimesinin İranlılarca kullanıldığını sonraları "an" çoğul eki alarak Ceyhun Nehrinin doğusunda yaşayan Farsça ve Türkçe dillerini kullanan tüm göçebe kavimler için kullanıldığını savunmaktadırlar. bkz. Abdulhalik Bakir ve Ahmet Altıngök, "Klasik ve

Türkçe "Mada" kelimesi ile ilişkilendirir ve Medlerin Turanlı kavimlerden geldiğini ileri sürer. J. Oppert, Med kral isimlerinin Aryanileşmiş Turani isimleri olduğunu ve Herodotus'un isimlerini verdiği en az iki Med boyunun da Turani isimlere sahip olduğunu iddia eder. Ayrıca Fransız asıllı bilim adamı François Lenorman (1837-1888) Medlerin Turanlı olduğu yönünde çalışmalar yürütmüştür.¹²⁹ M. Şemsettin Günaltay (1883-1961) da aynı temeller üzerinde çalışmış sadece Med Devleti'nin çoğunluğunu oluşturan tabakanın ön Turanlı olduğunu belirtmiştir.¹³⁰ Aynı şekilde Mehmet Bayrakdar da kendi çalışmalarında Mitaniler, Manalar, Susular, Elamlılar ve Medlerin ayrıca Kürtlerin kökenlerin de Turan olduğunu iddia etmiştir.¹³¹

Yukarıda bahsettiğimiz görüşlerden hiçbiri Medlerin kökeni konusunda kesin bir kanıt vermemektedir. Antikçağlardan günümüze ulaşan kaynaklarda Medlerin kökeni hakkında hiçbir bilgiden ziyade Kesin ya da geçerli bir bilgi rastlanmamıştır. Bunun yanında Medlerin kendisine ait bir yazıt ya da anıta da sahip değiliz. Ama modern yazarların öne sürdüğü Medler'in Kürtlerin atası olduğu görüşü daha çok taraf bulmuştur.

2.2. Medlerin Coğrafyası

Media ve Medlerin coğrafya sınırları ile ilgili, birçok yazar Media ülkesinin sınırları hakkında farklı görüşler öne sürmüştür. Strabon (M.Ö. 64-M.S. 23) *Geographica* (Geographika) eserinde Media ülkesinin sınırlarını şu şekilde tarif eder: Kuzeyde Matiana ve Kadusilerin (Elbirz) dağlık bölgesi; güneyde Sittikene Zagros ve Elamlılar; doğuda Parti ve Koşar; batıda Matiane ve Ermenistan bulunmaktadır.¹³² Romalı tarihçi Plinius (M.S. 61-113) *Naturalis Historia* adlı eserinde ise bu ülkenin sınırlarını şu şekilde tarif eder: doğusunda Partların ve Kaspıyanların; batısında Adiobene kuzeyinde Ermenistan; güneyinde ise Sitticene, Sussiana ve Perslilerin

Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası“, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 26, S. 2, (İzmir: Ege Üniversitesi Yay, 2011), s. 361-2.

¹²⁹ Aktaran: Ömer Özüyılmaz, *Gurman ve Kürtlerin Kökenleri*, (İstanbul: KaraKutu Yay, 2008), s. 52.

¹³⁰ *Age*, s. 99-100.

¹³¹ Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 400; ayrıca bkz. Mehmet Bayrakdar, *Kürtler Türkler'in nesi oluyor?*, (İstanbul: Kalam Yay, 2011).

¹³² Strabo, XI. 13. 2.

bulunduğu bir coğrafyadır.¹³³ Ptolemaios'a (M.S. 90-168) göre Medlerin sınırı Kuzeyde Hazar Denizi; güneyde Persia, Susiana ve Asur; doğu sınırları ise Parthia (Arsak ülkesi) ve Hyrkania (Gürcan); batı sınır büyük Ermenistan'ın olduğunu varsaymaktadır (Hrt.1).¹³⁴ G. Rawlinson'un adlarını vermediği Ermeni coğrafyacılar bu ülkenin sınırlarını doğuda Aria yada Horasan; batıda Ermenistan ve Asur; Kuzeyde Ermenistan ve Hazar Denizi; güney sınırını ise Persia olarak tanımlamışlardır.¹³⁵

Bu bilgiler farklı dönemlerde tanımlandıkları için aralarında fark olması doğaldır. Bu farklılıklar çok büyük değildir ve üç taraftaki sınırlar kesin bir şekilde belirlenebilir. En çok kabul edilen görüş, Media ülkesinin alçak yerlerinin gerçek sınırı olarak Aroxes (Aras) ırmağını görür.¹³⁶ Doğu sınırı olarak Elbruz'dan güneydeki Urmiye Gölü boyunca devam eder, batı sınırı Zagros'un ortalarından Urmiye ve Van havzalarının birbirinden ayıran Zagros zincirinin devamı; kuzey sınırı önce Urmiye havzasına bu yönden gelen sıradağlar daha sonra Hazar Denizinin güneyindeki ve batısındaki dağ Zinciri olarak gösterilirken güney sınırı için bir doğal sınır belirlemektedir. Medlerin başkenti olan Hamadan'ın merkezi bir konumda olduğu varsayılırsa sınırının günümüz İran-Irak sınırına yakın bir yerde olduğu sonucuna ulaşabiliriz.¹³⁷

Tarihçiler ve coğrafyacılar, Medler'in sahip olduğu bölgeler hakkında farklı görüşlere sahiptir. G. Rawlinson'un adlarını vermediği Ermeni coğrafyacılar Med ülkesinin 11 bölgeden oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlar Atropatia (Atrapatane), Amotania (Hamadan), Rhavonia, Dilumia, Cheosasia, Mconia, Rhea (Rhigiana), Amelia, Gilinia (Ghilan) Sporostanai ve Dambuania'dır.¹³⁸ Ptolemaios ise Med ülkesinin 8 bölgeden oluştuğunu kaydetmiştir. Bunlar Tropotane (Atropotene), Elymais (Elam), Syro-Media, Sigriana, Margiana, Choromithrene, Rhogiona ve Daritis.¹³⁹ Bu görüşlere karşılık klasik coğrafyacılar 2 bölgeye ayırmaktadır. Birincisi günümüzde

¹³³ *The Natural History of Pliny*, XI, Bölüm 29. 26, çev. J. Bostock, M.D., F.R.S., Vol. 2, (Londra: G. Bell and Sons Publishers, , 1873).

¹³⁴ *Geographia*, VI. 2, çev. E. L. Stevenson, (New York: New York Public library, 1932).

¹³⁵ G. Rawlinson, *age*, s. 20.

¹³⁶ G. Rawlinson, *ay*.

¹³⁷ Tori, *Med İmparatorluğu sonrasında Kürtler*, (İstanbul: Aram Yay, 1999), s. 9-10.

¹³⁸ G. Rawlinson, *age*, s. 23.

¹³⁹ *Ay*.

Azerbaycan olarak bilinen Atropotene, ikincisi ise Erdelan ve Acem Irak'ın (Zagroslar) iki şehrine denk gelen bir bölge olan Media Magna olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁰ Mehmet Bayrakdar Med Devleti'nin 16 ülkeyi sınırları içerisinde aldığını belirtmektedir. Bunlar: Kalkhis, Albonia ve Iberia; Atropotene (Aturpotaya), Sacostana, Hyrcania, Manna (Mannea), Elam, Susular, Urartular, Anşan (Anzan), Bactria, Parthia (Arsak Ülkesi), Kasu, Dahai, Qairizem (Charasmia), Persepolis, Capodoia (Kapadokya ama günümüzdeki Kapadokya değil, M.Ö. 6. yüzyılda Toroslar'dan Kızılırmak'ın doğusuna ve Karadeniz'e yani Euxine'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı anlamak gerekir.¹⁴¹

2.3. Aryalıların (Medler ve Persler) İran'a Göçleri

İran'ın tarih öncesi devirleri ile ilgili çok fazla bilgi mevcut değildir. Yalnız paleolitik dönemde insanların sadece Güney İran'da yaşadığı bilinmektedir. Bu bölgede yaşasalar bile tarıma dayalı yerleşik düzenin ancak M.Ö. 5000 yıllarında başladığı düşünülmektedir. İran coğrafyasının kuzeyinde bulunan bir tarafı Avrupa'nın içlerine bir tarafı Asya'nın iç bölgelerine yayılan hayatları tarım ve hayvancılığa dayanan bir topluluk bulunuyordu. Bu topluluk Hint-Avrupa adını almış beyaz ırka tabii idi. Ayrıca atalarına ve babalarına çok hürmet gösteren bu toplum sert kanun ve hükümlerle yaşayan savaşçı bir toplumdur.¹⁴² Hint-Avrupalı (Indo-Eurpeenne) olarak bilinen toplulukta büyük bir çoğunlukla oluşmuş bir grup olan Aryalılar bulunmaktaydı. Bu grubun anavatanı hakkında birçok farklı görüş mevcuttu. Bunlardan bazıları Aryalıların Orta Asya'dan geldiklerini savunmaktaydı.¹⁴³ Diğer görüşler ise Rusya'nın güneyinden ve günümüzde Ceyhun (Oxus) ve Seyhun (Jexartees) kıyılarını kapsayan geniş bir coğrafya olan Mâverâünnehir'den gelmiş

¹⁴⁰ Aktaran: J. C. Ridpath, *The Development of Social Institutions and the Story of All Nations*, 1936, s. 203; G. Rawlinson, *age*, s. 23.

¹⁴¹ Eski Med coğrafyasında yer alan bugünkü ülkeleri şöyle vermiştir: Güney-Batı Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Güney-Batı Türkmenistan, Özbekistan, Afganistan, İran, Kuzey-Doğu Irak yani Acem Irak'ı, Kızılırmak'a kadar Doğu ve Güney-Doğu Anadolu, yani Doğu Karadeniz'den Gaziantep'e uzanan bölge. bkz. *Medler ve Tüürkler*, s. 398.

¹⁴² Nazanin Tamari, *age*, s. 47.

¹⁴³ M. A. Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", *History of civilizations of Central Asia, The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, ed. Janos Harmatta, Vol. 2, (Paris, UNESCO, 1994), s. 35.

olduğu savunmuştur.¹⁴⁴ Ancak bir diğer görüş Avrupa'daki Tuna'dan (Istros) olduklarını oradan Hindistan coğrafyasına yerleştiklerini bazıları ise Kafkasyadan geldiklerini savunmaktaydı.¹⁴⁵ Nimet Yıldırım ise Aryalıların Karadenizin kuzeyi ve Rusya'nın güneyinden başlayarak Türkistan'a kadar uzanan Hazar Denizini Seyhun ve Ceyhun kıyılarını kapsayan geniş bir coğrafyadan geldiklerini savunmaktadır. Yıldırım'a göre Aryalılar daha sonra Avrupa, Hindistan ve İran coğrafyasına dağılmıştır. Ancak Hint-Aryan grubu olarak bilinen bu grubun hangi tarihte diğer gruptan ayrıldığı net şekilde bilinmemektedir.¹⁴⁶ Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da Aryanlılar yaşadığı yer ise "Aryana Vaejah" olarak geçmektedir.¹⁴⁷ Aryanlıların ana vatanı olarak bilinen Airyana Vaeja'yı, Frantz Grenet'in alıntı yaptığı Michael Witzel *The home of the Aryans* eserinde ve Gherardo Gnoli (1937-2012) *Zoroaster's Time and Homeland* eseri AİRYANA VAEJA'nın bugünkü Afganistan'da olduğunu; Helmut Humbach *The Gathas of Zarathushtra* eseri ve Willem Vogelsang *The sixteen Land of Videvdad* eseri ise, Airyana Vaeja'yı Ceyhun Nehri (Amu Derya)'nin kaynaklarına Orta Asya bölgesine yerleştiklerini belirtmektedirler. Frantz Grenet ise Airyana Vaeja'nın Penc Derya (Tacikistan) bölgesinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁸ Arya kelimesi coğrafi bir terim olan İran kelimesinin kökeni olarak da bilinmektedir. İran sözcüğü¹⁴⁹ bir coğrafi tanım özelliği

¹⁴⁴ Herzfeld, *Iran in the Ancient East*, Londra, (New York: Oxford University Pres, 1941), s. 190.

¹⁴⁵ V. G. Childe, *The Aryans: A study of Indo-European origins*, (Londra, 1926), s. 144; G. Cameron, *History of Early Iran*, (Şikago: Chicago University Press, 1936), s. 141; Ardeshir Khaddadian, *Aryaihi Madha*, 1. baskı, (Tahran: Glban Yay, 1998), s. 28.

¹⁴⁶ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi: Kökenleri, Kaynaklar, Ana Temaları*, 2. baskı, (İstanbul: Pihhan Yay, 2015), s.104; İran Kültürü: *Zerdüş'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve yazılı Kaynakları*, (İstanbul: Pihhan Yay, 2016), s. 287.

¹⁴⁷ Mehrdad Kia, *The Persian Empire: A Historical Encyclopedia*, (Kaliforniya: ABC-CLIO & LLC, 2005), s. 229; Roshen Dalal, *The Religions of India: A Concise Guide to Nine Major Faiths*, (Londra: Penguin, 2006), s. 406.

¹⁴⁸ "An Archaeologist's Approach to Avestan Geography", ed. V.S. Curtis ve S. Stewart, *Birth of the Persian Empire*, (Londra-New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 2005), s.29-51.

¹⁴⁹ İran kelimesi "ir" kökü ile "an" ekinden oluşmaktadır. "An" eki mekan, yer anlamı taşımaktadır. Arı ve Aryan kelimeleri ise Aryani Perslerin "iyr" ve "ir" şeklinde telaffuz edilmesinden dolayı bu kelimeler bu şekilde okunmaktadır. Günümüzde İran sözcüğü bir milleti tanımlamak için değil bir coğrafi bölgeyi tanımlama amacı ile kullanılmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren devlet ismi olarak kullanılmış ve İran milletini oluşturan Persler ve Farsları tam olarak karşılamaktan uzaktır. İran kelimesinin kullanımı II. Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Farsların ülkesine saldıran İngilizlere karşı Alman desteğini almak istemeleri sebebi ile bu kelimeyi kullandıkları bilinmektedir. İran kelimesi Arıların ülkesi anlamı taşıdığından Almanların desteğini kolaylıkla sağlayacağı düşünüldüğü için Farsilerin bu kelimeyi kendi ülkelerini tanımlama amacıyla kullandığı da bilinenler arasındadır. Bu kelimenin bir ırkı tanımlama amacı ile değil Aryan ırkların üzerinde yaşadığı coğrafi bir bölge, ülke olarak tanımlanması için kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. bkz. Abdulhalik Bakir ve Ahmet Altıngök, *age*, s. 363.

taşıyarak üzerinde Aryan ırkların yaşadığı ülke anlamı taşımaktadır.¹⁵⁰ Ayrıca, bahsettiğimiz İran sınırı ile günümüzdeki farklı, kuzeyde Hazar Denizi ile Harezmi (Khwārazm) bölgesi, güneyde Umman denizi, güneybatıda Basra körfezinin çevrelediği, Dicle nehrinin doğusunda bulunan dağlardan Afganistan'a kadar ilerleyen sınırlar arasında kalan alan İran platosu olarak kabul edilir. İran'ın bugünkü sınırları içerisinde yerleşim bölgeleri kuzeybatı, güneybatı, kuzeydoğuda bulunan bölgelerdir. Tanımlanan alanın orta kısımları doğu yönünde ilerledikçe genişleyen bir çöldür. Yerleşim yerleri batıda Azerbaycan, İrak-i Acem, Loristan (Luristan), Hozistan, Faristan, Laristan; doğuda Horosan, Kuhistan, Siyistan'ın bir bölümü, Kirman ve Mekran; kuzeyde ise Astarabad, Mazendran (Taberistan), Geylan şeklinde sıralanabilir.¹⁵¹

Ari kelimesi ise mükemmel, efendi, dost ve özgür anlamına gelmektedir.¹⁵² Avesta'da da birçok kez geçen Arya sözcüğü ise Yeştlar ve Vendidad'da bir niteleme sözcüğü olarak kullanılmıştır. Bu sözcük "asil" ve "şerefli" anlamına gelmektedir. Eski dünyada "Hint-Avrupa" kavmi olarak bilinen İran, Hindistan ve Avrupa'da kalmış büyük bir kol olan beyaz ırkı tanımlamaktaydı. Hint-Avrupa dil ailesi yine bu kavimin ortak lisanlarından gelmektedir. Hint-Avrupa kolunun Hint ve İran milletleri kendilerine Arya ismini vermiştir. Arya kelimesi asil ve şerefli anlamlarını taşır. Aynı zamanda dost, vefakâr, anlamlarına da gelen bu kelime eski Hint-İran kavminin ismidir.¹⁵³ Aryalıların günümüzdeki İran topraklarına ne zaman ve nereden geldikleri konusunda bir çok farklı görüş bulunmaktadır. M. Bayrakdar'ın aktardığına göre, Aryalılar Güney Rusya ve Kafkaslar üzerinden Zagros dağlarına geldiğini savunanlar vardır. Ancak genel kabul Hindistan'dan geldikleri yönündedir.¹⁵⁴ Ne zaman bu topraklara geldikleri konusyla ilgili M.Ö. 2000, 1500 ve 1000 tarihlerini vermişlerdir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Hasan Pirmya, *Tarih-e İran (İran Kadim: Az Āğaz ta anqraz Sasanian)*, 1. baskı, (Tahran: Haydari Yay, 2011), s. 24.

¹⁵¹ M. Şemsettin Günaltay, *age*, s. 5.

¹⁵² Kaveh Farrokh, *Shadows in the Desert Ancient Persia at war*, (Oxford: Osprey, 2007), s. 17; *Türk Tarihinin Ana Hatları*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), s. 332.

¹⁵³ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, s. 104.

¹⁵⁴ Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 232.

¹⁵⁵ D. L. Bradley, *Dictionary of Iran: A Shorter Encyclopedia*, Morrisville, 2016, s. 422; G. Cameron, *age*, s. 140; Michael Burgan, *Great Empires of the Past: Empires of Ancient Persia*, (Londra: Chelsea House, 2009), s. 20.

Toplumların tarih öncesi dönemlerden beri belirli aralıklarla göç ettiği bilinmektedir. Bu göçler genellikle siyasi ve askeri olaylar yada durumlarla bağlantılı şekilde gerçekleşmiştir. Tarih öncesi dönemlere dair yeterince kaynak bulunmadığı için yapılan bu göçlerin nedenleri de tam olarak bilinmemektedir.¹⁵⁶ Genel olarak Aryalıların İran coğrafyasına göç etmesi konusunda bir çok sebep öne sürülmektedir. Ancak bazı sebepler Aryalıların İran coğrafyasına göç etmesine direkt olarak etki etmiştir. Ekolojik ve siyasi bazı gelişmelerle açıklanabilen bu göçlerin sebebi aşırı nüfus artışı, yerleşim yerlerinin azlığı, hayvanlar için yeterli otlağın ve tarım için elverişli toprağın olmayışı, zorlu iklim koşulları ile komşu ülkelerle yaşanan anlaşmazlıklardır.¹⁵⁷ Ayrıca daha güvenli ve verimli topraklar bulmak istemeleri bu bölgeye göç etmelerinin sebepleri olarak sıralanabilir. Aryalılar göç ettikleri bu bölgelerde yerleşik hayata geçmişlerdir. Ancak Aryalıların hepsi İran coğrafyasına yerleşmemişlerdir. Doğal zenginliği bulunan Amuderya da Aryalıların bir kısmının yerleştiği bölge olmuştur. O dönemden beri bu toprakların kutsanmış olduğuna, doğa üstü özellikler barındırdığı düşünülmüş sonraki dönemlerde ise bu verimli topraklara yerleşimin ve İran bölgelerini de içine alarak Aryalılara ait topraklar haline gelmiştir.¹⁵⁸ İran topraklarına göç eden Aryalılar'dan Persler, Urmiye Gölü'nün güneyine; Medler ise Hazar Denizi'nin güneyindeki bölgeye yerleşmişlerdir.¹⁵⁹ Medler'in ne zaman Zagros bölgesine geldikleri tam olarak belli değildir. Tarihçiler bu konuyla alakalı M.Ö. 2000-1000 yılları arasında vermişlerdir.¹⁶⁰ Asur Devletine ait Çivi yazılı kaynaklarda özellikle M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Medlerin ve Perslerin yaşadığı yerler kaydedilmiştir. Asur Devleti'ne ait çivi yazılı belgelerde ilk kez kral III. Salmanassar'ın (M.Ö. 859-824) Urmiye Gölü'ne M.Ö. 836 yılında yaptığı sefer anlatılırken bu halkların yaşadığı yerlerden bahsedilmektedir. Parsua topraklarının Urmiye Gölü'nün batısında ve Medlerin topraklarının ise Madai olarak Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda buldukları bu belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Daha sonra Persler güneye, Elam yöresine doğru kayarken, Medler batıya ve kuzeye doğru

¹⁵⁶ İlhami Durmuş, *İskitler*, s. 31.

¹⁵⁷ Christopher V. Hill, *South Asia: An Environmental History*, Oxford, 2008, s. 20.

¹⁵⁸ Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, s. 105-6.

¹⁵⁹ Roman Ghirshman, *Iran: From the earliest time to the Islamic conquest*, 2. Edition, (Londra: Penguin, 1978), s. 90.

¹⁶⁰ Massoue Price, *Iran's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*, (Kaliforniy - Oxford: ABC-CLIO, 2005), s. 27; Peter Green, *Alexander of Macedon, 356-323 B.C.: A Historical Biography*, (Kaliforniya: University of California Press, 2013), s. 498; Sam Kerr, ay;

¹⁶¹ A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, (Londra: University of Chicago Press, 1948), s. 22.

ilerlediler (Hrt.2).¹⁶² Medlerin yaşadığı coğrafya bol su kaynağı ve sert bir havaya sahip olan dağlık bir alan üzerine kurulmuştur. Ayrıca Med halkı iyi at binen çalışkan ve hareketli insanlardan oluşuyordu. Buradan Medler hakkında bir kaç çıkarımda bulunabiliriz.¹⁶³ Bunlar Med halkının cesur, dayanıklı, okçuluk ve at binme konusunda çok usta olduklarıdır. Eski Yunan ve Akhemenid rölyeflerinde Med erkeklerinin dış görünüşlerini şöyle anlatılmıştır: Geniş alın, kemerli burun, sert çene yapısı ve siyah kıvrıkcık uzun ve gür saçlara sahiplerdi.¹⁶⁴ Medler hayvancılık konusunda oldukça ünlüydü. Hayvanlar arasında da en çok üne sahip olan hayvan atlardı. Media coğrafyasında her yıl binlerce at yetişir ve yetişen her bir at nadir ve epeyce büyük olurdu.¹⁶⁵ Media topraklarında Nesaia (bugünkü Nişabur) bölgesi at yetiştiriciliği konusunda oldukça ünlüydü. Bu bölge bu konuda özellikle tercih edilir ve burada yetişen atlar "Nesaia" adı ile bilinirdi.¹⁶⁶ Bu sonuncusun dan Herodotus, Strabon, Arrian (Arrianus) ve Ammianus Marcellinus gibi tarihçiler söz etmiştir.¹⁶⁷ Bu atlar kır rengi, kül rengi ve beyaz; hızlı, dayanıklı, güzel ve iri hayvanlardır.¹⁶⁸ Sicilyalı Diodorus, Medlerin Bagistan kentinde bir kerede 160.000 at ürettiklerini söylerken, Strabon Akhemenidler döneminde Medlerin vergi olarak Perslere yıllık binbeş yüz at verdiklerini söyler.¹⁶⁹ Polybius ise, Medlerin bütün Asya'nın at ihtiyacını karşıladıklarını belirtir.¹⁷⁰ Ayrıca Medler at "Aspa"¹⁷¹ ve süvari ve atlı "Aspa-bâra" deniyordu.¹⁷² Medlerin at yetiştirilen başka bölgeleri de vardı. Bu

¹⁶² *Times Dünya Tarihi Atlası*, hazır. Geoffrey Barraclough çev. Zeki Okar, İstanbul: Karacan Yay, 1980, s. 56.)

¹⁶³ Edward Farr, *History of the Assyrians, Chaldeans, Medes, Lydians and Carthaginians*, Vol. 2, (New York: Robert Carter and Brothers, 1850), s. 132; Fazlı Altı, *Pers Siyasi Tarihi* (M.Ö. 559-330), (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013), s. 25.

¹⁶⁴ Nazanin Tamari, *age*, s.50.

¹⁶⁵ Fazlı Altı, *ay*,

¹⁶⁶ G. Rawlinson, *age*, s. 24,67.

¹⁶⁷ Herodotus, III. 106, VII. 40; Strabo, *The Geography of Strabo*, XI. 13. 6, çev. Horace Leonard Jones, Ph.D., LL.D. Vol. 2, (Londra: Harvard University Press, 1928); Flavius Arrianus, *İskender'in Seferi*, VII.13, çev. Meriç Mete, 1.baskı, (İstanbul: İdea Yay, 2005); Ammianus Marcellinus, *age*, XXIII. 6. 31.

¹⁶⁸ Percy Sykes, *A History Of Persia*, Vol.1, 3.Edition, (Londra: Routledge, 2004), s. 116.

¹⁶⁹ Sicilyalı Diodorus'tan aktaran G. Rawlinson, *age*, s. 69, dipnot. 149; Strabo, *age*, XI. 13, 8.

¹⁷⁰ Polybius, *The Histories of Polybius*, X. 27, çev. F. Hulstsch, Vol. 2, (New York: Cambridge University Press, 2012).

¹⁷¹ Asp kelimeyi Farsça ve Kürtçe dillerinde At için kullanmaktadır: Mehmet Bayrakdar'a göre "Asp" kelimesi öz Farsça bir kelime değildir; Medce yoluyla Farsçaya geçmiş çok eski Altayca bir kelimedir,(*age*, s. 149); ayrıca Soran Hamarash'a göre "Asp" kelimesi öz Kürtçedir. bkz. *Kurd Keya*, (Londra: Kurdish Book Club, 2013), s.29.

¹⁷² Jan Tavernier, *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330 B.C.): Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords, Attested in Non-Iranian Texts*, (Leuven: Peeters, 2007), s.119; Daniel

bölgeler at anlamına gelen "Aspa" lakabı ile anılırlar. Eski Yunan coğrafyacı Ptolemaios: Aspadana (bugünkü İsfahan), Pharaspa, Phanaspa, Vesaspa gibi aspa lakabını taşıyan Med kentlerinin isimlerini listesini vermiştir.¹⁷³ Günümüzde bu kentlerin hangi kentler olduğunu tam olarak bilinmemektedir. Fakat verilen bilgiler bu kentlerin Medler tarafından kurulduğunu söyleyebilmemiz için yeterlidir. Med kentlerinin bu isimlerle anılması Medlerin at yetiştirme konusunda usta olmalarından kaynaklanmaktadır. At yetiştirme konusunda öne çıkan kentlerin yöneticileri ve başkanlarının da bu isimleri kullandığı görülmektedir.¹⁷⁴ At yetiştiriciliğinde öne çıkan kentlerin olduğu bölgenin önemini kavrayabilmemiz için atın o dönemdeki önemini bilmemiz gerekmektedir. Özellikle eskiçağ toplumları için at büyük bir öneme sahipti. Ulaşım aracı olarak özellikle uzun mesafede daha çok eşek ve deve kullanılsa da at da önemli bir ulaşım aracıydı. Bu amaç haricinde savaşlarda da etkin bir etmendi. At üzerinde savaşan süvari kavimlerin at kullanmayan kavimlere karşı olası bir savaşta kazanma ihtimali oldukça yüksekti. Bu sebepler göz önüne alındığında atın hem ulaşım aracı hem askeri hem de ticari açıdan önemini anlayabiliriz.¹⁷⁵

2.4. Med Devleti'nin Kuruluşu

Herodotus Medlerin, Buslar (Busae), Arizantlar (Arizantai)¹⁷⁶, Poretakenler (Poretaceni), Strukhatlar (Struchates), Budiler (budii), Maglar (Magi), isimlere sahip ve birbirinden farklı hayat tarzlarına sahip altı temel kabileden oluştuğunu belirtmiştir.¹⁷⁷ Bu altı kabilenin siyasi ve sosyal düzenleri birbirinden farklıydı ve 8. yüzyılın sonlarına dek bir siyasi birlik söz konusu değildi.¹⁷⁸ Ekonomik alanda çobanlık, at eğitimi ve hayvancılık yapıyorlardı. Ayrıca altın gümüş ve bronz

T. Potts, *Nomadism in Iran (From Antiquity to the Modern Era)*, (New York: Oxford University Press, 2014), s.80.

¹⁷³ G. Rawlinson, *age*, s.40.

¹⁷⁴ Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 400.

¹⁷⁵ Murat Baskıcı, "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 1-4, C. 53, (Ankara: 1998), s. 89.

¹⁷⁶ İki kelimededen Arya-zantu, "yani Aryan doğum-köken" oluşturmaktadır: Bruce Lincoln, *Religion, Empire, and Torture: The Case of Achaemenian Persia, with a Postscript on Abu Ghraib*, (Şikago: University of Chicago Press, 2010), s. 123.

¹⁷⁷ I.101.

¹⁷⁸ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve kitâbeleri ile Diyarbakır tarihi (Başlangıçtan Akkoyunlular'a kadar)*, C.1, (Ankara: Neyir Matbaası, 1987), s. 82.

sanatların da bilmekteydiler.¹⁷⁹ Buslar (Busae), Ekbatana (Hamadan) yakınlarında bulunuyorlardı. Arizantlar, Media'nın doğusunda yaşamaktaydılar. Magların¹⁸⁰ kaldıkları bölge ise Raga şehri şimdiki Tahran'a yakın bölgedeydiler. Budiler'in bölgesi Media ülkesinin en batısına düşmekteydi. Paretakenler (Asurca: Partakka, Paritaka, Paritakanu) ise günümüz İsfahan şehrini yakınlarında ikamet etmekteydi (Hrt. 3).¹⁸¹ Kuzeyde Urartular, batıda Asur Devleti, güneyde ise Elamlılar bulunan güçlü ve zengin devletler tarafından çevrelenmiş olan Medler bu dönem boyunca bu devletlerin toprakları, zenginlikleri ve birikimlerine özeniyorlardı. Medler bu durum karşısında iki seçenekle karşılaştılar; bu güçlü devletlerin egemenlikleri altında yaşayarak tarihten silineceklerdi ya da dağınık halde yaşayan tüm kabileleri bir araya getirerek kendilerine ait bir devlet kuracaklardı. Medler bu seçeneklerden ikincisini seçtiler.¹⁸²

Herodotus, Deiokes'in isminde birinin Med boylarını toparlayarak bir Media Devletini kurduğunu anlatmaktadır.¹⁸³ İranlı tarihçiler Deiokes isimi için Kai Kobad (Kei Kobad) isimi de vermişlerdir.¹⁸⁴ Ayrıca Daiauku ismine Asur çivi yazılı kaynaklarda rastlanmaktadır.¹⁸⁵ Asur kralı II. Sargon'un (M.Ö. 722-705) hükümdarlığının yedinci senesinde Manna ülkesine bir sefer düzenlemiş, bu seferde Daiauku'yu yakalamış ve ailesiyle birlikte günümüzdeki Suriye'de bulunan Hamath'a sürgün etmiştir. Ancak bu hadiseden iki yıl sonra yani M.Ö. 713 yılında Asur kralı II. Sargon'un doğuya düzenlediği seferde Ekbatana'ya Bit-Daiukki'dan bahsetmiştir.¹⁸⁶ Tarihçiler arasında Manna (Mannaea) veya Mini (Minni) hükümdarlığının aynı isme sahip olan hükümdar Daiukki (Dayauku) ve Med kralı

¹⁷⁹ V. Diakov S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, çevir: Özdemir İnce, C. 1, 3. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, s. 138.

¹⁸⁰ Medlerin din adamı olan rahipler, yani Maglar, sadece Magi aşireti arasından seçilirdi. Önceleri din adamlarının çıktığı bir aşiret olan Maglar, daha sonra aristokrat bir tabakaya dönüşmüştür. Hatta Magi aşireti Medlerin konfederasyonu içerisinde etkin bir role sahiptir. Magiler, Pers egemenliği döneminde bile etkilerini sürdürmüş ve yer yer tekrar Med egemenliğini kurmak için ayaklanmışlardır. bkz. Ali Hüseyin Kerim, *age*, s. 105.

¹⁸¹ I. M. Daikonoff, *age*, s. 194.

¹⁸² Nazanin Tamari, *age*, s.

¹⁸³ I. 101.

¹⁸⁴ J. Malcolm, *Histoire de la Perse depuis les temps les plus anciens jusqu'à l'époque actuelle*, (Paris: Pillet aîné éditeur, 1821), s. 46. Dipnot.1; W. C.Taylor, *A Manual of Ancient and Modern History*, (New York, D. Appleton, 1872), s. 62; P. Sykes, *A History Of Persia*, Vol. 1, 2. Edition, (Londra: Macmillan and co. limited, 1921), s. 137.

¹⁸⁵ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. 1, s. 28.

¹⁸⁶ Ernst E.Herzfeld, *Archaeological History of Iran*, Londra: The British Academy, 1935, s. 20.

Deiokes'in aynı kişi olup olmaması hususunda; ayrıca Manna hükümdarlığının Med Devleti'nin egemenliği altında olması konusunda farklı görüşler beyan etmektedirler. Örneğin; G. Cameron, Asur Kralı II. Sargon'un (M.Ö. 722-705) esir aldığı ve Hamath'a gönderip vergiye bağladığı kişinin Herodotus'un bahsettiği Deiokes ile aynı kişi olduğu görüşündedir.¹⁸⁷ Martin Sicker, Hermann Schneider, W. B. Fisher, I. Gershevitch, A.T. Olmstead, E. Herzfeild, Roman Ghirshman, Sam Kerr ve A. Zarrin Kub gibi tarihçiler bu görüşte hemfikirdiler.¹⁸⁸ Ancak, G. Rawlinson, bu görüşe tamamen karşı çıkmıştır: "*Bazı tarihçiler Herodotus'un bahsettiği Deiokes'in, II. Sargon (M.Ö. 722-705) tarafından M.Ö. 715 senesinde Hamas'a sürgün edilen Dayauku isminde bir Manni ya da Minni hükümdarı ile aynı kişi olduğu görüşündedirler. Ancak her ne kadar isimler arasında büyük bir benzerlik olsa da Mannalara Medler diye bilmemiz için bir gerekçe yoktur. Ayrıca M.Ö. 715 yılında Suriye'nin Hamas şehrine sürgün edilmiş bir esirin M.Ö. 708 yılında Med topraklarında bir krallık kurabilmiş olması da pek mümkün değildir.*"¹⁸⁹ Mehrdad Kia, Cuyler Young ve John Curtis gibi bazı tarihçiler de Daiaukk'un Manna hükümdarı olduğu görüşüne katılırlar.¹⁹⁰ Dr. Mehmet Bayrakdar, Deiokes ve Daiaukk (Dayauku)'un aynı kişi olmadığı görüşüne katılmaktadır. Çünkü Bayrakdar'a göre Deiokes (Daiaukk) M.Ö. 880-830 yıllarında hüküm sürmüştür. Ayrıca Mannalılar ve Medler aynı soydan gelen iki ayrı boydur; Daiaukk adını bu iki halkın da bir hükümdar ünvanı olarak kullanılması bu durumu destekler niteliktedir. Mannalılar bahsedilen dönemde Med Devletini altında bulunan bir beyliktir.¹⁹¹

Eski Yunan tarihçi olan Herodotus Med Devletini kuruluşu hakkında şu bilgilere aktırmaktadır: "*Phraortes'in oğlu olan Deiokes bilge bir adamdı ve devletin başına*

¹⁸⁷ G. Cameron, *age*, s. 177.

¹⁸⁸ Martin Sicker, *The Pre-Islamic Middle East*, (New York: Greenwood, 2000), s. 64; Hermann Schneider, *The History of World Civilization from Prehistoric Times to the Middle Ages*, Vol. 1, G. (Londra, Routledge, 1931), s. 318; W. B. Fisher, I. Gershevitch, "The Medes and the neighbouring countries", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 2, (Cambridge University Press, 1968), s. 112; A.T. Olmstead, *History of Assyria*, (Londra: The Universty of Chicago, 1923), s.245; *History of Persian Empire*, (Şikago, The Universty of Chicago, 1948), s. 23; E. Herzfeild, *Age*, Roman Ghirshman, *age*, s. 95; Sam Kerr, *age*, s. 20; A. Zarrin Kub, *Tarih-e-Mardom-e-Iran*, C.2, 5.baskı, (Tehran: Sphar Yay, 1999), s. 89.

¹⁸⁹ G. Rawlinson, *age*, s. 159, dipnot 50.

¹⁹⁰ Mehrdad Kia, *age*, s. 209; Cuyler Young, "The early history of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the death of Kambyses", *The Cambridge Ancient History*, 2. Edition, (Cambridge University Press,1988), s.19; John Curtis, *Later Mesopotamia and Iran: Tribes and Empires, 1600-539 BC*, (Londra, British Museum Press, 1995), s. 59.

¹⁹¹ Mehmet Byrakdar, *age*, s. 349, 352.

geçme isteği bulunuyordu. Bu isteğini gerçekleştirmek için bazı planlar tasarlayarak kendisini bu makama hazırlamak istedi. Deïokes, düzensiz bir şekilde köylerde yaşayan Medler arasında ve yaşadığı köyde saygın bir insandı. Büyük bir özenle yargıçlık (hakimlik) görevini icra ediyordu. Haklı ve haksızın doğuştan düşman olduğuna inanan Deïokes, karışıklık içerisinde bulunan Media'da bu görevi yerine getirirken adil ve dürüst bir adam olarak görüldüğünden, köy halkı onu kabullenmişti. Kendi köyünde görevini adil bir şekilde yerine getiren Deïokes'in ünü diğer köylerde de yayıldı ve bu köylerde haksızlığa uğrayan insanlar yargıçlık görevini onun yapmasını istiyorlardı. Günden güne ünü yayılan Deïokes, diğer köylerde de kendisine olan inanç ve ihtiyaçtan emin olduktan sonra halkın katılımına açık şekilde karar verdiği yere gitmeyip bir daha oraya gitmeyeceğini çünkü diğer köylerdeki davaları incelerken kendi işlerine vakit ayıramadığını söylemiştir. Deïokes'in bu kararından sonra köylerdeki düzensizlik iyice arttı ve öncekinden daha da kötü bir hale geldi. Bu durum üzerine bir araya gelen Medler'in içinden Deïokes'in adamları söyle söylemişlerdir. Görünen o ki mevcut düzenimiz Media ülkesini yönetmek için yeterli değildir. Bu nedenle bir kral belirleyelim o ülkemizi iyi yasalarla yönetirken biz de kendi işlerimizle ilgileniriz ve böylece yaşadığımız toprakları terk etmek zorunda kalmayız. Herkes bu fikri benimsedi ve bir kral seçmeye karar verdiler. Bu toplantıdan sonra Deïokes'i kral yapabilmek adına girişimler başladı. Bu konu açıldığında Deïokes'ten övgüyle bahsedilirdi ve bu şekilde onu kral olarak belirlediler.”¹⁹² İran tarihçi A. Zarrin Kub'a (1923-1999) göre Medlerin özgür bir şekilde oy kullanmış olması o dönem için eşsiz bir durumdur.¹⁹³ Kut inancından ve kan bağına dayalı yönetimden uzak bu seçim, tarihe kaydedilir ve demokratik bir medeniyetin en eski örneklerinden biri olarak yorumlanabilir.¹⁹⁴

Med Devleti'nin kurulması¹⁹⁵ veya Medlerin kendi kralını seçmesi durumunun tarihiyle alakalı araştırmalarda anlaşmazlıklar mevcuttur. Bazı tarihçiler, M.Ö. 728'de bazıları M.Ö. 727'de bazıları M.Ö. 720'de bazıları ise M.Ö. 711'de

¹⁹² Herodotus, I. 96.

¹⁹³ A. Zarrin Kub, *age*, s. 90.

¹⁹⁴ Saeed Shirazi, *A Concise History of Iran: From the early period to the present time*, 2. Edition, (Los Angeles: Ketab Corporation, 2018), s. 41.

¹⁹⁵ Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar Med Krallığının kurulması abartılı bir tarih MÖ. 2200 yılında vermişti. bkz. *Age*, s. 313.

kurulduğunu savunmaktadırlar.¹⁹⁶ Bazı tarihçiler ise Deiokes'in kral oluşu ve krallığın kurulduğu yılı M.Ö. 708 yılı olarak kabul eder.¹⁹⁷ Bu görüşlerin büyük çoğunluğu bunun M.Ö. 700'lü yıllarda olduğunu söylemektedir.¹⁹⁸

Deiokes, Babiller, Elamiler ve Mısırlılarla savaşta olan Asur Kralı Sanherib'in (M.Ö. 705-681) bu meşguliyetinden yararlanmış ve bu dönem boyunca Med kabilelerini bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu üç devletle uğraşmak zorunda olan Sanherib'in bu yoğunluğu Deiokes için iyi bir fırsattır.¹⁹⁹ Medler'in Asurlular'a vergi vermesi Asurlular'ın Media ülkesine girmelerini sağlayacak bir gerekçeyi ortadan kaldırıyor.²⁰⁰ Deiokes Asurlular'ın başkalarıyla savaşta olmasını Med birliğini kurmak için uygun bir ortam olarak değerlendirdi.²⁰¹ Bölgede yaşanan karışıklıklar ve kabilelerin karakterleri bir birlik kurulmasını güçleştiriyordu; ancak Deiokes bu birliği sağlamayı başardı.²⁰² Deiokes, Med Devletini kurmaya çalışırken Urartu kralı Rusa ile ittifak olup Asur Devletine karşı başlatılan ayaklanmaya destek vermiştir. Bu olay üzerine ailesiyle birlikte Hamath'a yani Suriye'ye sürgün edilen Deiokes Media ülkesine döndüğünde büyük tecrübeler kazanmış oldu. Bu sürgün sırasında Deiokes devlet yönetmeye dair yeterli düzeyeye gelmiş, siyasi ilişkilere ve diğer

¹⁹⁶ Massoué Price, *age*, s. 345; Nimet Yıldırım, "İran Dilleri – I", *Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, C. 6, 2, (Erzurum: 2005), s. 27; S. Z. Mousavi, S. Z. Bathaie, "Historical uses of saffron: Identifying potential new avenues for modern research", *Avicenna Journal of Phytomedicine*, Vol. 1, No. 2, (Mashhad-Iran, 2011), s. 60; Mehrdad R. Izady, *The Kurds (A Concise Handbook)*, (Londra: Routledge, 2015), s. 32; Gwendolyn Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, (Plymouth: Scarecrow Press, 2009), s. 141; James Talboys Wheeler, *An analysis and summary of the Historical Geography of the Old and New Testaments*, (A. Hall virtus and Co publishers, 1853), s. 21; William Hanby Crump, *The World in A Pocket Book, or, Universal Popular Statistics*, (G.G. Evans publishers, 1858), s. 305.

¹⁹⁷ G. Rawlinson, *age*, s.159; İkbâl Ali Şah (Sirdar), *Eastward to Persia*, (Kaliforniya: Wright and Brown publishers, 1931), s.22; Huart Clement, *Ancient Persia And Iranian Civilization*, çev. M. R.Dobie, (New York: Routledge Publishing, 1998), s. 219.

¹⁹⁸ Amelie Khurt, *ayr*; John Middleton, *World Monarchies and Dynasties*, (Londra: Routledge, 2015), s. 595; George Erdosy, *The Indo-Aryans of Ancient South Asia (Language, Material Culture and Ethnicity)*, Vol.1, (New York, Walter de Gruyter, 1995), s. 156; E. Booth-Clibborn and N. A. Purjavadi, *The splendour of Iran*, (New York: Harry N. Abrams, 2001), s. 48; Mehrdad Kia, *age*, Vol. 2, s. XIVII; David Asheri, Alan Lloyd and Aldo Corcella, *A Commentary on Herodotus, I-IV*, ed. Oswyn Murray, Alfonso Moreno, (Oxford university press, 2007), s. 147; R. W. Bulliet, P. K. Crossley, D. R. Headrick, *The Earth and Its Peoples (A Global History to 1500)*, (Boston: Cengage Learning, 1997), s. 93.

¹⁹⁹ Roman Ghirshman, *age*, s. 96.

²⁰⁰ Bahoz Şavata, *Kürdlerin Tarihi*, C. 2, (İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yay, 2015), s. 39; Hasan Abdülkerim, "Mada-kan u Dawleti Mad", *Hazar Merd Dergisi*, C. 2, S. 21, (Süleymaniye- Irak, 2002), s. 55.

²⁰¹ Bahoz Şavata, *Age*, s. 38.

²⁰² Roman Ghirshman, *ay*; Hasan Karim Jaf, *Mawsu'at Tarih İran Al-Siyasi*, C.1, 1.baskı, (Beyrut: Dar Al-Arabiyyat Lilmawsueat, 2008), s. 22.

devletlerle ve bu devletlerin krallarıyla olan ilişkilere büyük önem vermesine sebep olmuştur. Komşu devletlerin kralları ile siyasi ilişkileri nasıl kuracağını; örneğin Asurlulardan gelebilecek tehlikelere nasıl engel olacağını biliyordu.²⁰³

Med kabilelerini devlet statüsüne getirme işinin güç olması Deiokes'i zorlayan bir durum oldu ancak Deiokes bu düzeni kurmayı çok istiyordu. Bu amaçla halk ve yönetim arasındaki ilişkileri düzenlemeyi hedeflemişti.²⁰⁴ Bu hedef doğrultusunda çıkardığı kanunlar Med halkını kültür ve disiplin açısından medeni seviyeye çıkaracak ve yönetilenler arasındaki ilişkileri çağın düzenine uygun hale getirmiş olacaktı.²⁰⁵ Deiokes, Med kabilelerinin beylerini birleştiren ve sosyal liderlik yapısına benzeyen bir yapı kurma konusunda başarı göstermiş ve yarı federal bir federasyon anlaşması yapmıştı. Böylece en geniş etkiye sahip ve en üst düzey komutan olarak seçilmeyi başarmıştı.²⁰⁶ Deiokes Medlere kendisini koruyacak bir birlik kurlmaları ve yaşayabileceği bir saray yapmaları için emir vermiş ve bu emir Medler tarafından yerine getirilmişti.²⁰⁷ Deiokes kurulan birliğin üyelerini de sarayın yerini de bizzat kendisi belirlemiş daha sonra ise Med halkına küçük ama güçlü bir şehire taşınmaları emrini vermişti. Bu emir karşısında Medler günümüzde Ekbatana olarak bilinen (Hamadan)²⁰⁸ şehri kurmuş ve bu şehre göç etmişlerdir.²⁰⁹ Şehrin coğrafi özelliği şu şekilde tasvir edilebilir; doğu yükseltisinden aşağıya doğru yumuşakça inen konik yapıları bir tepe ve bu tepenin zirvesinde bir kraliyet sarayı ve

²⁰³ Sayid Kamal Ibrahimî, "Mada-kan", *Mejw Dergisi*, S. 11, (Erbil: Mnara Yay, Eylül-2009), s. 146.

²⁰⁴ D. L. Bradley, *ay*; Ahmad Mahmud Al-Khalil, *Mamlakat-i Mad*, çev. Hama Said Kalary, (Erbil: Mukiryani Yay, 2013), s. 46.

²⁰⁵ Stanley Isser, *The Sword of Goliath: David in Heroic Literature*, (Leiden: Brill, 2003), s. 89.

²⁰⁶ Nzar Baban, *Kurdistan: Janat allah wajahim 'uma*, 1. baskı, (Amman: Dar-Al Ahlia Yay, 2010), s. 89.

²⁰⁷ Hamma F. Mirwaisi, *Return of the Medes (An Analysis of Iranian History)*, (Tucson: Wheatmark, 2010), s. 31.

²⁰⁸ Bugünkü İran'ın batı bölgesinde yer alan Hamadan eyaleti, kuzeyde Kazvin ve Zencan eyaletleri, batıda Kürdistan ve Kirmanşah eyaletleri, güneyde Loristan, doğuda ise merkezi eyaleti ile çevrelenmiştir. Dağlık bir bölge olan Hamadan eyaleti İran'ın batı ve merkezi dağlarının bulunduğu yerde, Zagros dağ silsilesinin devamı olan Elvent dağının doğu eteğinde kurulmuştur. Eyaletin en yüksek yeri 3574 m, en alçak yeri ise 1820 metredir. bkz: Hamidreza Sohabiabad, Hemedan'dan (İran) Türk Dönemi Yapılarındaki İnşa, Usta ve Onarım Kitabeleri, (Ankara, Gece Kitaplığı Yay, 2016), s. 9.

²⁰⁹ Mehrdad Kia, *age*, s. 83.

hazinelere mevcuttur. Bu tepenin en aşığısında dış duvarların iç kısmında kalan b6lgede yerli ve 6teki binalar mevcuttur. Yukarı doğru yamaçlar g6çlendirilmiştir.²¹⁰

Herodotus bu şehri şu şekilde tasvir etmiştir: Duvarların 6zerinde mazgallı siperler vardı ve değişik renklerde boyanmıştı. Dıştan içe doğru siperler sırasıyla, beyaz, siyah, kırmızı, mavi, turuncu, g6m6ř ve altın renklerindeydi.²¹¹ Ekbatana şehri antikağlardaki en ilginç şehirlerden biriydi.²¹² Deioke's'in şimdi Hamadan olarak bilinen Ekbatana şehrini seçmesinin sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz: 6ncelikle dağlarda eriyen karın vadi topraklarını beslemesiyle verimli bir arazi oluşmuştur.²¹³ Bulunduğu b6lge, evre ve d6nya için 6nemli ekonomik yollar 6zerine kurulmuştur. Zagros Dağlarının sonlarında bulunan Ekbatana İnan'ın b6t6n geniş vadilerine yakın bir konumdaydı. Med Devleti kurulmadan evvel iki nehir arasından İnan'a uzanan bir yol olan bu b6lge etrafındaki dağlar sayesinde doğudan ve g6neyden gelen saldırılardan korunmaktaydı. Ayrıca yumuşak ve uygun bir iklim 6zelliđi²¹⁴ g6stermesi de Ekbatana'nın başkent olarak seçilmesini sağladı.²¹⁵ Ekbatana şehri Deioke's'dan 6nce de vardı. Asur ivi yazılı tabietlerinde M.6. 1100 yılında Asur kralı I. Tiglath-pileser, Ekbatana'yı *Amadana* ismini verdi.²¹⁶ Lakin Deioke's onu parlattı ve yeni bir şehir olarak inşa etmiştir. Onu g6zelleştirdi ve onun kalelerini yaptırdı. 6yle ki bu şehir g6zelliğin nişanesi ve koruyucu kalelere sahip olan bir şehir oldu. Yani Deioke's'nun Ekbatana²¹⁷ şehrini kendi memleketine başkent

²¹⁰ Pierre Briant, *age*, s. 84.

²¹¹ I.98.

²¹² Susan Wise Bauer, *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*, (New York: W. W. Norton & Company, 2007), s. 412.

²¹³ Hamma F. Mirwaisi, *age*, s. 31

²¹⁴ Ksenophon'a g6re, II. Kyros Ekbatana'nın g6zel havasından dolayı yaz mevsimlerinin iki ayını orda geiriyordu. bkz. *Age*, VIII. 6.22.

²¹⁵ *Eerdmans Dictionary of the Bible*, ed. David Noel Freedman, Allen C. Myers, (Michigan: W. B. Eerdmans, 2000), s. 366.

²¹⁶ *The International Standard Bible Encyclopedia*, ed. Geoffrey W. Bromiley, Vol. 2, (Michigan: W. B. Eerdmans, 1979), s.10; A. G. Sagona, Claudia Sagona, *Archaeology at the north-east Anatolian frontier, I. (an historical geography and a field survey of the Bayburt Province)*, (Leuven: Peeters Press, 2004), s. 42; *Historic Cities of the Islamic World*, ed. C. Edmund Bosworth, (Leiden: Brill, 2007), s. 151.

²¹⁷ Ekbatana şehrinin ismi d6nemin devletlerinde farklı şekillerde anılmıştır. Asur ivi yazılı kaynaklarda "Amadana"; Eski Yunanların ve Romalıların "Ekbatana, Agtabana, Batana" şeklinde; I. Dareios d6neminde yazılmış (M.6. 521-486) olan Bisutun yazıtlarının Elamca b6l6m6nde "Agbatana" Eski Pehlevi b6l6m6nde "Hagbatana" ve Babiller tarafından "Agamtanu" şeklinde g6r6lm6ştir. Ptolemaios da "Ekbatana" şeklinde s6z etmiştir. Bkz: Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *T6rkiye Diyanet Vakfı İşl6m ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay, 1998), s. 183; Mehmet Bayraktar,

seçmesi için onu ikinci bir defa kurduğunu söylemek mümkündür.²¹⁸ Bu isim Eski Persçedeki karşılığı Hagmatana kelimesine göre yorumlanmıştır. Buna göre bu sözcük “Toplantı yeri” veya “Yolların kesişme noltası” anlamına gelmektedir.²¹⁹ Ayrıca “Medlerin yeri” anlamı da taşımaktadır.²²⁰

Med Devleti'nin kralı ve başkenti belirlendikten sonra halkın hak ve yükümlülükleri tekrar belirlenerek medeni bir devlet oluşturmak istendi. Belirlenen kanun ve yükümlülükler göre kral ile halkın birebir görüşmesi yasaklanmış ve kral ile halk arasında elçiler aracılığıyla iletişimin sağlanacağı belirtilmiştir.²²¹ Ayrıca kralın karşısında gülmek ve tükürmek de krala hakaret olarak kabul edilmiştir. Deiokes tüm bu kanun ve yükümlülükleri düzenledikten sonra önceki zamanlardaki gibi adaleti sağlamaya çalıştı. Yazılan şikayetler krala sunulur, kral bu şikayetleri sorumlu kişilere devrederdi.²²² Deiokes, Asurlular, Urartular ve Mannalılarla aynı bölgede yaşadıkları için kuvvetli bir istihbarat ağının önemini anladı.²²³ Bunu yapabilmesi için gizli ilişkiler kurması gerekiyordu. Çünkü Medler Asurlular kadar güçlü değildi ve Asurlular istihbarat ağına sahipti. Urartular istihbarat konusunda Asurlular kadar iyi değildi. Asurlular bu istihbarat ağı sayesinde Urartu Kralı I. Rusa'nın İran'ın Kuzeybatı sınırındaki kabilelerin beylerinden destek aldığı ve Deiokes ile anlaşma yaptığını öğrenmişlerdi.²²⁴ Bu durumun önemini fark eden Deiokes iç ve dış siyasette faydalanmak için bir istihbarat ağı kurmayı ve bu ağı Urartularınkinden daha başarılı hale getirmeyi hedeflemişti. Böylece bu ağdan elde ettiği bilgilerle Med ülkesi ve komşu ülkelerin siyasetini çözümleyebilecekti. Deiokes'in sırasıyla başkent ve krallık sarayı inşa ettirmesi, kabile sisteminden devlet sistemine geçmesi, kanunların adil bir şekilde tüm halka uygulanmasını sağlaması güçlü bir ordu kurulması ve istihbarat ağının sağlanmasıyla Med Devletini dönemin büyük devletleri seviyesine

age, s. 400; Ptolemy, *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, (New Jersey: Princeton University Press, 2000), s. 150.

²¹⁸ Clement Huart, *age*, 29.

²¹⁹ Mehmet Bayrakdar, *ay*.

²²⁰ *Historic Cities of the Islamic World*, *ay*.

²²¹ Iqrar Aliyev, *age*, s.389; Lloyd Llewellyn-Jones, *King and Court in Ancient Persia 559 to 331 BCE*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013), s.161.

²²² *The Orator in Action and Theory in Greece and Rome*, ed. Cecil W. Wooten, (Leiden: Brill publishing, 2001), s. 65; Mehrdad Kia, *age*, s. 83.

²²³ Hasan Abdulkerim, “Şah-kani Mad”, *Hazar Merd Dergisi*, S. 20, (Süleymaniye: Shvan Yay, Haziran-2002), s. 14.

²²⁴ Ala Shahilat u Abdulaziz Elias Al-Hamdani, *Mukhtesr Tariḥ Al-raq (Tariḥ Al-raq Al-Ḳadim)*, c. 4, (Beyrut: Dar Al Kotob Al-Ilmiyah, 2011), s. 250.

çıkardı. Böylece Deiokes, bir kabile beyi değil bir devletin komutanı ve kralı haline geldi.²²⁵ Deiokes bir ordu kurmuştu; ancak Asurlularla baş edecek kadar güçlü olmadığını da farkındaydı. Bu yüzden dış işlerden çok iç işlere yönelmiş ve savunma politikası takip etmiştir.²²⁶

Herodotus'un verdiği bilgiye göre, Deiokes 53 yıl Med Devleti'nin krallığını yapmıştır.²²⁷ Ancak Herodotus'un verdiği bu süreye Deiokes'in Asurluların egemenliği altında yaşadığı ve bağımsızlık için çabaladığı M.Ö. 715 yılından önceki zamanları da dahil edilmiştir.²²⁸ Deiokes'in hükümdarlık yaptığı tarihin M.Ö. 700'de başladığını ve M.Ö. 674'te veya 673'te bittiğini söylemek mümkündür.²²⁹

²²⁵ Ahmad Mahmud Al-Khalil, *age*, s.250.

²²⁶ Sayid Kamal Ibrahim, *ayr*.

²²⁷ Herodotus, *age*, I, 102.

²²⁸ I. M. Diakonof, *Age*, s. 231; Cuyler Young, "The early history of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the death of Kambyzes", *The Cambridge Ancient History*, 2. Edition, (Cambridge University Press,1988), s. 19.

²²⁹ Bkz sayfa 4, dipnot 39; G. Cameron, *History of Early Iran*, (Şikago: University of Chicago Press), 1936, s. 176; I. M. Diakonof, "Media", *The Cambridge History of Iran*, ed. I. Gershevitch, c. 2, (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), s. 113; G. Rawlinson, *age*, s. 160.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEDLER VE ÇEVRELERİNDEKİ DÜNYA

3.1. Medler ve Asurlular

İlk başlarda küçük bir devlet olan Asurlular M.Ö 2000’li yıllardan 612 yılına kadar devam etmiştir.²³⁰ Kuzey Mezopotamya’daki Asur şehri ve çevresinde kurulmuştur. M.Ö. bin yılının ilk yarısında birçok medeniyeti (Elam, Mezopotamya, Suriye ve bir süre Mısır) içine almıştır. Çivi yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Asurlular, M.Ö. 3000’li yılların ilk yarısında Akkadlar’ın, Subar, Kut ve III. Ur hanedanlığının politik ve kültür egemenliği altında kalmıştır. Uzun zaman sürecek olan Asur Devleti, Samiler tarafından kurulmuştur.²³¹ Asur tarihi; “Eski, Orta ve Yeni” olmak üzere üç ana bölüme ayrılır. Asurlular ve Medlerin ilişkisi Yeni Asur denilen dönemde başlamıştır (Hrt.4). Bu dönemle ilgili pek çok tartışma bulunmaktadır. J. N. Postgate’e (1945-) göre Yeni Asur dönemi M.Ö. 883 yılında başlayıp M.Ö. 6. yüzyılın sonuna kadar oluşmaktadır.²³² P. R. Berdford’a göre ise, Yeni Asur dönemi M.Ö. 934 yılında başlayıp M.Ö. 605 yılında bitmiştir.²³³ Hüseyin Sever’e göre ise M.Ö. 1000 yılından 612 yılına kadar Yeni Asur dönemi devam etmiştir.²³⁴ Çivi yazılı kaynaklara göre Asur Devleti özellikle M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Asya’da genişleme siyaseti izlemiştir. Özellikle, Zagros Dağları bölgesinin

²³⁰ Don Blattner, *World Civilizations and Cultures (Grades 5 – 8)*, (Massachusetts: Mark Twain Media Inc, 2012), s.11; Karen Radner, “The State Correspondence of Neo-Assyrian Empire“ *State Correspondence in the Ancient World (From New Kingdom Egypt to the Roman Empire)*, (New York: Oxford University Press, 2014), s. 64.

²³¹ Hüseyin Sever, “Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri“ *A.Ü.DTCF*, S. 1.2, c. 31, s. 421.

²³² “The Economic Structure of the Assyrian Empire“, *Power and Propaganda: A Symposium on ancient empires (Mesopotamia)*, Vol. 7, (Kopenhag: 1979), s. 193.

²³³ “The Neo-Assyrian Empire“, *The Dynamics of Ancient Empires (State Power from Assyria to Byzantium)*, ed. Morris and Walter Scheidel, (New York: Oxford University Press, 2009), s.30.

²³⁴ Hüseyin Sever, *ay.*

ticaret yolu üzerinde bulunması ve Anadolu'ya bir köprü olmasından dolayı büyük bir önemi vardır. Bu nedenle Asur Kralları bölgeye seferler düzenleyerek Manna, Ellipi, Karalla ve Alabria gibi krallıkları yeniden düzenlemişlerdir.²³⁵ Med Devleti kurulmadan önce Medler ve Asurlular arasındaki ilişki, Asur ordusunun Med bölgesine saldırılarıyla şekillenmiştir. Ancak her iki taraf arasında anlaşma ve beraberlik şeklinde de ilişkiler bulunmaktaydı. Bu ilişkiler Med kabilesinin toplanması ve birleşmesinin temel nedeniydi. Medler, Asurluların baskısına teslim olmamış, onlara karşı koymuşlardır. Ancak yine de Med idarecilerinin arasında iç çatışmaların olması ve bölge idarecilerinin çoğunun Asurlulara yardım etmesinden dolayı Asurluları yenmeleri mümkün olmuyordu. Asurlu kralları memnun etmek isteyen Med yöneticileri onlara hediyeler gönderiyorlardı. Bu yöneticiler, Medlerin iç düzenini parçalayarak Asurlularının çıkarlarına çalışarak ve askeri destek vererek Asurluların baskıcı uygulamalarına olanak sağlıyorlardı.²³⁶

Asurlulara ait çivi yazılarında Medler ilk kez III. Salmanassar'ın (M.Ö. 859-824) yazıtlarında görülmektedir. Asur kralı hükümdarlığının 24. yılında (M.Ö. 836) Urmiye Gölü'ne sefer düzenlediği sırada ele geçirdiği Madai ülkesinden bahsetmektedir.²³⁷ Medler Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda yer almaktadır.²³⁸ III. Salmanassar'ın döneminde Asurluların siyasi sınırı doğuda Mannalılar ülkesine, batıda Tabal, kuzeyde Aras Nehri'ne güneyde ise Basra Körfezi'ne dayanmaktadır.²³⁹ Asurlular, İran'da bulunan Urartular ve diğer kavimleri eğitmek için ve at²⁴⁰ ihtiyacını karşılamak için İran'a yönelip Med ülkesine seferler

²³⁵ Stuart C. Brown, "Media and Secondary State Formation in the Neo-Assyrian Zagros (An Anthropological Approach to an Assyriological Problem)", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 38, No. 1, (Boston: The American Schools of Oriental Research, 1986), s. 107.

²³⁶ Ahmad Mahmud Al-Khalil, *Tarih Al-salaf Al-Kurd*, 1. baskı, (Erbil: Mukiryani Yay, 2013), s. 248.

²³⁷ Jenny Rose, *Zoroastrianism (An Introduction)*, (Londra: I.B.Tauris, 2014), s. 32.

²³⁸ William H. Stiebing Jr., *Ancient Near Eastern History and Culture*, 2. edition, (Londra: Routledge, 2016), s. 238

²³⁹ Sırrı Tiryaki, "Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), s. 198, dipnot. 612.

²⁴⁰ Hayvanların evcilleştirilmesi belirli periyotlarda gerçekleşmiştir. İlk olarak çöpçü hayvanları evcilleştiren insanoğlu daha sonra keçi koyun gibi göçebe hayvanları, göçebelik düzeninden yerleşik düzene geçişin ardından ise yük hayvanlarını evcilleştirmişlerdir. En son ise binek hayvanı olarak kullanılan at, eşek deve gibi hayvanlar evcilleştirilmiştir. İnsanoğlunun at ve deveyi tüm hayvanlar içinde en son evcilleştirdiği bilinmektedir. At Mezopotamya'ya M.Ö. 2000'de, Anadolu'ya M.Ö. 1800-1400'lerde, Mısır'a 1700'da geldi. M.Ö. 1500'den sonra araba ile birlikte at, daha yaygın şekilde kullanılmaya başladı. Murat Baskıcı, *age*, s. 89.

düzenlemişlerdir.²⁴¹ Çünkü eski çağlarda eşek ya da deve kadar iyi olmasa da at da ticaret için oldukça önemliydi. Ayrıca atın eskiçağda savaş aracı olarak kullanılması ve atı olmayan toplumların atlı birlikleri olan kavimlerin karşısında her zaman kaybetmeye mahkûm olması atın önemini arttıran nedenlerdendi.²⁴² Asur Devletine ait çivi yazılı belgelere bakıldığında III. Salmanassar'dan sonra başa gelen Asur krallarının da Med ülkesine sefer düzenledikleri ve vergi aldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Asur kralı V. Şamsi-Adad (M.Ö. 823-811), Med ülkesine yaptığı seferi anlattığı yazıtında Med ülkesinden vergi aldığını söylemektedir.²⁴³ Bu dönemde ilk defa Hanasiruka adlı Medli bir kişiden bahsedilir ve askeri anlaşmazlıklardan söz edilir. Hanasiruka'nın Sagbita adında bir kralın şehrinde olduğu ve 1200'den fazla şehre (küçük şehir) hükmettiği söylenir.²⁴⁴ Kitabesinde şu şekilde geçmektedir: "... Medlerin şehri olan Sagbita'ya ilerledim. Şehrin kralı Hanasiruka'nın 2300 askerini öldürdüm. Medlerin kral şehirlerini ve 1200 şehri daha yaktım."²⁴⁵

V. Şamsi-Adad'ın ölümünden sonra III. Adad-nirari (M.Ö. 810-782) küçük yaşta olduğu için devleti yöneten annesi kraliçe Semiramis (Sammuramat) (M.Ö. 810-807) döneminde, Asur orduları başkomutanı Nergalia'nın buyruğu üzerine Media ve Manna ülkeleri üzerinde politik egemenlik kurmak ve bölge halkına gözdağı vermek için seferler düzenlenmiştir.²⁴⁶ III. Adad-nirari, Medlere karşı toplam sekiz sefer düzenlemiştir. Bu seferlerde gümüş, çeşitli cevherler ve atlar almışlardır.²⁴⁷ Bu bölge Asurluların at tedarikçisi konumundadır. Asurlular daha önceleri at ihtiyacını İç Anadolu yaylalarından elde ederlerken şimdi Batı İran'a doğru kaymışlardır. O güne kadar sadece yağmalama seferleriyle yetinen Asurlular, M.Ö. 8. yüzyıl ikinci yarısından itibaren bu bölgeyi sürekli kontrol altında tutmaya çalışmışlardır.²⁴⁸ Asur kralı III. Ashurdan (M.Ö. 773-755) Med ülkesine karşı birkaç sefer daha

²⁴¹ Daniel T. Potts, *age*, s. 79.

²⁴² Murat Baskıcı, *age*, s. 88.

²⁴³ Jack M. Sasson, *Civilizations Ancient Near East*, Vol. 2, (Michigan: Scribner, 1995), s. 1012.

²⁴⁴ Robert Rollinger, *age*, s. 13.

²⁴⁵ A. Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early first Millennium BC II (858-745)*, Vol.3, (Toronto: University of Toronto Press, 1996), s. 185-6.

²⁴⁶ Erol Sever, *Asur tarihi*, 1. baskı, (İstanbul: Kaynak Yay, 1993), s. 90.

²⁴⁷ Luis Robert Siddall, *The Reign of Adad-nīrārī III (An Historical and Ideological Analysis of An Assyrian King and His Times)*, (Leiden: Brill, 2013), s. 73-4.

²⁴⁸ Robert Rollinger, *ay*.

düzenledi.²⁴⁹ Asur kralı V. Ashur-nirari (M.Ö. 755-745) Medlere saldırdı. Medlerle Asurlular arasında dört zorlu savaş yaşansa da Medler her defasında Asur saldırılarını durdurmayı başarmıştır.²⁵⁰ Asur Kralı III. Tukulti-apil Eşarra (Tiglat-Pileser, M.Ö. 744-722) yıllığında Zagros dağlarındaki Medleri “Uzak Medler” ve “Güçlü Medler” olarak anlatmıştır.²⁵¹ Medlerin geniş coğrafi bölgelere yayıldığından bahsetmiştir. Medli kabileler güçlü ve düzenli birlikler halinde yayıldıkları için Asurlulara karşı koyabilmişlerdir. Bundan dolayı III. Tiglat-Pileser, M.Ö. 744, 739 ve 737 yıllarında doğuya askeri seferler yapmıştır. Bu seferler sonucunda Orta Zagros dağı almıştır. İran platosu üzerinden Medlerin yurt edindiği bölgenin içine doğru saldırılar düzenlemiştir. Böylece Bikenî (Demavend) dağının zirvesine ve bugünkü Tahran'ın güney batısında ulaştı.²⁵² III. Tiglat-Pileser, haraç olarak Medlerden 300 talanta (dokuz ton) lapis lazuli taşı ve 500 talanta (onbeş ton) bronz almıştır.²⁵³ Asur kralı III. Tiglat-Pileser'in askeri saldırılarının son bulmadığı M.Ö. 744 yılında ve 737 yılında Medlerin bölgelerine yönelik askeri saldırılar düzenlemesinden anlaşılmaktadır. Bit-Sangibuti, Bit-Zualzaş, Bit-Matti, Bit-Zatti, Bit-Kapsi, Bit Sangi gibi bölgelerin hakimiyetini ele geçirip vergiye bağlamıştır.²⁵⁴ Daha sonra III. Tiglat-Pileser'in komutanlarından biri olan Asur-Daninanni Media bölgesine sefere çıkıp Medlerin üzerine bir askeri saldırı düzenlemiş ve Asur-Daninanni, Medlerden vergi olarak 5000 at almıştır. Bu saldırılar M.Ö. 737 yılından 735 yılına kadar devam etmiştir.²⁵⁵ III. Tiglat-Pileser'den (M.Ö. 744-722) sonraki Asur kralı II. Sargon'un (M.Ö. 722-705) Medlere karşı sert bir dış politikası vardı. Bu konuyu Medler ve Urartular'ın ilişkileri bölümünde açacağım. II. Sargon'un oğlu Asur Kralı Sanherib'in (M.Ö. 705-681) döneminde Medler üzerindeki baskının azalmasının nedeni Asur kralı Sanherib'in tahta çıktığı kısa sürede Asur Devleti'nin

²⁴⁹ *Mesopotamia (The World's Earliest Civilization)*, ed. Kathleen Kuiper, (Britannica Educational Publishing, New York, 2010), s. 92

²⁵⁰ A. K. Grayson, “Assyria: Ashur-dan II to Ashur-Nirari V “, *The Cambridge Ancient History*, ed. John Boardman, Vol. 3, 2. baskı, (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), s. 277, dipnot. 225.

²⁵¹ Richard Nelson Frye, *The History of Ancient Iran*, (Münih: C. H. Beck, 1984, s. 68.

²⁵² John Boardman, *age*, s. 13.

²⁵³ M. A. Dandamaev, ‘V. G. Lukonin *age*, s. 47.

²⁵⁴ Karen Radner, *age*, s. 49; A. Billerbeck, *Das Sandschak Suleimania und dessen persische Nachbarlandschaften (zur babylonischen und assyrischen Zeit)*, (Barsinghausen: BoD – Books on Demand, 2012), s. 89.

²⁵⁵ Ann Hyland, *The Horse in the Ancient World*, Praeger Publishers, Santa Barbara, 2003, s. 88; Nadav Na'aman, *Ancient Israel and Its Neighbors (Interaction and Counteraction)*, Vol. 1, (Michigan: Eisenbrauns, 2005), s. 7.

olumsuz gelişmelere karşı önlem almak olmasıydı. Bu dönemde askeri seferler ağırlıklı olarak güneyde Babil bölgesinde, batıda Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyısında yürütülmüştür. M.Ö. 704 yılında Sanherib'in tahta çıktığı zamanda Elem, Kalde, Arami ve bazı Arap kabilelerinin desteklediği II. Merodah-Baladan önderliğinde Asurlulara karşı bir güç oluşmuştur.²⁵⁶ İlk başlarda bu koalisyon Asurlulara karşı başarılı olsa da zamanla Asurlular geçici de olsa başarılı olmaya başlamıştır. Elam'ın, Güney Mezopotamya'nın zengin birikimi ve ticaretinden faydalanma isteği ve Babil'in eline geçirdiği her fırsatta kendi bağımsızlığını önemsemesi bu başarıların geçici olmasına neden olmuştur. Ancak kazanılan bu başarılar, Merodah-Baladan tehlikesini bertaraf edememiştir.²⁵⁷ Bu nedenle M.Ö. 700 yılından sonra Babil'in yönetimine oğlu Asur-nadin-şumi atanmıştır. Bu değişiklik yetmemiş ve Sanherib, bölgenin kontrolünün düşman eline geçmesi endişesi ile değişik önlemler alma yoluna gitmiştir.²⁵⁸ Bu önlemler sonucunda M.Ö. 689 yılında Güney Mezopotamya'da başkaldıran önemli kentleri ve Babil'i yakıp yıkmıştır. Asurlular M.Ö. 696-695 yıllarında Anadolu'ya iki farklı sefer düzenlemişlerdir. Bunlardan ilki Kilikia ve müttefikleri üzerine yapılan seferdir. Bu seferde Tarsos başta olmak üzere birçok şehir ele geçirilmiştir. İkinci sefer ise Tabal Krallığı²⁵⁹ üzerine yapılmıştır.²⁶⁰

Asurluların düşmanlara karşı savaşmakla meşgul olması Deiokes için iyi bir fırsat olmuştur. Deiokes, Med hanedanlıklarını birleştirerek M.Ö. 700 yılında Med Devleti'ni kurmuştur.²⁶¹ Medler, Asurlulara sürekli vergi ödedikleri için, Asurluların

²⁵⁶ William R. Gallagher, *Sennacherib's Campaign to Judah (New Studies)*, (Leiden: Brill, 1999), s. 270.

²⁵⁷ Özlem Deniz, "Tevrat'ta. Geçen Kavim Adları ve Bunların Eskiçağ Tarihindeki Rollerini", (Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, 2009), s. 93.

²⁵⁸ Andrew Knapp, *Royal Apologetic in the Ancient Near East*, (Atlanta: Society of Biblical Literature Press, 2015), s. 302.

²⁵⁹ Tabal Ülkesi hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için Tabal'ın birçok küçük krallığın bir araya gelerek oluşturduğu bir ülke olması ayrıca konum ve doğal kaynaklar nedeniyle Asur, Frig ve Urartu Devletlerinin sahip olmak için bu topraklarda çeşitli mücadelelere girmiş olması bu ülkenin sınırlarını net şekilde bilmemizin önünde engel oluşturmaktadır. Ancak Asurlulara ait kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Tabal ülkesi merkezi Anadolu orta kesimi olmakla birlikte kuzeyi Kızılırmak, güneyi Toroslar doğusu gürün batısı ise Tuz gölüne kadar ulaşan bir alanda bulunmaktadır. Tabal Ülkesi hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Selim Pullu, "Tabal Bölgesi Tarihi (M.Ö. I. Binyılın İlk Yarısında Tabal Krallığı'nın Siyasal ve Ekonomik Tarihi)", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), s. 28.

²⁶⁰ Özlem Deniz, *age*, s. 94.

²⁶¹ Meredith L. Runion, *The History of Afghanistan*, ABC-CLIO Publishing, Kaliforniy, 2017, s. 23.

Media'ya girmesine gerek olan bir durum yoktu.²⁶² Deiokes (M.Ö. 700-674-3) dış politikadan ziyade iç politikayla ilgilenerek Med kabilelerinin birleşmesi için çabalamıştır.²⁶³ Asurlulara iyi bir komşu olmayı daha çok dikkate almış, ordusunu kurmasına rağmen Asurlulara karşı savaşmamıştır. Çünkü bu olası savaşta galip olamayacağını ve onlardan kurtulmak için yeterli güce sahip olmadığını farkındaydı. Bu nedenden ötürü daha çok iç işlerle ilgileniyordu. Sorunları çözmek ve güvenliği sağlamak için iç düzene daha çok önem vermiş, bunu kendi krallığını oluşturmak için en önemli önceliklerinden biri haline getirmiştir.²⁶⁴ Deiokes ölünce yerine oğlu Phraortes (M.Ö. 675/4-654/3) geçmişti. Onun döneminde Asur Devleti iç ve dış düşmanlarla uğraştırıyordu. Kısa süren saltanatı boyunca Asur kralı Asarhaddon (Esarhaddon) (MÖ. 680-668) babasını uğraştıran sorunları çözmeye çalışmıştır. Dış politikada ise daha önceki kralların izinden gidip ilk önce M.Ö. 676 yılında Zagros bölgesine sefer yapmış ve Patuşarra'ya saldırmıştır. Asarhaddon'un yıllıklarında Patuşarrada hâkimiyetini kabul etmeyen bazı hükümdarlardan da bahsedilmiştir: *"Patuşarra, Bikni dağına (Demavend dağı) yakın bir yer ve lapis lazuli taşı zengin olan uzak Med topraklarıdır. Bu topraklara daha önceki Asur kralları ayak basmamıştır. Şidirparna ve Epardunun güçlü hükümdarları benim köleliğime boyun eğdiler (teslim oldular). Ben (Asarhaddon) onları, onların halklarını, atlarını, koyunlarını, develerini bir ganimet olarak Asur memleketine getirdim."*²⁶⁵

Bu olaydan sonra bazı Med hükümdarları Asur Devletini kabul edip kral Asarhaddon'a yardım etmeyi kabul ettiler. Zira Asarhaddon bu hükümdarlarla güçlü bir politika yürütüyordu. Örneğin: Uppis, Partakka (Paritakka, Paritakanu, Paraetacene bugünkü İsfahan şehrine yakın bir yerdir) şehri hükümdarı; Zanasana, Partukku şehri hükümdarı ve Ramataia (Ramatea, Ramateya), Urakazabarna şehri hükümdarı. Onlar, atları ve lapis lazuli taşı hediyeleriyle Ninova'ya geldiler. Bu hükümdarlar istila edilen şehirlerini geri almak için Kral Asarhaddon'dan yardım

²⁶² Hasan Pirniya, *Tarkh Iran (az Madha Ta Inqraz Sasaniyan)*, 3.baskı, (Tahran: Dbir Yay, 2013), s. 57

²⁶³ Herodotus, I, 100-1.

²⁶⁴ Ahmad Khalil Mahmud, *Mamlakat-i Medya*, (Erbil: Mukiyani Yay, 2011), s. 42.

²⁶⁵ George Smith, *Assyria from the Earliest Times to the Fall of Nineveh*, (Michigan: Scribner, 1876), s. 137; Gaston C. Maspero, *The Passing of the Empires 850 B.C. to 330 B.C.*, (Londra: SPCK, 1900, s. 355-6; M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 51.

talep ettiler. Asarhaddon'un yıllıklarında bu şehirlerle ilgili şunlar söylenmektedir: “*Bu topraklara daha önce Asur kralları ayak basmamıştır.*” Ayrıca bu hükümdarlar ve halkı “*Uzak Medler*” olarak anılmıştır.²⁶⁶ Asarhaddon, onlara koyduğu yıllık vergi ve cizyeyi ödemelerine karşılık onların şehirlerini geri vermiş ve Asur hükümdarlarıyla beraber onlara askeri destek sağlamıştır.²⁶⁷ Daha sonraki dönemlerde de babasının uğraştığı sorunlarla ilgilenen Asarhaddon, Babil ve Mısır’da ismini duyuracak çalışmalar gerçekleştirmiştir. Babil şehri bu kral zamanında yeniden imar edilmiş ve eski şöhretine kavuşmuştur.²⁶⁸ Bu dönemin en önemli olaylarından biri de Asur ordusunun ilk kez Kuzey Afrika’ya geçerek Mısır şehirlerini talan etmeleridir. Mısır firavunu Taharka (M.Ö. 690-664), M.Ö. 674 yılında Filistin’i Asur kralına karşı ayaklanması için teşvik edince Asarhaddon da bu ayaklanmalara son vermek için Mısır’a sefer düzenlemeye karar vermiştir. 150 km’lik *El-Ariş*²⁶⁹ *Çölü*’nü geçebilmek için kral, gerekli hazırlıkları yapmış ve Mısır’a üç sefer düzenlemiştir.²⁷⁰ İlk seferinde başarısız olan Asarhaddon, M.Ö. 671 yılında yaptığı ikinci seferde başkent Memfis’i ele geçirmiştir.²⁷¹ Bu seferden sonra Asur ülkesine geri dönen Asarhaddon tekrar isyan çıkması üzerine yeniden sefer düzenlemiş ve bu sefer sırasında Filistin’de hastalanarak M.Ö. 668 yılında ölmüştür.²⁷² Asarhaddon, Asur Devleti topraklarını Akdenize kadar genişletme politikasının yanında bir de Asur Devletini imparatorluk haline getirmek için devletin tüm maddi ve manevi güçlerini kullanarak Mısır’ı ele geçirmiştir. Fakat bu amaç için uğraşırken Asur Devleti’nin Anadolu üzerindeki hakimiyeti

²⁶⁶ Amelie Kuhrt, *The Persian Empire (A Corpus of Sources from the Achaemenid Period)*, (Londra: Routledge, 2013), s. 26; Joan Aruz, Sarah B. Graff, Yelena Rakic, *Assyria to Iberia at the Dawn of the Classical Age*, (New York: Metropolitan Museum of Art, 2014), s. 78.

²⁶⁷ Rebar Jahfar Al-Barwari, *Al-‘amlat Al-‘askarya Al-Aşurya ‘ala Kurdistan (M.Ö. 911-612)*, 1. baskı, (Erbil: Mukiryani Yay, 2012), s. 129.

²⁶⁸ Ernest A Budge, *The History of Esarhaddon*, (Londra: Routledge, 2013), s. 7.

²⁶⁹ Kısaca Ariş olarak bilinen El-Ariş, Mısır’ın kuzeyinde bulunan Sina yarımadasının kuzeyinde yer almaktadır. Bu şehrin akdenize kıyısı olmakla birlikte hem bir liman şehirdir hem de bir vaha da bulunmaktadır. Bkz. Michael Haag, *Egypt*, (Londra: New Holland, 2004), s. 417.

²⁷⁰ Stephen Ruzicka, *Trouble in the West (Egypt and the Persian Empire, 525-332 BC)*, (Oxford University Press, 2012), s. 7; Paul Collins, *From Egypt to Babylon: The International Age 1550-500 BC*, (Cambridge- Massachusetts: Harvard University Press, 2008), s. 174.

²⁷¹ Frank M. Snowden, *Blacks in Antiquity (Ethiopians in the Greco-Roman Experience)*, (Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1970), s. 114; Nigel Strudwick, Helen Strudwick, *Thebes in Egypt (A Guide to the Tombs and Temples of Ancient Luxor)*, (New York, Cornell University Press, 1999), s. 41; *Ancient Egypt (From Prehistory to the Islamic Conquest)*, ed. Kathleen Kutper, (New York: Britannica Educational, 2010), s. 83.

²⁷² E. A. Wallis Budge, *A History of Ethiopia (Nubia and Abyssinia)*, Vol. 1, (Londra: Routledge, 2014), s. 35.

zayıflamıştır.²⁷³ Asarhaddon döneminde en büyük tehdit Kimmerlerden gelmiştir. Adlarını ilk kez II. Sargon (M.Ö.722-705) dönemi belgelerinde gördüğümüz Kimmerler, kuzey Kafkaslar'dan Kuzeydoğu Anadolu'ya geldiklerinde ilk olarak Urartular ile savaşmışlardır. Bu tehlikeyi fırsata çeviren Urartular, Kimmerleri Asur sınırında tehlike unsuru olarak kullanmıştır.²⁷⁴ Mannalılar ve İskitler ile birleşerek Urmiye gölü çevresindeki sınırlardan Asur Devletine karşı taarruza geçmişlerdir.²⁷⁵ Ayrıca M.Ö. 675 yılında Elam kralı II. Humban-Haltash (M.Ö.680-675) İran'dan çıkıp Babil'deki Sippar (Tell Abu Habbah) şehrine saldırmıştır.²⁷⁶ Tüm bu savaşlar, saldırılar ve ayaklanmalar Asurluların Kral Asarhaddon döneminde Medlere karşı yeni bir politika izlemesine sebep olmuştur. Güçlü olduğunu anladığı Med halkından yaralanma ihtimalini farkederek Asarhaddon, Medlere önem vermiş, askeri yardımlar yapmıştır. Onları Elamlılara karşı şiddetli bir güç olarak kullanmayı hedeflerken aynı zamanda Urartular, Kimmerler ve İskitler gibi yeni kavimlere karşı da bir engel olarak kullanmayı düşünmüştür. Asarhaddon'un Medlerle anlaşma yapmasını, onun kendi memleketini güçlendirmesinin sebeplerinden biri saymak mümkündür.²⁷⁷ Medlerle yapılan bu anlaşmalar, Med emirlerinin kralın ölümünden sonra Asur tahtının verasetiyle ilgili yaptığı düzenlemelerin desteklenmesi ile ilgiliydi. Asarhaddon da isyancılarına karşı Med hükümdarlarına askeri yardımlar yaptı.²⁷⁸

Asarhaddon, veliaht tayin meselesi için Asurlulara bağlı olan devlet temsilcileriyle M.Ö. 672 yılında büyük bir törende Med emirlerinden Ramataia ile bir anlaşma yapmıştır.²⁷⁹ Bu anlaşma ile Asarhaddon'un ölümünden sonra yönetimin kolayca veliahda intikal edilmesi amaçlanmıştır. Asarhaddon, öldükten sonra sıkıntı yaşanmasın diye hükümdarlığın veliaht işini erkenden düzenlemiş ve geçiş için gerekli düzenlemeleri yapmıştır.²⁸⁰ Asarhaddon ve Ramataia arasında anlaşma yapılmasının asıl nedeni Asur tahtının Asur kralının oğullarına kalması isteğidir. Bu

²⁷³ Özlem Deniz, *age*, s. 95.

²⁷⁴ Richard Nelson Frye, *age*, s. 70.

²⁷⁵ *Age*, s. 71; Özlem Deniz, *ay*; Erol Sever, *age*, s. 114.

²⁷⁶ Paul Collins, *ay*.

²⁷⁷ Rafda Abdullah Al-Qaradaghi, *Kurdistan Al-Iraq fi daw° Al-masadir al-masmarya min Alf al-sthlath qbl almylad hty 612 Q.M.*, (Doktora Lisans Tezi, Süleymaniye Üniversitesi, 2008), s. 160.

²⁷⁸ Erol Sever, *age*, s. 115.

²⁷⁹ *Jorgen Laessoe, People of Ancient Assyria (Their Inscriptions and Correspondence)*, (Londra: Routledge, 2014), s. 116.

²⁸⁰ Erol Sever, *ay*.

anlaşma ile Asarhaddon'un oğullarının krallık yapmaları ile ilgili kararlar alındı. Med hükümdarının adlarına sadakat yemini etmek zorunda bırakıldı ve Asur tanrılarının isimleri geçti. Anlaşma Asur tanrısının önünde yapıldı. Asur kralı Asarhaddon, Ramataia'ya köyde ve şehirde kendi veliahdı olan Ashurbanipal'e bağlı kalmasını ve onu korumasını emretti.²⁸¹ 1955 yılında İngiliz arkeologlarının Nemrut'ta yaptıkları kazılarda bu anlaşmanın metinleri bulunmuştur. Bu metin 45.8 x 30 cm ölçüsüyle şimdiye kadar bulunan en büyük çivi yazısıdır. Asur kralı Asarhaddon ve Med hükümdarı Ramataia arasında imzalanan ve veliahtlıkla ilgili olan metin ve maddeleri içeren anlaşma bir önsöz ve 674 satırdan oluşmaktadır.²⁸² M.Ö. 672 yılında yapılan anlaşmanın ön sözü şöyle geçmektedir: *"Bu Asarhaddon anlaşması, dünya kralı Senharib'in oğlu ve Asur Devleti'nin kralı Ramataia, Urukazabarna şehri hükümdarı ve oğulları, torunları, tüm Urukazabarna halkı ve doğudan batıya kadar onun hükümdarlığı altında olan küçük ve büyük tüm erkeklerle yaptığı bir anlaşmadır. Asur kralı olan Asarhaddon'un bir kral ve efendi olarak yönettiği tüm kişiler sizinle, oğullarınızla, torunlarınızla ve bu anlaşmadan sonra ileride yaşayacak olan herkesle beraberdir."*²⁸³ Anlaşma yapılması için Asurlulara bağlı olan bölgelerden bir Med kralı olan Ramataia'nın seçilmesi formalite değildir. Bize göre Asur kralı Asarhaddon bütün güçler arasında en çok Medlerden çekinmiştir. Medler o dönemde çok güçlüydü, Asarhaddon da bu gücü kendi çıkarı, veliahd meselesi ve Asur tahtı için kullanmak istiyordu. Asarhaddon ile yapılan anlaşmada iki farklı hükümdarın da adı geçmekteydi. Bunlar; Ellipi ve Nahşimarta şehirleri hükümdarları Tuni ve Humbares'di. Ayrıca sadece bu hükümdarlar değil adı bilinmeyen²⁸⁴ bir sürü hükümdardan da bahsedilmiştir. Örneğin: Burdadi (Burtati), Karzitali şehri hükümdarı; Hatarna, Sigris şehri

²⁸¹ Jorgen Laessoe, *age*, s. 123.

²⁸² D. J. Wiseman, *age*, s. 3; *Fontes Historiae Iuris Gentium (Sources Relating to the History of the Law of Nations)*, ed. Wilhelm Georg Grewe, Vol. 1, (Münih: Walter de Gruyter, 1995), s. 22.

²⁸³ James M. Miller and Johan H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah*, Westminster John Knox Press, Londra, 1986, s. 373; *The Ancient Near East: An Anthology of Texts and Pictures*, ed. James B. Pritchard, (Princeton: Princeton University Press, 2010), s. 213-4.

²⁸⁴ Fransız Asurbilimci René Labat'a (1904- 1974) göre diğer sayıdığımız hükümdarları da Med hükümdarıdır. bkz. René Labat, "Assyrien", *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, Vol. 4, (Paris: 1969), s. 71.

hükümdarı; Humbares, Nahşimarta şehri hükümdarı; Izaia ve Larkutla, Zamua²⁸⁵ şehri hükümdarları.²⁸⁶

Phraortes (M.Ö.674-653), Med hükümdarlığına geçtikten sonra Med Devletine bağlı olmayan ve bağımsız bir şekilde Med Devletinde siyaset yapan tüm Med kabilelerini M.Ö. 672 yılında bir çatı altında toplamıştır.²⁸⁷ İlk önce Asurlulara saldırma girişiminde bulunan Phraortes daha sonra sınırlarını genişletmek için güneydeki ve doğudaki diğer komşularına saldırmıştır. Phraortes ilk Perslere sefer düzenleyip onları kendi hakimiyetine almıştır. Medler ve Persler'in birleşerek oluşturduğu güç, Phraortes'in topraklarını daha da fazla genişletme hırsına olanak verdi. Bundan sonra amacını gerçekleştirmek için Asurlular ile yüz yüze gelmiştir.²⁸⁸ Ancak, o dönemde İskitler Asur ordusu altında hizmet veriyordu. Bu yüzden Medlere karşı birlikte saldırmışlardır. Bu savaş sırasında (M.Ö. 653) Med kralı Phraortes öldürüldü ve İskitler M.Ö 653- 625 yılları arasında yani 28 yıl boyunca Med ülkesine musallat oldular.²⁸⁹

Bunların sonucunda Med kralı Kyaksares Medleri tekrar Asurlulara karşı bir araya getirmek için büyük çabalar harcamıştır. Meydana gelen kanlı savaşta İskitler yenildi. Ancak Kyaksares onları İran'dan çıkarmak yerine kendi yönetimine almıştır. Asurluların zayıf olduğunda Kyaksares, Asurlulara saldırmıştır. Babilliler de, Asurluları yenmek için can atıyorlardı. Güçlü bir Babil hükümdarı olan Nabupolassar, Kyaksares'e destek vermek istediğini söylemiş ve Medleri Asurluları yenmek için güçlü bir müttefik olarak görmüştür. Bunun sonucunda Med Kralı Kyaksares M.Ö. 612 yılında Asurluları ele geçirmiştir.²⁹⁰ M.Ö.612 yılında ele geçirilen Asur Devleti M.Ö. 609'da tarih sahnesinden tamamen silinmiştir.²⁹¹ Yeni Asur Devleti'nin izlemiş olduğu dış politikada İran devleti coğrafi konumundan ötürü

²⁸⁵ Zamua şehrinin Kuzey Irak'ın Süleymaniye yöresinde olduğu düşünülmektedir. bkz. Josette Elayi, *Sargon II, King of Assyria*, (Atlanta: Society of Biblical Literature Press, 2017), s. 130.

²⁸⁶ I. M. Diakonoff, "Media", *age*, s. 108.

²⁸⁷ Iqrar Aliyev, Aliyev, *age*, s. 427; M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 52.

²⁸⁸ Mehrdad Kia, *age*, s. 218.

²⁸⁹ *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*, ed. Ronald Wallenfels, Jack M. Sasson, Vol. 3, (New York: Charles Scribner's Son, 2000), s. 82.

²⁹⁰ Tao Wang, *A Brief History of the World*, (New York: iUniverse, 2002), s. 80.

²⁹¹ Oded Lipschitz, *The Fall and Rise of Jerusalem: Judah Under Babylonian Rule*, (Indiana: Eisenbrauns, 2005), s. 20.

büyük önem arz etmekteydi. Hem önemli ticaret yolları üzerinde konumlanmış olması hem de Asur Devleti'nin ordusunda ihttiyaç duyduğu miktarda at yetiştiriliyor olması Asur krallarının ilgisini bu bölge üzerinde yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Ayrıca Mezopotamya'ya kuzey bölgelerden akan değerli madenlerin bu yol üzerinden geçirilmesi Asur Devleti ile İran devleti arasındaki ilişkide önemli bir role sahipti. Bu sebeplerden dolayı yeni Asur Devleti'nin kralları Med Devleti ile rekabet içerisinde olmuştur.

3.2. Medler ve Urartular

M.Ö. 9-7 yüzyılları arasında hüküm sürmüş olan Urartu Devleti'nin kuruluşu hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Van Gölü çevresini merkez olarak almış; doğuda Urmiye Gölü, batıda Erzincan, Malatya, güneyde Urfa ve kuzeydoğuda ise Çıldır Gölü arasında kalan bölge bu devletin alanını oluşturmaktadır.²⁹² Asurların çivi yazılı kaynaklarında Urartu Devleti'nin ilk kralı olarak bahsedilen Aramu, başkent Sugunia'da yaşamaktaydı. M.Ö. 858 yılında Asur kralı I. Salmasar'ın tarumar ettiği bilinen bu şehir hakkında pek bilgi yoktur. Bu yüzden şehrin konumu da tam olarak bilinmemektedir.²⁹³ Urartu Devleti'nin hakiki kurucusu kabul edilen I. Sardur (M.Ö. 840-830) bu devletin başkentini Tuşpa/Turuspa'ya yani bugünkü Van Kalesine taşımıştır.²⁹⁴ Mannalılar ve Medler, Urmiye Gölünün güneydoğusunda bulunuyordu.²⁹⁵ Bu bölge Güneydoğu Anadolu ve Orta Asya'ya açılan bir ticaret yolu üzerindedir. Bu yüzden bu bölgeye sahip olmak demek bu yollara da sahip olmak anlamına geliyordu. Yani bu yolları kontrol ederek düşmanlarının bu ticaret yollarına erişimini engelleyebilirlerdi. Böyle bir öneme sahip olması bu bölgede yaşayan Mannalılar ve Medlerin, Urartular ve Asurlularla sürekli mücadele etmesine sebep oldu.²⁹⁶ Çivi yazılı belgelerde özellikle Manna (Mannea) Devleti'nin Asur ve

²⁹² Paul Zimansky, "Urartu Krallığı ve Topoğrafya", *Savaş ve Estetik*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay, 2004), s.77.

²⁹³ Oktay Belli, "Urartu Krallığı ve Tarihsel Gelişimi", *Savaş ve Estetik*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay, 2004), s. 51.

²⁹⁴ Altan Çilingiroğlu, *Urartu tarihi*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, 1994), s. 38.

²⁹⁵ Nizamettin Onk, *Kafkasya'dan Anadolu'ya İğdir tarihi*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2006), s. 6.

²⁹⁶ Stuart C. Brown, *age*, s. 109.

Urartu devletleri karşısında kendi bekasını sağlayabilmek adına bazen Urartulara karşı Asurlulardan destek aldığı bazen de Asur Devletine isyan ettikleri görülmektedir. Medler de bu durumdan faydalananarak Med Devletini kurmaya çalışıyordu.²⁹⁷

Media (Medya) ve Manna ülkelerinden ilk olarak kral III. Salmasar (M.Ö. 859-824) döneminde Urmiye Gölüne sefer düzenlemesi vasıtasıyla söz edilmiştir.²⁹⁸ Daha sonra Asur kralı V. Şamsi-Adad (M.Ö. 823-811) Manna ve Med topraklarına sefer düzenleyip vergiye bağlamıştır.²⁹⁹ Bölgeye hakim olmak isteyen diğer bir devlet ise Urartulardı. Urartu tahtına çıkan Menua (M.Ö. 810-786) ilk olarak bu bölgede hakimiyeti eline alan Asur kralı V. Şamsi-Adad'dan Media ve Manna topraklarını geri aldı. Böylece bölgede hakimiyet yeniden el değiştirmiş oldu.³⁰⁰ Bu durum ise I. Argisti (M.Ö. 785-756) döneminde Asur krallığının başına III. Tiglat- Pileser'in (M.Ö. 744-722) geçmesiyle sona erdi.³⁰¹ Urartular ve Medlerin ilişkileri hakkında kaynaklardan çok sınırlı bilgi edinilebilmektedir. Bu bilgiler ise genellikle Med Devleti'nin henüz kurulmadığı döneme aittir. Urartular ile Medler arasındaki ilk ilişki I. Rusa'nın (M.Ö. 733-714) Urartu Devleti'nin başına geçtikten sonra Med kabileleri ile yapmış olduğu anlaşmadır. Bu anlaşmayı yapmasındaki amaç ise Asurlular ve Mennalılara karşı birlik olmak ve böylece de Urmiye Gölü çevresinde bulunan ticaret yollarına hakim olabilmektir.³⁰² Bu amacı gerçekleştirmek için Urartular bazı dönemlerde bu bölgede isyanlar çıkararak hakimiyetlerini devam ettirmek istiyorlardı. Bu isyanlara örnek olarak Asur kralı II. Sargon'un (M.Ö. 722-705) hükümdarlığının üçüncü senesinde Manna şehirleri olan Suandah ve Durkukka şehirlerinde Asur Devleti'nin desteğini alan Manna Kralı İanzu'ya (M.Ö. 740-719) karşı planlanan isyan gösterilebilir. Med hükümdarı Zikirtulu Metatti'nin, Urartu Kralı Rusa ile anlaşma içerisinde bulunduğunu bu şehirleri Asur Devletine karşı

²⁹⁷ Mark Healy and Angus McBride, "The Assyrian", *The Ancient Assyrians*, ed. Martin Windrow, (Londra: Osprey, 1991), s. 12; H. Hande Duymuş, "Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)", (Doktora tez, Gazi Üniversitesi, 2011), s. 196.

²⁹⁸ *The Oxford Handbook of Iranian History*, ed. Touraj Daryaee, (New York: Oxford University Press, 2012), s. 33.

²⁹⁹ Jack M. Sasson, *ay.*

³⁰⁰ Paul Collins, *age*, s. 145.

³⁰¹ Bahoz Şavata, *age*, s. 44.

³⁰² Martin Sicker, *age*, s. 63.

savunmasından anlayabiliriz.³⁰³ Bu isyan sırasında Manna kralı İanzu Asur kralı II. Sargon'dan; Sukka, Bala ve Abitikna halkları ise Urartu'dan yardım istemiştir. Bu durum Asurlular ve Urartular karşı karşıya getirmiştir. Urartu Kralı Rusa'nın desteklediği bu isyan başarılı olamamış ve isyan eden halk Kuzey Suriye'ye sürgün edilmiştir.³⁰⁴ Bu duruma bir başka örnek ise M.Ö. 716 yılında yeniden Urartu Kralı Rusa ve Med Hükümdarı olan Zikurtu'lu Metatti tarafından teşvik edilen diğer isyanlardır.³⁰⁵ Bu isyan sırasında Uisdisli Bağdattu³⁰⁶ Manna Kralı olan Aza'yı (M.Ö. 718-716) öldürüp cesedini Uuaş dağına atmıştır. Bu olaydan hemen sonra Uisdis'li Bağdattu, II. Sargon tarafından yakalanarak Aza'nın cesedinin atıldığı Uuaş dağında derisi yüzülmüştür ve daha sonra bu cesedi halka sergilemiştir.³⁰⁷ Aza'nın ölümü üzerine tahta kardeşi Ullusunu (M.Ö. 716-680) geçmiştir. Asur kaynaklarından elde edilen bilgiye göre Ullusunu tahta geçerken Sargon'dan yardım almıştır. Ancak Ullusunu'nun Urartuların daha güçlü bir devlet olduğuna karar vermesiyle bu ittifak kısa sürede sona ermiş ve Ullusunu, Rusa ile bir ittifak içerisine girmiştir.³⁰⁸ Asur yıllıklarından edinilen bilgilere göre Allabria ve Itti Devletleri de Rusa ile bir ittifak içerisine girdiler ve Urartu Devleti'nin vassalları oldular.³⁰⁹ Bu olay karşısında hemen bir karşılık verilse de bu karşılık çok büyük değildi. Bu olaya karşılık II. Sargon İzirtu, Zibia ve Armaid şehirlerini tarumar etmiştir. Ancak yine de Ullusunu'yu bağışlayarak ona kral olması için yeniden izin vermiştir. Fakat bundan bir yıl sonra (M.Ö. 715) Urartu Devleti'nin Kralı Rusa 22 şehri daha ele geçirdi.³¹⁰ Bir görüşe göre Ullusunu bu 22 şehri Rusa ile olan ilişkilerini devam ettirebilmek

³⁰³ Guitty Azarpay, *Urartian art and artifacts: a chronological study*, (Kaliforniya: University of California Press, 1968), s. 34; A. Atılgan Çilingiroğlu, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", *Anadolu Araştırmaları*, S. 4-5, (İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1977), s. 235; David Frankel, *The ancient kingdom of Urartu*, (British Museum Publications, 1979), s. 15.

³⁰⁴ Suzan Akkus Mutlu, "Asur ve Urartu Devleti'nin Manna Ülkesi Üzerindeki Hâkimiyet Politikası", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 11, 2017, s. 222.

³⁰⁵ Guitty Azarpay, *Urartian art and artifacts: a chronological study*, (University of California Press, 1968), s. 34; J. M. Cook, *age*, s. 3; A. Atılgan Çilingiroğlu, *age*, s. 235-6.

³⁰⁶ Uisdis'li Bağbartu ile ilgili bazı kaynaklarda Medli bir hükümdar olduğu söylenmektedir. Bkz. Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism*, Vol. 2, Brill Publishing, Köln, 1982, s. 16; Rebar Jahfar Al-Barwari, *age*, s. 138.

³⁰⁷ Mirjo Salvini, *Urartu tarihi ve kültürü*, çev. Belgin Aksoy, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay, 2006), s.89.

³⁰⁸ A. T. Olmstead, *History of Assyria*, s. 227.

³⁰⁹ A. Atılgan Çilingiroğlu, *age*, s. 236.

³¹⁰ İsmail bey Zardabli, *The History of Azerbaijan: from ancient times to the present day*, (Londra: Rossendale Press, 2014), s. 42.

adına Rusa'ya vermiştir³¹¹ Diğer yandan Daiakku (Deiokes), Asurlularla ittifak içerisine giren Mannalılardan faydalanarak bir devlet kurmaya çalışıyordu. Bu amaç için Deiokes Urartu Kralı Rusa ile ittifak içerisine girdi. Daiakku, Rusa'ya karşı iyi niyetini gösterebilmek adına oğlunu temsilci ve rehine olarak Rusa'ya gönderdi.³¹² II. Sargonun hükümdarlığının yedinci senesinde Manna Devleti'nin kralı Ullusunun Asurlulardan yardım talebi üzerine II. Sargon bölgeye saldırarak 22 kaleyi fethetti ve Asur Krallığının topraklarına dahil etti. Daiakku bu olay üzerine ailesiyle birlikte Media'dan Hamath'a esir olarak gönderilmiştir.³¹³ Asur kralı 22 Med şehrini ele geçirip onları vergiye bağlamıştır.³¹⁴ II. Sargon, hükümdarlığının 7. senesinde gerçekleşen olayları şu şekilde anlatmaktadır: “*Saltanatımın yedinci senesinde Mannalılara karşı düşmanlık besleyen Ermenistanlı (Armenian) Rusa, Ullusunun elinden 22 kalesini almış ve Daiakku ile Ullusunun'ya karşı şaibeli bir şekilde konuşmuştur. Ullusunun'ın oğlunu rehine olarak aldım, efendim Asur için dua ettim ve Ullusunun'ın elinden alarak Asur topraklarına kattım. Daiakku'yu ailesiyle birlikte yakaladım Mannadaki olayları bitirdim ve eski günlerine geri getirdim.*”³¹⁵

M.Ö. 714 yılında II. Sargon'un düzenlediği sekizinci seferin en önemli sebebi Urartu kralı Rusa'nın bölgedeki ittifaklarını sona erdirmektir (Hrt.5).³¹⁶ II. Sargon'un Zikirtu, Manna ve Uisdis'e yani Urmiye Gölünün güneyine erişebilmek adına yaptığı siyasi ve askeri hamleler başarılıydı. Bu süreçte kayda değer bir savaş olmamıştı; ancak II. Sargon'un Zikirtulu Metatti'ye yaklaşması böyle bir savaşa neden oluyordu. II. Sargon bu olası savaştan önce Zikirtulu Metatti'den kurtulmalıydı. Bu yüzden Ursa (Rusa) ile ittifak içinde olan Zikirtulu Metattiye bir saldırı düzenledi. Bu saldırı sırasında Rusa, Metatti'ye yardım edemeyecek kadar uzaktaydı ve başka sorunlar içerisindediydi. Bu sorun Urartu Devleti için önemli bir tehlike arzeden Kimmerler'in saldırısıydı. Metatti Rusa'nın yardım etmemesi durumunda II. Sargon'a galip gelebileceğini anladığından ülkesindeki bütün insanlarla beraber Uzak dağlara gitmiştir. Görünüşe göre Metatti doğru bir karar vererek ordusunu Uaşdirikka

³¹¹ A. Atılgan Çilingiroğlu, *age*, s. 237.

³¹² I. M. Diakonoff, *age*, s. 83.

³¹³ M. Chahin, *The Kingdom of Armenia: A History*, 2. edition, (Londra: Curzon Press, 2001), s. 86.

³¹⁴ Amelie Kuhrt, *age*, s. 25; Josette Elayi, *Sargon II, King of Assyria*, (Atlanta: SBL Press, 2017), s. 167.

³¹⁵ D.D. Luckenbill, *age*, Vol. 2, s. 6.

³¹⁶ Kathryn F. Kravitz, “Alast-Minute Revision to Sargon’s Letter to the God”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 62, No. 2, (Şikago: The University of Chicago Press, 2003), s. 82.

dağlarının geçitlerine yerleştirmiştir.³¹⁷ II. Sargon bölgedeki bir çok kaleyi fethetmişti ancak atları ve savaşçılarıyla birlikte Urartu ordusuna katılmak amacıyla yola çıkmış olan Metattinin yakalanışı ile ilgili kayıtlarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Yine de II. Sargon'un Manna ve Med ülkelerini Asur egemenliği altına soktuğu bilinmektedir.³¹⁸

II. Sargon saltanatının sekizinci yılında gerçekleşen olayları şu şekilde anlatmaktadır: *“Benim saltanatımın sekizinci yılında Manna ve Med ülkelerine karşı taarruza geçtim. Manna'dan Ellipi..... dağlık (şehirlerin) beylerinden haraç aldım. Zizi ve Zala'dan [Gizilbundi] daha önce hiç bir kral hediye alamamışken ben bu bölgelerin hükümdarlarından haraç aldım ve [Zikirtulu Metatti'ye] karşı galip geldim ve güçlü şehirlerden üç tanesini ve bu şehirlerin etrafındaki 24 şehri daha ele geçirdim. O şehirlerin mallarına el koydum.”*³¹⁹

Asur kralı II. Sargon yaptığı seferler neticesinde Med kabilelerinden vergi aldığını şu şekilde anlatmaktadır: *“Manna kralı Ullusunu'dan, Ellipi kralı Talta'dan Allabria kral Bel-apal- İddina'dan ve güçlü Media'nın 45 kabile reisinden vergi olarak 4609 at, birçok katır, sığır ve koyun aldım....”*³²⁰

Medler ve Urartular ortak düşman olarak Asurluları görmeleri sonucu Asurlulara karşı bir ittifak oluşturdular.³²¹ Bu amaç doğrultusunda Urartu krallığı ile birlikte oldular. Bu sebepten dolayı Asurlular tarafından birçok saldırıya uğradılar. Urartu krallığının, Medlere yapılan bu saldırılar sırasında onlara yardım edebilecek gücü bulunmamaktaydı. Bu durum karşısında Med kabileleri siyasi ve askeri birlik içerisine girmek durumunda kalmıştır.³²² Önceleri Urartular, Medlerle işbirliği yaparak Asurlulara karşı mücadele ediyordu. Çünkü M.Ö. 8 yüzyıla kadar Urartu Devleti için doğuda güçlenen Medler henüz bir tehlike arz etmiyordu.³²³ Ancak Med Devleti'nin kuruluşundan (M.Ö. 700) sonra giderek güçlenmeleri ve özellikle

³¹⁷ A. Atılgan Çilingiroğlu, *age*, s. 242-3.

³¹⁸ A. Atılgan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, (İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay, 1997), s. 42.

³¹⁹ Suzan Akkus Mutlu, *age*, s. 223.

³²⁰ Amelie Kuhrt, ay.

³²¹ Charles Allen Burney, *The ancient Near East*, (New York: Cornell University Press, 1977), s. 174.

³²² Sami S. Ahmed, Raza J. Alhashmi, *Tarih Al-Şark Al-Adnaa Alkdım: İran u Al-Anadul*, (Bağdat: Irak Yükseköğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Yay), s. 89.

³²³ Sırrı Tiryaki, *age*, s.239.

Phraortes (M.Ö. 675/4- 654/3), Med hükümlerine geçtikten sonra kısa sürede İran'ın doğusunda ve güneyinde ilerlemesi Urartularını germiştir.³²⁴ Bu dönemde II. Rusa (M.Ö.685-645) bir yandan İskitler ve Asurlulardan gelebilecek herhangi bir atağa karşı politik çözümler üretmeye çalışırken bir yandan da doğuda ilerleyen Med tehlikesine karşı diplomatik bir ilişki kurmak istediğini bildirmesi amacıyla M.Ö. 654 yılında bir elçiyi Assurbanipal 'e (M.Ö.668-627) yollamıştır.³²⁵ Ancak bu isteğin nasıl bir cevap aldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.³²⁶ Aynı yıl (M.Ö. 654) gerçekleşen Medler ve Asurlular'ın savaşı neticesinde Asurlularla ittifak ilişkisinde bulunan İskitler 28 yıl sürecek şekilde Med Devletini egemenliği altına almıştır.³²⁷ II. Rusa'nın ölümünün ardından Urartu Devleti bir süre daha tarih sahnesinde kalsa da gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Medler ve Urartuların ilişkilerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamasa da Med kralı Kyaksares (M.Ö. 625- 585), Babilliler ve İskitlilerle ittifak halinde M.Ö. 614 yılında Asurlulara saldırmış ve bu saldırı sonucunda M.Ö. 612 yılında Asur Devleti'nin başkenti olan Ninova'yı (Nineveh) ele geçirmiştir.³²⁸ Daha sonra Kyaksares, Manna ve Urartular üzerine yürümüştür. Fakat Afife Erzen, Urartu Devletine M.Ö. 609 yılında İskitler tarafından son verildiğini savunmaktadırlar.³²⁹ Bu görüşe Özlem Deniz ve İlter Tanrıverdi yüksek lisans tezlerinde katılmışlardır.³³⁰ Rus tarihçi I. M. Diakonoff (1914-1999) ve Mehmet Bayraktar ise bu görüşe karşı çıkıp onlara göre Manna ve Urartu Devletine karşı M.Ö. 609 yılında Med kralı Kyaksares tarafından düzenlenen sefer sonucunda Urartu ve Manna ülkeleri Med topraklarına dahil edilmiştir.³³¹ Bir başka görüş ise Eski İran tarihi ile ilgilenen Rus tarihçi M. A. Dandamayev (1928-2017) ve Vladimir G. Lukonin tarafından öne sürülmüştür. Onlara göre ise Urartu Devletine İskitler tarafından son verilmemiş; M.Ö. 590 yılında Manna, Urartu ve İskitler Med

³²⁴ Louis L. Orlin, *Life and Thought in the Ancient Near East*, (Michigan: University of Michigan Press, 2007), s. 63.

³²⁵ İlter Tanrıverdi, "Urartu Ordusu ve Savunması", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2012), s. 11.

³²⁶ Özlem Deniz, *age*, s. 33.

³²⁷ Philip Smith, *The student's Ancient History: The Ancient History of the East*, (Londra, William Clowes and Sons, 1871), s. 471.

³²⁸ Martin Sicker, *age*, s. 68; John L. McLaughlin, *The Ancient Near East*, (Nashville: Abingdon Press, 2012), s. 63.

³²⁹ Afife Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular = Eastern Anatolia and Urartians*, 3.baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), s. 41.

³³⁰ Özlem Deniz, *age*, s. 34; İlter Tanrıverdi, *age*, s. 11.

³³¹ I. M. Diakonoff, *age*, s. 124; Mehmet Bayraktar, *age*, s. 371.

Devletine dahil olmuştur.³³² Ayrıca Urartu Devleti'nin ne zaman Med egemenliğine geçtiği ile ilgili kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Bunlar: M.Ö. 609 – 605 yılları arasında, M.Ö. 605 yılında ve M.Ö. 585 yılındadır.³³³ Bir süre Med Devleti'nin egemenliği altında bulunan Urartular, Akhamenid kralı büyük Kyros (M.Ö. 559-531) döneminde Akhamenid egemenliğine girmişlerdir.³³⁴

3.3. Medler ve İskitler

Süvarilerden oluşan birliklere sahip olan İskitler savaşçı bir toplumdur. Göçebe bir yaşam tarzını benimsemiş olan bu toplum batıda Tuna nehri çevresi doğuda ise Çine kadar ulaşan sınırlarıyla Avrasya steplerinde yaşamış olan bir toplumdur.³³⁵ Tarih belirleme çalışmalarından elde edilen bilgilere göre M.Ö. 8 yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl arası dönemde ortalama bin yıl tarih sahnesinde bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.³³⁶ İskitler geniş topraklara yayılmış birçok topluluk tarafından tanınmış ve bu toplumların belgelerinde yer edinmiştir. Birçok kavim tarafından farklı isimler verilen İskitler Eski Yunan kaynaklarında “Skuthai” ya da “Skythai”; Persler ve Hitit kaynaklarında “Saka” veya “Caka”; Çin kaynaklarında ise “Sai” (Sak) olarak geçmektedir.³³⁷ Ayrıca “Aşkenaz” adıyla tevratta da yer bulmuşlardır.³³⁸ Birçok tarihçi İskitlerin kökeni hakkında farklı görüşler öne sürmüştür. Bu görüşlere ilaveten kültürel varlıkları kuzey Kafkasya, güney doğu Avrupa, güney Sibirya ve Kırım'a uzanan geniş topraklara yayılmıştır. Son yüzyılda yapılmış olan araştırmalar neticesinde İskitlerin kökeni ile ilgili üç temel görüş ortaya çıkmıştır. Bunlar

³³² M. A. Dandamayev, *age*, s. 38; M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 61.

³³³ M. Chahin, *age*, s. 107; Mehrdad Kia, *age*, Vol. 2, s. 210; George A. Bournoutian, *age*, s. 13; Elton L. Daniel, *The History of Iran*, 2. edition, (Kaliforniya, ABC-CLIO, 2012), s. 36; Lori Khatchadourian, *Imperial Matter: Ancient Persia and the Archaeology of Empires*, (Kaliforniya: University of California Press, 2016), s. 210.

³³⁴ Robert Rollinger, “The Median Empire, the End of Urartu and Cyrus the Great’s Campaign in 547 BC (Nabonidus Chronicle II 16)”, *Proceedings of the 1st International Conference on Ancient Cultural Relations Between Iran and West Asia*, (Tehran: 2004), s. 51; Mirjo Salvini, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Urartu Doğu'da Değişim*, 1.baskı, (İstanbul, Yapı Kredi Yay, 2011), s. 97.

³³⁵¹⁰⁶ Koray Toptaş, “Urartuların Kimmerler ve İskitler ile Münasebetleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014), s. 23

³³⁶ İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2008), S. 73.

³³⁷ Said Mübin Çalış, “M.Ö. VIII. ile M.Ö. II. Yüzyıllar Arasında İskitlerin Bozkır Kültürlü Toplulukları ile İlişkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2016), S. 8.

³³⁸ Özlem Deniz, *age*, s. 38.

İskitlerin Slav, İran ya da Ural-Altay kökenli olmalarıdır.³³⁹ Herodotus ise bu kavmin Asya'dan geldiğini söylemektedir.³⁴⁰ İskitlerin Karadeniz'in kuzeyindeki ilk izleri Aşağı Don nehri havzasında ve Ön Kafkasya'da görülmeleridir. İskitler büyük bir değişime neden olacak şekilde Kimmerleri kendi topraklarından çıkarmışlardır. Bu değişim M.Ö. 8. yüzyılda Karadenizin kuzeyinde bulunan birçok yerleşim yerinin tahribidir. İskit-Kimmer anlaşmazlığının sonucu olduğu tahmin edilen bu tahribatlar neticesinde yerleşik düzen bozulmaya başlamıştır. Bu tahribatın genel iki sonucu bölgede faaileyyette olan birçok geçim yolundan sadece hayvancılığın ayakta kalması ve Kimmerlerin mecburiyetten ön Asyaya göçmeleridir. M.Ö. 8. yüzyılda gerçekleşen İskitlerin Kimmerlerin ülkesini istila etmesinden sonra kendilerini ülke yöneticileri olarak bu bölgede saydırıp bir kısım Kimmerliyi de içlerine almışlardır. Kimmerlerin dil ve kültür açısından İskitlere yakın oluşu bu halkın İskitlerin kısa bir zaman içinde bu halk içinde asimile olmasına olanak sağlamıştır. Başka ülkelerle ilişkilerin alt düzeyde olması İskitlerin diğer ülkelerden edinecekleri bilgi ve ekonomik getirilerin de düşük seviyede olmasına sebep olmuştur. Bu durumun bir yansıması olarak üretmek yerine komşu halklara özellikle Ön Asyada bulunan zengin kavimlere saldırmış ve bu toprakları istila etmişlerdir. Zira hayatlarını yağma ve göçebelik üzerine kurmuş bütün toplumlar hayatlarını devam ettirebilmek adına yeni yağma bölgeleri bulmak zorundadırlar. Kısacası İskitlerin Ön Asyada yaptıkları seferlerinin altında, buradan elde etmek istedikleri ganimetler bulunmakla birlikte bu İskitlerin bin yıllık siyasi tarihlerinin sürekli bir canlılık içinde olmasına sebep olmuştur.³⁴¹

Herodotus, İskitlerin Ön Asyaya gelmek için öncelikle Doğu Kafkasyadan geçip Hazar nehri kıyısı boyunca hareket ettiğini oradan Derbent geçidini kullanacak şekilde bir yol izlediğini ve Kimmerlerin ardından bu bölgeye geldiğini akatarmaktadır. Ayrıca İskitlerin bir kısmının Transkafkasya Dağlarını kullanarak bu bölgeye geldiği düşünülmektedir.³⁴² Bu durum göz önüne alındığında İskitlerin bir lidere bağlı şekilde bir ordu gibi değil de bağlantısız boylar olarak Ön Asya'ya göç

³³⁹ Daha bilgiler için bkz. Said Mübin Çalış, *age*, s. 9.

³⁴⁰ IV, 11.

³⁴¹ Özlem Deniz, *age*, s. 39.

³⁴² Edwin M. Yamauchi, *Foes From the Northern Frontier: Invading Hordes from the Russian Steppes*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, 2003, s. 68.

ettiklerini söyleyebiliriz.³⁴³ İskitler İran'ın kuzeybatısında bulunan Urmiye Gölü civarındaki Manna ülkesine gelmişlerdir.³⁴⁴ Ön asya tarihinde İskit adına, ilk kez Uaratu kralı I. Asgaştı'nın (M.Ö.786-764) İşkigulu (İskit) ülkesi şeklinde değinmesiyle rastlanmıştır. İskitler Manna ülkesine gittiklerinde Mannalılar İskitlerin yaratacağı tehlikeyi ortadan kaldırmak aynı zamanda askeri gücünden faydalanmak için İskitlilerle Asurlulara karşı ittifak yapmıştır.³⁴⁵ Asurlulara karşı Medler de İskitlilerle bir anlaşma yapmış böylece iki devlet arasındaki ilk dostluk ilişkileri başlamıştır.³⁴⁶ Bu ittifaktan oluşan güçler Asur kralı Asarhaddon döneminde Kuzeybatı İran'a saldırmış bu saldırılar daha sonra büyük bir savaşa dönüşmüştür. Ancak söz konusu ittifak mağlup edilmiş ve İskit Kralı İspakai bu savaşta canını kaybetmiştir.³⁴⁷

Eski Farsça: Fravortis, Akadca: Parumartis, Elamice: Pirrumartis Asur çivi yazılı belgelerde Kastoritu (Kashtoritu) şekliyle rastlanan Phraortes (M.Ö. 674-643), Med kralı olduktan sonra tüm Med kabileleri birleştirerek Asurlulara saldırı girişiminde bulunmuştur.³⁴⁸ Phroartes ilk olarak güneybatıda bulunan Persleri hakimiyeti altına almıştır.³⁴⁹ Daha sonra Mannalılar, İskitler ve Kimmerler ile Asur Devletine karşı ittifak yapmıştır.³⁵⁰ Ülkesine karşı yapılan bu ittifakı bozmak ve müttefikler arasında nifah sokmak isteyen Asur kralı Asarhaddon özellikle İskitler ve Medler için diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur.³⁵¹ Hatta İskit tehlikesini ortadan kaldırmak için kızını İskit kralı Bartatua (Partatua)³⁵² ile evlendirmiştir.³⁵³ Asur kralı Asarhaddon bu ittifakın devam etmesi halinde ortaya çıkacak olan bir savaşa uzun

³⁴³ Özlem Deniz, ay.

³⁴⁴ Thomas Donaghy, *Horse Breeds and Breeding in the Greco-Persian World: 1st and 2nd Millennium BC*, (Newcastle: Cambridge Scholars, 2014), s. 176.

³⁴⁵ Hatice Palaz Erdemir-Halil Erdemir, “ Güneybatı Asya ve Avrasya’da İskit Askeri İzleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 7, (İzmir, 2010), s. 27-8.

³⁴⁶ Kathryn Hinds, *Scythians and Sarmatians (Barbarians!)*, (New York Marshall Cavendish, 2009), s. 15.

³⁴⁷ Roman Ghirshman, *The Arts of Ancient Iran: From Its Origins to the Time of Alexander the Great*, (Golden Press, 1964), s. 393.

³⁴⁸ Richard Nelson Frye, *age*, s. 74.

³⁴⁹ Brian Dicks, *The Ancient Persians: How They Lived and Worked*, (David & Charles, 1979), s. 25.

³⁵⁰ Roman Ghirshman, *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, s. 96; *The Arts of Ancient Iran.....*, s. 85.

³⁵¹ I. Aliyev, *age*, s. 424.

³⁵² Herodotus, Bartatua ya da Partatua'ya Protothyes (M.Ö. 675- 672) adını vermiştir. bkz. David Braund, *Scythians and Greeks: Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth Century BC - First Century AD)*, (Londra: University of Exeter Press, 2005), s. 39.

³⁵³ Amelie Kuhrt, *age*, s. 33.

süre dayanamayacağıının farkındaydı. Kızını İskit kralı ile evlendirmesinin amacı da Bartatua'yı Medlerden uzaklaştırarak Asur Devletine karşı düşman olanları çevrelemektir.³⁵⁴ M.Ö. 672-671 yılları arasında Asurluların Mısır ve Suriye'de savaşıyor olması Asurluların İskitlilerle bir anlaşma içine girmek istemesine neden olmuştur.³⁵⁵ Bu anlaşma sayesinde Asur kralı hem İskit tehlikesini uzaklaştırmış hem de ülkesine karşı çıkan isyanları bastırmak için İskitleri kullanmıştır.³⁵⁶ Asur ve Mısır arasında geçen savaş fırsat olarak gören Phraortes, Persler ve Kimmerlerle birlikte Nineveh kuşatmasını başlatmış ancak savaş meydanında Asurlular ve İskitlerin iki ayrı taraftan saldırması, Phraortes ve müttefiklerinin savaşı kaybetmesine neden olmuştur. Savaşta İskitler Bartatua'nın oğlu Madius (Mdyes) tarafından yönetilmiştir. Bu büyük savaş sırasında M.Ö. 653 yılında Phraortes öldürülmüştür.³⁵⁷ İngiliz tarihçi ve dilbilimci G. Rawlinson'a (1812-1902) göre bu savaş Adiabane³⁵⁸ adında bir yerde yaşanmış ve Med kralı Phraortes de bu savaşta hayatını kaybetmiştir.³⁵⁹ Ancak M. Şemşettin Güneltay, Phraortes'in sözü geçen Adiabane'de değil bugün Tahran olarak bilinen Rago'da (Raga, bugünkü Tehran) öldüğünü söylemektedir.³⁶⁰

İskitler, Medlere karşı kazandıkları zaferin ardından batı yönünde saldırılara başlamıştır. Eski müttefikleri olan Asurlulara saldırmış olan İskitler daha sonra Suriye'yi geçerek Mısır'a kadar ilerlemişlerdir. Mısır'a ulaştıklarında Mısır kralı I. Psammetikhos (M.Ö. 664-610) onları durdurmuş böylece daha ileriye gitmelerine engel olmuştur. İskitler daha sonra Zagros dağına doğru geri gitmişlerdir.³⁶¹ Peygamber Jeremiah (yeremya) (655-586) İskitlerle ilgili şunları söylemiştir: “*Yıkıcı*

³⁵⁴ A. T. Olmstead, *History of Assyria*, s. 360; M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 52.

³⁵⁵ Toby Wilkinson, “Egypt and Mesopotamia“ *The Egyptian World*, editor: Toby Wilkinson, 1. edition, (New York: Routledge, 2007), s. 457.

³⁵⁶ A. T. Olmstead, *age*, s. 360-1.

³⁵⁷ Roman Ghirshman, *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, ayr; Susan Wise Bauer, *age*, s. 413.

³⁵⁸ Adiabene, bugünkü kuzey Irak'nın Erbil/Hewler olan şehridir. bkz. Ali Hüseyin Kerim, *age*, s. 206.

³⁵⁹ G. Rawlinson, *age*, s. 161.

³⁶⁰ M. Şemşettin Güneltay, *age*, s. 111.

³⁶¹ François Lenormant and Elisabeth Chevallier, *A Manual of the Ancient History of the East: Medes and Persians, Phoenicians, and Arabians*, Vol. 2, (Londra: J. B. Lippincott, 1871), s. 53; Roman Ghirshman, *age*, s. 98-9; E.V. Cernenko, *The Scythians 700–300 BC*, editor. Martin Windrow, (Oxford: Osprey, 1983), s. 5.

*bir rüzgar gibi yüksek tepelerden o bulutlardan gelecek.... tıpkı bir fırtına gibi
atları kartallardan daha hızlı*”³⁶²

Deiokes'in oğlu olan Phroartes'in M.Ö. 653'te ölmesi üzerine Kyaksares ya da Keyakser (Eski Farsça: Huvaxštra, Akadca: Umaškar) henüz çocuk yaşlarda tahta geçmiştir.³⁶³ Med Devleti, ülkelerine saldıran İskitlere haraç vermek zorunda kalmıştır.³⁶⁴ Herodotus'un anlattıklarına göre Medler bu dönemde 28 yıl boyunca İskitlerin hakimiyeti altında kalmıştır.³⁶⁵ Bu durum M.Ö. 653-625 yılları arasında devam etmiştir.³⁶⁶ Bazı modern tarihçiler bu dönemi Asur belgelerinden yaptıkları çıkarımla 18 yıl olarak vermektedir.³⁶⁷ İskitlerin hakimiyeti altında geçen 653-625 yılları arası dönemde³⁶⁸ Kyaksares, İskit egemenliğinden kurtulmak için planlar yapmıştır. İskitlerin Küçük Asya, Mezopotamya ve Suriye'ye saldırdıkları dönemde oluşan boşluktan yararlanan Kyaksares, İskitlere saldırmak için gizlice bir ordu hazırlamıştır.³⁶⁹ Güçlü bir krallık kurarak ezeli düşmanları olan Asurluları yenmek amacı taşıyan Kyaksares ilk olarak İskitlerden kurtulmak zorunda olduğunu biliyordu.³⁷⁰

Herodotus bu süreci şöyle anlatmaktadır: “İskitler Asya üzerinde hakimiyet kurdukları 28 yıl boyunca buradaki halklara baskı ve zulüm gösterdiler. Birçok halka kendi isteklerine göre ağır vergiler koydular. Girdikleri her ülkeyi ve toprağı yağmaladılar.”³⁷¹ Nihayetinde İskit liderlerinin katıldığı bir ziyarette Kyaksares, İskit liderlerini sarhoş edip hepsini öldürdü. Böylece hem memleketlerini hem de eskiden sahip oldukları şeyleri tekrar ele geçirdiler.³⁷² İskitlerin hakim olduğu dönem Medler için bir bakıma faydalı olmuştur. İskitlerin yıkılmasına kadar geçen dönemde

³⁶² Aktaran Ali Hüseyin Kerim, *age*, s. 44.

³⁶³ Richard Nelson Frye, *The History of Ancient Iran*, (Münih: C.H.Beck, 1984), s. 75.

³⁶⁴ A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, s. 32.

³⁶⁵ Herodotus, I, 106.

³⁶⁶ Smail Bey Zardabli, *age*, s. 45.

³⁶⁷ Aktaran Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 363.

³⁶⁸ Hacı Çoban doktora tezininde, Med devletinin İskit istilasına maruz kaldığını ve 28 yıl boyunca İskitlerle ilişkilerinin devam ettiğini ve bu süre içinde iki devlet arasında evlilik ve dostluk antlaşmalarının da yapılmış olduğunu söylemektedir. bkz. “Anadolu’da Kimmer-İskitler ve Orta Anadolu’daki izleri“, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2013), s. 120.

³⁶⁹ Ekrem Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, 1.baskı, (İstanbul: Doz Yay, 1998), s. 55.

³⁷⁰ George Smith, *age*, s. 118.

³⁷¹ Herodotus, I. 106.

³⁷² Esther Jacobson, *The Art of the Scythians: The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*, (Leiden: BRILL, 1995), s. 33.

onlardan atçılık, okçuluk gibi savaş sanatlarını öğrenmiş hatta çocuklarını bunları öğrenmeleri için İskitlerin yanlarına göndermişlerdir.³⁷³ Kyaksares, İskit liderleri ile savaş halinde olmasına rağmen İskit halkı Med halkı içinde yaşamaya devam etmiş özellikle askeri alanda bu halktan yararlanmışlardır. Medlerin, İskit hakimiyetinden kurtulduğu günü milli bayram olarak kabul eden Medler bu günü her yıl kutlamışlardır.³⁷⁴

Kademe kademe kendi planlarını gerçekleştiren Kyaksares, önce İskit egemenliğinden çıkmış sonra da Med kabilelerini birleştirmiştir.³⁷⁵ Ayrıca daha önceleri sadece kabile yığınları şeklinde bulunan Med ordusunu askeri tugaylara ayırmıştır. Asur ordu sistemini kullanan Kyaksares bütün tugaylara farklı sorumluluklar vermiştir.³⁷⁶ Süvari birliklerini yay, kılıç, mızrak gibi savaş aletleriyle donatırken atlı okçulara at üzerinde ok atma eğitimini bizzat kendi vermiştir.³⁷⁷ Phroartes'in 653 yılında ölmesinin ardından bağımsızlığını ilan eden Persler, Kyaksares'in ordusunu kurmasından sonra Med hakimiyetine girmişlerdir. Kyaksares, Mannalıları tekrardan hakimiyeti altına aldıktan sonra Ekbatana'yı yeniden başkent ilan etmiştir.³⁷⁸ M.Ö. 627'de Asur kralı Assurbanipal 'in ölümünün ardından Med Kralı Kyaksares diplomasiyi de kullanarak M.Ö. 623'de Asurlularla henüz savaşa girmeden Güney Mezopotamyada yaşayan ve Asurlulara düşman olan kabilelerle bir ittifak yapmıştır. Asurlulara karşı bir saldırı hazırlığına giren Med kralı Kyaksares M.Ö. 624 yılında Hazar Denizi kıyısındaki İskitlerle de bir ittifak anlaşması yapmıştır.³⁷⁹ Med kralı Kyaksares'in İskitlerle yaptığı bu anlaşma İskitlerin diplomatik alanda da başarılı olduğunun göstergesidir.³⁸⁰ M.Ö. 614 yılında yaşanan ve Asur şehirlerinin ele geçirilmesine ve tapınaklarının yıkılmasına neden olan savaşta Med ordusunda Med askerlerinin yanı sıra Persler, Mannalılar, İskitler

³⁷³ Clement Huart, *age*, s. 31.

³⁷⁴ Hamma F. Mirwaisi, *age*, s. 40; *Çand Laparayaki le Meju-i Derin-i Galan-i Kurdistan u Paşmawa-i Şwenawar-akanian*, Çevir. Kamal Nuri Mahruf, 1.baskı, (Erbil: Mukiryani Yay, 2011), s. 141.

³⁷⁵ M. A. Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", s. 37.

³⁷⁶ Thomas Bois, *The Kurds*, çev. M. W. M. Wellan, (Beirut: Khayat Book Published, 1966), s. 12.

³⁷⁷ I. M. Diakonoff, "Media", s. 121-2; M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 55; Susan Wise Bauer, *age*, s. 304.

³⁷⁸ Ahmad Amin Salim, *Drassat fi Hağara al-Şrk al-a'dna al-Ķdim: Msr, al-e ark, Iran*, s. 499.

³⁷⁹ Bahoz Şavata, *age*, s. 66.

³⁸⁰ Afif Erzen, "Van Bölgesinde Yeni Urartu Araştırmaları (1974'ten 1976'ya Kadar)", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.1, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), s. 260.

ve Kimmerler de bulunmaktaydı.³⁸¹ M.Ö. 612 yılına gelindiğinde Asur kralı Sin-Şir-İşkun'a (M.Ö. 620-612) karşı saldırı düzenleyen Medler Asur Kralı Mısır'dan yardım almasına rağmen Nineveh (Ninova) şehrini yağmalamıştır.³⁸² Ancak bu saldırı sonucunda Asur Devleti tam olarak yıkılmamış, buradan kuzeybatıya doğru kaçan Asurlular Harran'da toparlanmış ve Harran'ı Başkent yapmışlardır. Bu gelişmeler yaşanırken Asurluların başında Assurbanipal 'in kardeşi Harranlı Rahip Asur-etil-şame-irsiti-ballitsu olduğu düşünülen Ashur-uballit (M.Ö. 612-609) bulunuyordu.³⁸³ Ancak Nabopolassar'ın Nineveh şehrini yıktıkları müttefikleriyle bir araya gelip M.Ö. 609 yılında Harran'a saldırması üzerine Asur-Uballit'in saltanatı çabucak bitmiş oldu. Ayrıca bu olaydan sonra Asur Devleti tarihten tamamen silinmiş oldu.³⁸⁴ Bu olayların ardından M.Ö. 609 yılında Urartu ülkesi Kyaksares tarafından Med hakimiyetine alınmıştır. Ayrıca bir kısmının Sibirya'ya bir kısmının Urartu topraklarına gittiği varsayılan İskitlerin bir kısmının ise Med hakimiyetinde yaşamaya devam etmiş olduğu düşünülmektedir.³⁸⁵

Herodotus, Medler ve İskitler arasında yaşanan gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: Medlerin hakimiyetine giren İskitler, Kyaksares tarafından oldukça iyi itibar görüyordu hatta Medler yay kullanma konusunda ve onların dillerini öğrensinler diye İskitlilerce eğitiliyordu. Avcılık yapan İskitler her av dönüşü mutlaka birşeyler getiriyorlardı. Ta ki bir gün avlayacak bir şey bulamayınca kadar. O gün Kyaksares tarafından aşağılanan İskitler kendilerine emanet edilen bir gencin etini avda yakaladıkları hayvanlarla birlikte Kyaksares'e ikram edip daha sonra Sardes'e gidip Sadyattes'in oğlu Alyattes'e sığınacaklardı. Planlarını uyguladılar ve Alyattesten sığınma talep ettiler. Talepleri kabul edilmişti ancak Kyaksares bu İskitlerin geri gönderilmesini istedi. İskitlerin geri verilmemesi üzerine 5 yıl sürecek Medler-Lidyalılar savaşı başladı. Çekişmeli şekilde ilerleyen bu savaşın 6. yılında çatışmaların en yoğun yaşandığı anlardan birinde gündüz geceye dönmüştü. Bu güneş tutulması Miletoslu Thales (M.Ö.624-545) tarafından İonyalılara haber

³⁸¹ Ellen Gerwitz, *Honour of Kings Ancient and American History II*, (Lulu.com, 2014), s. 55.

³⁸² William McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, 6.baskı, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2002), s. 95; Karen Radner, *Ancient Assyria: A Very Short Introduction*, (Oxford University Press, 2015), s. 5.

³⁸³ Aynur Özfırat, *Eskiçşğda Harran*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay, 1994), s. 56.

³⁸⁴ Mehrdad Kia, *age*, Vol. 2, s. XXVI.

³⁸⁵ Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir, "Güneybatı Asya ve Avrasya'da İskit Askeri İzleri", *Tarih Okulu*, S. 7, 2010, s. 30; Tuğba Yılmaz, "İskitler: Siyasi ve Kültürel Tarih", (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2015), s. 16.

verilmişti. Bu tutulma karşısında şaşkına dönen Lidyalılar ve Medler çatışmayı bırakarak bir barış anlaşması yaptılar.³⁸⁶

İskitler bölgede devletlerarası ilişkilerde askeri güç olarak ortaya çıkmıştır. Önceleri Asurlularla birlik olup Medlere karşı olan İskitlerin bir kısmının Med ordularına girerek Medlere savaş taktikleri ve silah kullanımını öğrettikleri bilinmektedir.

3.4. Medler ve Yeni Babil Devleti (Keldaniler)

Fırat nehrinin doğusunda kurulmuş olan en eski ve ünlü şehirlerden biri olan Babil (Babylon) aynı zamanda güneydoğu Mezopotamya'ya hakim ve bugünkü Bağdat'tan İran (Basra) körfezine kadar uzanan Fırat ve Dicle Nehirlerinin arasında kurulmuş bir uygarlığın ismidir. Bu uygarlık günümüz Irak sınırlarına denk düşmektedir. Babil şehri Aşağı Mezopotamya yani Dicle ve Fırat arasındaki bölge olarak M.Ö. 2. yüzyıl tarihçileri tarafından tanımlanan bir kenttir.³⁸⁷ Sami halkına mensup Arami³⁸⁸ soyundan gelen Keldaniler 5 ayrı kabileden (Bīt-Amukâni, Bīt-Dakkūri, Bīt-Yakīn, Bīt-ša'alli ve Bīt-šilâni) meydana gelmişlerdir.³⁸⁹ Keldani kralı olarak bilinen Nabopolassar'ın bu kabilelerden Bit-Yakin'den geldiği bilinmektedir.³⁹⁰ Fırat ve Dicle arasındaki bölgelerin ve aynı zamanda bu bölgede özellikle Babil ve Ur şehirlerinde yaşayan kavimlere de keldani ismi verilmektedir. Kelda ismi Güney Babilonya'daki bölgeyi tarif ederken keldan ismi bu bölgede yaşayan halkı tarif etmek için kullanılmıştır.³⁹¹

³⁸⁶ I. 73-4.

³⁸⁷ Ali Osman Kurt, *Erken dönem Yahudi tarihi (Yahudiliğin mimarı Ezra)*, (İstanbul: Kültür Sanat Yay, 2007), s. 22.

³⁸⁸ Aramiler M.Ö. 2. Bin yılda Kuzeybatı Sami dil ailesine mensup bir dil konuşuyorlardı. Anayurtları bilinmemekte ancak Arap yarımadasında ya da Kuzey Suriyede konuşulan dillere olan yakınlığı yüzünden göç etmeden önce bu bölgelerde yaşadıkları düşünülmektedir. Burcu Kaymak, M.Ö. IV. VE II. binlerde Mezopotamya'ya Göçler ve Göç sonrasıyasi gelişmeler, (Yüksek lisans tez, Gazi Üniversitesi, 2011), s. 83.

³⁸⁹ Grant Frame, *Babylonia 689-627 B.C.: A Political History*, (Leiden: nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1992), s. 37.

³⁹⁰ D. J. Wiseman, *Nebuchadrezzar and Babylon*, (Oxford University Press, 1991), s. 5.

³⁹¹ Kadir Albayrak, *Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 1, 2001, s. 107.

M.Ö. 3000'li yılların sonunda yazılmış olan Akad belgelerinde (Bab-ilim, Babilani)³⁹² bu şehrin adı ilk kez geçiyor olsa da Sümer dilinde Ka-Dingir-Ra (Ka 'kapı', Dingir 'Tanrı', -Ra 'nın') ismiyle anılan bir Sümer şehri olduğu bilinmektedir. Akadlar, Sümerlilerin Ka-Dingir-Ra ismiyle andığı bu şehri yıktıktan sonra yine aynı anlama gelen Babil ismiyle anmaya başlamışlardır.³⁹³ Babil şehrinin kurulması ve krallığın ortaya çıkışı M.Ö. 1830'lu yıllara denk gelse de ilk M.Ö. 3200'lerde Sümerliler güneye ve daha sonra Akadlar kuzeye yaklaşık M.Ö. 2350'de yerleşmişlerdir.³⁹⁴ Kendi adıyla bilinen yasalara sahip Hamurabi döneminde (M.Ö.1728-1686) bu şehir ün kazandı. Hamurabi Güney Mezopotamya'nın tümüne ve Orta Fırat'ta bulunan Mori (günümüz Tel-Harrari)'ye kadar olan bölgeye hakim oldu.³⁹⁵ Babil şehrinde M.Ö. 2000'li yılların ortalarında tarih sahnesine Aramiler çıkmış daha sonra ise Babil şehrinde bir Asur Devleti kurulmuştur. Bu bölgede hakimiyet kurmak için Asurlular, Aramiler ve Keldaniler arasında mücadele yaşanmış nihayetinde galip olan Asurlular olmuştur. M.Ö. 9. ve 7. yüzyıllar arası hakimiyet Asurlularda olmuş ve dönem dönem Babillide yönetmişlerdir. Ancak çoğunlukla yerli krallar hakimiyeti ellerinde bulundurmışlardır.³⁹⁶

Keldani kabileleri bir kaç kez Babil topraklarına saldırmış ve yönetimi ele geçirmişlerdir. Bu durum nedeniyle III. Tiglat-Pileser (M.Ö. 744-727) yönetiminde bulunduğu süre içinde Babilliler ile daha yakından ilgilenmiştir. Kral Sanherib (M.Ö. 705-681) yönetimdeyken Babilliler müttefik olmuş ve Asurlulara karşı durmuştur. Ayrıca bir barış sağlayamayacağını düşündüğü için askerlerini Babil şehrinin üzerine sürmüştür. M.Ö. 699 yılında gerçekleşen bir isyan Asur ordusu tarafından bastırılmış ve Babil şehri tarumar edilmiştir. Asarhaddon (M.Ö. 681-699) babası Sanherib'in ölümü üzerine başa geçmiş ve babasının izlediği siyasetten uzaklaşarak Babil'i inşa etmek için çabalamıştır. Ayrıca oğlu Samas-Sumukin'i Babil valisi tayin edip Babili bir beylik haline getirmiştir.³⁹⁷ Asur Devleti kralı Asarhaddon'un oğulları olan; varis Assurbanipal (M.Ö. 668-626) ve Babil valisi Samas-Sumunina arasında yaşanan

³⁹² Bill T. Arnold, *who were the babylonians?*, (Leiden, Brill, 2005), s.2.

³⁹³ Serpil Akbiyik, "Babil Esareti'nin Yahudiler üzerindeki sosyal, kültür ve Dini etkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010), s. 71

³⁹⁴ İbrahim Sarı, *Babil İmparatorluğu*, (İstanbul: Noktaekitap Yay, 2016), s. 3,6.

³⁹⁵ Ali Osman Kurt, *age*, s. 23.

³⁹⁶ Serpil Akbiyik, *age*, s. 72.

³⁹⁷ M. Şemşettin Günaltay, *Yakın Sark (Elam ve Mezopotamya)*, I, (Ankara: TTK, 1937), s. 563.

çekişmeler sonucu ikiye ayrılmış ve Kuzey-Güney krallıkları ortaya çıkmıştır. Assurbanipal M.Ö. 653 yılında kardeşi olan Samas-Sumiki'ye saldırmış ve Babil'i Asur Devleti'nin topraklarına katmıştır. Babil şehri 25 yıl boyunca Asur Devletine bağlı kalmıştır. Assurbanipal güney Mezopotamya'ya geçişleri engelleyebilmek için Kaldeli Nabopolassar'ı Babil valisi tayin etmiştir.³⁹⁸ Asur Devleti'nin eski kudretini yitirdiğini anlayan Nabopolassar bir Keldani devleti kurmuştur.³⁹⁹ Daha sonra Babil'i başkent kendisini de bu devletin kralı olarak ilan etmiştir. Bu dönem modern araştırmacılar tarafından Yeni Babil Devleti (M.Ö. 625-539) dönemi olarak adlandırılmıştır.⁴⁰⁰

M.Ö. 625 yılında Assurbanipal 'in ölmesi üzerine Asur Devleti iç kargaşalarla mücadele etmek zorunda kalmış bu durum Asur Devleti'nin hızlı bir şekilde yıkılmasına neden olmuştur. Asur kralı Assurbanipal 'in ikiz oğulları arasındaki güç mücadelesi bu kargaşanın temel nedenidir.⁴⁰¹ Assurbanipal önce doğan oğlu Asur-etel-ilani'yi (M.Ö. 626-623) kendisine vefiaht olarak seçmiş ve ölümünden sonra ise Asur-etel-ilani başa geçmiştir. Ancak kardeşi Sin-Şarra-İşkun (M.Ö.629-612) bu durumu kabullenememiştir. İki kardeş arasında yaşanan savaşta Asur-etel-ilani batıda Harran'a⁴⁰² kadar gerilemek zorunda kalmış ve ölünceye kadar devletin batı bölgesini buradan idare etmek zorunda kalmıştır. Bu olayların üzerine Sin-Şarra- İşkun kendisini Asur kralı ilan etmiş ve devlet ikiye bölünmüştür. Bu durum işgal edilen bölgelerin isyanlarına ve bağımsızlıklarını ilan etmelerine neden olmuştur.⁴⁰³

³⁹⁸ Özlem Deniz, *age*, s.108.

³⁹⁹ Ali Osman Kurt, *age*, s. 27.

⁴⁰⁰ Jack M. Sasson, *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 2, (New York: Scribner, 1995), s. 818; Barbara A. Somervill, *Empires of Ancient Mesopotamia*, (New York: Infobase, 2009), s. 61.

⁴⁰¹ Marc van der Mieroop, *age*, s. 267.

⁴⁰² Tüm tarihlerde ticaret yollarının kesişim noktası olan Harran Şehri stratejik açıdan oldukça önemliydi. Bu bölgede yapılan tarımda üzüm ve buğday en çok üretilen tarım ürünleri olarak öne çıkmaktaydı. Verimli topraklar üzerinde kanallar vasıtasıyla gerçekleştirilen sulama sayesinde fazla miktarda ürün elde edilebilmekteydi. Asurlular döneminde Ay Tanrısı Sin'e adanmış tapınaklar özellikle bu bölgede yoğunlaşmaktaydı ayrıca Asur ve Babil kralları tarafından ibadet amacıyla ziyaret edilmekteydi. Büyük İskender döneminde Harran şehrinin eski Yunanlılar tarafından ele geçirilmesiyle burada kendi tanrılarına tapmaya başladılar. Böylece ortaya çıkan putperestlik sebebiyle Harran şehrine hristiyanlar tarafından Hellenopolis adı verilmiştir. Bkz.Erkan Erdemir, "Batılı Kaynaklarda Harran Şehri", *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Tebliğ*, Harran/Şanlıurfa, May 9, 2017, s. 2.

⁴⁰³ Wolfram von Soden, *The Ancient Orient: An Introduction to the Study of the Ancient Near East*, ing çev. Donald G. Schley, (Michigan: Wm. B. Eerdmans, 1994), s. 55.

Diğer taraftan devlet içerisindeki yerel yöneticiler ve generaller kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Merkezi otoritede yaşanan zayıflık yerel yöneticileri ve generalleri yolsuzluğa ve geri planda kalmaya itmiştir. Tüm bu yaşananlara ek olarak karmaşık ve simültane yaşanan bir kaç büyük isyan da meydana gelmiştir.⁴⁰⁴

Kyaksares ise İran'da Med kabilelerini birleştirmiş eğitilmiş ve güçlü bir ordu kurmuştur. Ayrıca Asur Devletine karşı müttefik bulmaya çalışmıştır. Nabopolassar ilk olarak M.Ö. 616 yılında Asur Devleti'nin Suhu ve Hindaru eyaletlerine saldırmış ve buraları vergiye bağlamıştır.⁴⁰⁵ Nabopolassar M.Ö. 615 yılının başlarında ise günümüzde Kerkük olarak bilinen Arrapha şehrine gizlice girmiş ve Asurluların Zap suyuna kadar çekilmek zorunda bırakmıştır. Ayrıca birçok insanı esir almış, atlara ve savaş arabalarına da el koymuştur.⁴⁰⁶ Ancak iki ay geçtikten sonra Asur şehrinde Asurlulara saldırınca mağlup edilip bir süre Takrit'te kuşatma altında turulmuştur.⁴⁰⁷ Asur Devleti'nin merkezini tehdit etse de Doğu-Batı arasında bulunan ve stratejik öneme sahip yolun en önemli kısmını kaybetmiştir. Daha sonra M.Ö. 615 yıllarının sonlarına gelindiğinde Medler, Asur şehri üzerine yürümüş ve Asur Devleti için önem arzeden Arrapha'ya girmeyi başarmıştır.⁴⁰⁸ Kyaksares Medlerin bu bölgeyi ele geçirmesinden sonra 614 yılında Med ordusuyla Kalhu ve Ninova'ya saldırmış ancak Asurlular tarafından sert bir karşılık almıştır. O da geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁰⁹ Med ordusunun kutsal başkent Asur ve Tarbisu⁴¹⁰ şehirlerini uzun süre kuşatması üzerine Asur Devleti daha fazla karşı koyamamıştır. Bu şehirleri zorla elde eden Med ordusu buradaki sarayları ve mabedleri yağmalamıştır.⁴¹¹

⁴⁰⁴ Richard A. Gabriel, *The Military History of Ancient Israel*, (Londra: Greenwood, 2003), s. 53.

⁴⁰⁵ A. K. Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, (Indiana: Eisenbrauns, 2000), s. 18; Peter Magee, *The Archaeology of Prehistoric Arabia: Adaptation and Social Formation from the Neolithic to the Iron Age*, (New York: Cambridge University Press, 2014), s. 265.

⁴⁰⁶ Oded Lipschitz, *age*, s. 17.

⁴⁰⁷ Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu....*, s. 219.

⁴⁰⁸ Richard Nelson Frye, *age*, s. 76; George Law, *Identification of Darius the Mede*, (Karolina: Ready Scribe Press, 2010), s. 58; Eckart Frahm, "The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE)", ed. Eckart Frahm, *A Companion to Assyria*, (New Jersey: John Wiley & Sons, 2017), s. 192.

⁴⁰⁹ Oded Lipschitz, *age*, s. 18.

⁴¹⁰ Tarbisu şehri, günümüzde Sharif Khan olarak bilinmektedir. Bu şehir kuzey ve batı da idari bir merkez sayılmakta ve Ninova'dan yaklaşık olarak 5 km uzaktır. bkz. P. R. S. Moorey, *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*, (Winona Lake: Eisenbrauns, 1999), s. 53.

⁴¹¹ Amelie Kuhrt, *age*, s. 220.

Asur kralı Sin-Şarra-İşkun, Medlerin Asur ve Tarbisu şehirlerine saldırımları üzerine ülkesi için büyük olan Med tehlikesinin farkına varmıştır. Asur kralı, Med ordusunun yetenek ve güç açısından daha üstün olduğunun bilincindeydi.⁴¹² Med ordusu at binmede hızlı, saldırıda ve geri dönüşte de oldukça yetenekliydi. Kyaksares tarafından kurulan ordu sistem açısından Asurlular; savaş teknikleri ve becerileri açısından ise İskitelerden örnek alınmıştı.⁴¹³ Bu nedenlerden dolayı Mısır kralı I. Psammetikhos (M.Ö. 664-610)'den yardım talep eden Asur kralı, kendi menfaatini düşünen Mısır kralı tarafından kabul edildi. Ancak bu yardım gecikti ve Asurlulara hiç bir şekilde destek veremediler.⁴¹⁴ Hırslı ve eğitimli ordulara sahip olsalar da hatta Asur ordusunu yenilgiye uğratmış olsalar da Med kralı Kyaksares de Babil Kralı Nabopolassar da yalnız başlarına Asur ordusunu mağlup edemeyeceklerinin farkındaydılar. Bu sebepten yani güçlü düşmanın alt edilmesi için müttefik oldular.⁴¹⁵ Tarihi tam olarak bilinmeyen bir anlaşma yapıldı. Babilli tarihçi Berossos bu anlaşmanın tarihi için Ninova şehrine saldırımadan 2 yıl öncesini yani M.Ö. 614 yılını göstermektedir.⁴¹⁶ Bundan önce ortak amaç etrafında birleşen Medler ve Babiller bu yıl içerisinde karşılıklı yardım ve destek anlaşması imzaladılar. Ortak düşman olarak Asur Devleti gösteriliyordu.⁴¹⁷ Rus tarihçi I. M. Diakonoff, Medlerle Babiller arasında önceden beri olan ama resmi olmayan bir anlaşma olduğunu söylemektedir.⁴¹⁸ Bu anlaşma neticesinde Babil kralı II. Nebukadnezar (M.Ö. 605-562) ile Med kraliçesi Amytis evlenmiştir. Berossos'a göre Babil kralı Nebukhadnezar Med kraliçesi Amytis için Babil sarayının Asma Bahçelerini⁴¹⁹

⁴¹² Hasan Pirnya, *age*, s. 64.

⁴¹³ I. Aliyev, *age*, s. 445-6.

⁴¹⁴ Toby wilkinson, "Egypt and Mesopotamia", editor. Toby wilkinson, *The Egyptian World*, (New York: Routledge, 2013), s. 457-8; Robert B. Waltz, *The Bible in History*, (Yayıncı ve yer adı yok, 2013), s. 271

⁴¹⁵ I. M. Diakonoff, *Tarih-e Mad*, s. 370.

⁴¹⁶ Raymond Philip Dougherty, *Nabonidus and Belshazzar: A Study of the Closing Events of the Neo-Babylonian Empire*, (Oregon, Wipf and Stock, 2008), s. 55.

⁴¹⁷ H. R. Hall, *The Ancient History of the Near East: From the Earliest Times to the Battle of Salamis*, (Londra, Methuen & Co, 1913), s. 513.

⁴¹⁸ I. M. Diakonoff, *ay*.

⁴¹⁹ Babil kralı olan Nebukadnezar Rafdin memleketinin dağlarında büyümüş olan Med kraliçesi Amytis'e karşı büyük bir aşk duyuyordu. Kraliçe Amytis'in ormana ve dağlara duyduğu özlem duymasına karşılık Nebukadnezar Babil ülkesinin dağlık yerlerine bahçeler yapılması emrini verdi. Bölgenin yüzeyini kalın bir toprakla kaplandı böylece hem farklı bitkiler ve çiçekler hem de büyük ağaçların yetişebilmesi için elverişli hale getirildi. Bu bahçelerin içindeki sütünlarda bulunan su araçları Fırat nehrinin sularını bahçenin üst tabakasına ulaştırıyordu. Bu sistem için bir grup köle görevlendirilmişti. Bu bahçeler Dünyanın yedi harikası arasına girmektedir.bkz. Don Blattner, *World Civilizations and Cultures*, (Amsterdam: Mark Twain Media, 2012), s. 9.

yaptırmıştır.⁴²⁰ Yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilerle netlik kazanan Babil'in asma bahçelerinin buna delil olduğu kanısındadır.⁴²¹ Kyaksares ve Nabopolassar arasında yapılan anlaşma sonrası Asur Devletine karşı hemen bir saldırı gerçekleşmedi. Bunun nedeni ise M.Ö. 613 yılında Suhu'da gerçekleşen ve Babil'in merkezi ve güneyini kapsayan büyük bir isyandır.⁴²² Gücünü tamamen kaybetmek üzere olan Babil kralı Medler tarafından kurtarıldı.⁴²³ Med kralı Kyaksares ve Babil kralı Nabopolassar M.Ö. 612 yılında yeniden toplanarak Asur ülkesinin başkenti yakınında bulunan Dicle nehrinin solunda, Ninova şehrinin karşısında üç gün mevzilendiler. Babil ve Med askerleri Ninova şehrini ablukaya aldılar. Medler ve Asurluların savaşından üç gün sonra Ninova şehrine kendilerini kapatan Asurlular bu şekilde kuşatma altına girmiş oldular. Med ve Babil ittifakı başkent Ninova'yı devirip şehri tarumar ettiler. Sarayları ve mabedleri yağmaladılar.⁴²⁴ Ninova şehrini kaybeden Asur kralı Sin-Şir-İşkun bütün ümidini kaybedip ailesi ve hazinesiyle birlikte sarayı ateşe verdi.⁴²⁵ Böylece M.Ö. 612 yılının Ağustos ayında Asur ülkesinin başkenti olan Ninova çökmüş oldu. Asur ordusunda sağ kalan askerler kralın veziri Asur-uballit komutasında Mezopotamya'nın kuzeybatısında bulunan Harran Ovas'ına geriledi.⁴²⁶ Babiller burada kalsa da Medler, Media ülkesine geri döndü.⁴²⁷ Bu dönemde savaşta mağlup olan taraf galip olan tarafın esiri oluyordu. Ancak Medler, Asurluları yaktıktan sonra hem halkı özgür bırakmış hem de din özgürlüğü tanımıştır.⁴²⁸ Savaştan sonra birçok Asurlu esiri bulunan Medler Asurluların aksine esirlerine ne işkence yapmış ne de onları öldürmüştür.⁴²⁹ Bu yüzden Ninova şehrinin düşürülmesi bir çok kavim tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bu durum Tevrat'ta Nahum faslında da anlatılmıştır. Düşmanlar tarafından ele geçirilmesi bir yahudi peygamberi tarafından

⁴²⁰ Bill T. Arnold, *age*, s. 98.

⁴²¹ M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 55.

⁴²² Amelie Kuhrt, *ay*.

⁴²³ Bahoz Şavata, *age*, s. 67.

⁴²⁴ Paul Collins, *age*, s. 184.

⁴²⁵ George Rawlinson, *age*, s. 172; Michael Coogan, "Into Exile: From the Assyrian Conquest of Israel to the Fall of Babylon", ed. Michael David Coogan, *The Oxford History of the Biblical World*, (New York, Oxford University Press, 2001), s. 58.

⁴²⁶ M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 56; Erol Sever, *age*, s. 125.

⁴²⁷ Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, (New York, Routledge, 2013), s. 539.

⁴²⁸ Bahoz Şavata, *age*, s. 70

⁴²⁹ I. M. Diakonoff, *age*, s. 374.

da coşkuyla karşılaşmış ve bu ele geçirilme anı oldukça gerçekçi bir şekilde anlatılmıştır ki savaşı hayal etmek hiç de zor değildir: *"Dikenler gibi birbirlerine sarılı olarak sanki içki ile sarhoş imişler gibi, kuru saman gibi tamamen yandılar. Kamçı sesi, tekerlek gürültüsü, koşan atlar, sıçrayan, devrilen cenk arabaları, saldıran atlılar, yalın kılıç ve pırıldayan mızraklar... vurulmuşlar alayı, büyük ölümler yığını ve sonsuz leşler....Ey Asur kralı, çobanların uyuyor; ileri gelenlerin kımıldamıyor; dağlar üzerinde kavmin dağıldı ve toplayan yok. Senin kırığını dindirecek ilaç yok; yaran iyi olmaz; haberini işitenlerin hepsi senin için el çırpıyorlar; çünkü ardı kesilmeden senin kötülüğün kimin üzerinden geçmedi?"* (Nahum, III, 2-3; 18-19).⁴³⁰

Asur Devleti'nin yıkılmasının ardından Med kralı Kyaksares ve Babil kralı Nebopolasar bu toprakları paylaşmışlardır. Kaynaklarda hangi devletin ne kadarlık pay aldığı net bir şekilde yazılmamıştır.⁴³¹ Ancak genel itibariyle Medler'in asıl Asur ve buranın kuzeyinde bulunan toprakları, Babillerin ise Asur'un güneyinde bulunan Fırat Nehrinin batısındaki toprakları aldığı bilinmektedir (Hrt.6).⁴³² Asurlular başkentleri Ninova'yı kaybettikten sonra tamamen yok olmadılar. Buradan ayrılanlar kuzeybatı yönünde ilerleyip Harran şehrine geldiler ve burada II. Asur-uballit'i (M.Ö. 612-605) kralları olarak ilan ettiler.⁴³³ Nabopolassar'a yardım etmek amacıyla yola çıkan Kyaksares ve ordusu M.Ö 610 yılında Nabopolassar'ın ordusuyla birleşip Harran'a saldırma kararı aldılar. Mısır kralı I. Psammetikhos (M.Ö.664-610)'den Asur-uballit tarafından istenen askerler ise bu arada gelmişlerdi. Mısır ve Asur askerlerinden oluşan birlikler Harran şehrini boşaltıp Fırat'ın batısına geçirdiler. Medler ve Babiller boşaltılmış olan Harran şehrini yağmaladılar. Daha sonra ise Medler Harran şehrinde kalmaya devam etmiş ancak Babiller ülkelerine geri dönmüştür.⁴³⁴

Medler ve Babiller ittifakı yüzünden gücünü kaybetmiş ve Ninova'yı yitirmiş olan Asur Devletine bölgedeki nüfuzunu arttırmak isteyen Mısır kralından yardım

⁴³⁰ Aktaran: Hanım Handa Duymuş, *age*, s. 203.

⁴³¹ Robert S. Wojcikowski, "The Median Empire in Iran and the fall of Assyria", *Journal of Archaeology of the Islamic Azad University of Abhar*, Vol. 4, 8, (Zanjan: 2008), s. 5.

⁴³² I. Aliyev, *age*, s. 454; Bahoz Şavata, *ay*.

⁴³³ M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 57.

⁴³⁴ Erol Sever, *ay*.

gelmiştir. Bu dönemde II. Nekho (M.Ö. 609-593) babası Psammetikhos'un ölümünden sonra tahta geçmiş ve babasının siyasetini devam ettirerek Filistin'e saldırmıştır. Judah (Yahuda) kralı Yasiah (Yasiya) (M.Ö. 637-607) yeni Babil devletine destek vermiş ve Mısır askerlerinin ilerlemesine engel olmak istemiştir. Ancak bu konuda başarılı olamamıştır.⁴³⁵ M.Ö. 610 yılında öldürülen kralın yerine oğlu Yehoabaz gelmiş ancak Neko tarafından tahttan indirilmiştir. Daha sonra ise kardeşi Elyakim'i Yhoyokim ismiyle kral ilan etmiştir.⁴³⁶ Yahudi ülkesini Mısır, hakimiyetine aldıktan sonra Asurlulara destek vermek amacıyla Fırat'a yönelmiştir. Mezopotamya'da yaşanan bu çatışmalarda bir denge unsuru olmaya çalışan II. Nekho aynı zamanda kendi ülkesinin menfaatlerini düşünerek Mısır'ın ezeli düşmanı olan Asurlulara yardım etmeye karar vermiştir.⁴³⁷

Neko, Medler ve Babilliler ittifakının olası saldırısına karşılık Asur-Uballit'e daha fazla asker göndermiş böylece Fırat nehri üzerinde bulunan Karkamış⁴³⁸ Asur-Uballit tarafından bir karargah haline getirilmiştir. Karkamış'ta bulunan Asur ve Mısırlılar M.Ö. 609 yılında Harran'ı geri alabilmek amacıyla buraya birkaç saldırıda bulundular. Mısır ve Asur askerleri önce Harran'da bir yer almak daha sonra da şehrin tamamı için saldırılar düzenlediler.⁴³⁹ Ancak şehrin üzerindeki kuşatmalar Kyaksares ve Nabopolassar tarafından kaldırılarak Mısır-Asur birliklerini yeniden geri çekilmek zorunda bırakmışlardır.⁴⁴⁰ M.Ö. 607 yılına gelindiğinde Nabopolassar'ın oğlu II. Nabukhadnezar (Nebukadnessar, M.Ö.605-562) Babil ordusuyla Fırat nehrini aşarak Karkamışta bulunan Mısır-Asur birliklerine saldırır. İki yıl kuşatma altında kalan Karkamış M.Ö. 605 yılında II. Nabukhadnezar tarafından ele geçirilir. Daha sonra ise II. Asur-evebelt ve geriye kalanların sonu

⁴³⁵ Martin Sicker, *age*, s. 69.

⁴³⁶ Ali Osman Kurt, "Babil sürgünü sonrası Ezra önderliğinde Yahudiliğin yeniden yapılandırılması", (Doktora Tez, Ankara Üniversitesi, 2006), s. 9.

⁴³⁷ Nahim Farah, *Mujez Tarihi al-Şarq al'adna al-kadim*, (Dimeşk, Dar Al-Fikr Yay, 1972), s. 91.

⁴³⁸ Karkamış, Fırat nehrinin Türkiye Suriye sınırı ile Bağdat demir yolunun kesiştiği noktada kurulmuştur. Günümüzde Gaziantep'in Nizip ilçesine bağlı Karkamış köyünde Karkamış kalesi ve yukarı şehir kalıntıları bulunmaktadır. Aşağı Şehir ise Suriyenin Cerablus(Hieropolis) köyündedir. bkz. Mehmet kurt, Mehmet kurt, *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. 1.Binde Mezopotamya - Anadolu İlişkileri*, 1.baskı, (Ankara, Murat Kitabevi, 2007), s. 89.

⁴³⁹ A. T. Olmstead, *History of Assyrian*, s. 638.

⁴⁴⁰ Erol Sever, *age*, s. 126.

gelmiş oldu. Aynı sene içinde Nabopolassar ölmüş ve yerine II. Nebukadnezar geçmiştir.⁴⁴¹

Med ve Babil ittifakının Asurlulara düzenlediği saldırıları esas olarak Babil belgelerine aitti ve M.Ö. 616-609 yıllarını kapsayan Nabopolassar günlüklerinden (Gadd Günlükleri) öğreniyoruz.⁴⁴² Bu günlükler Med kralı Kyaksares'i *Umman Manda*⁴⁴³ kralı olarak belirtmiştir.⁴⁴⁴ Fakat aynı kaynakların Asurluların ele geçirilmesiyle alakalı raporlarında sadece "Mede" olarak anılmıştır. Aynı günlüklerde, Harran bölgesinde yaşanan savaşta Nabopolassar'a destek geldiği de yazılmaktadır.⁴⁴⁵ Ayrıca bir sonraki Nabonidus yazıtlarından birinde Med kralı Astyages "Manda Kralı" olarak anılmıştır. Perslerin Media Ülkesini fethetmesiyle alakalı *Umman-Manda*'nın mağlubiyetinden de bahsedilen bir silindir mevcuttur.⁴⁴⁶ Bunun yanı sıra Nineveh kuşatmasına katılan Umman-Mandanın kim olduğu konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Gadd'a göre bu isim Küçük Asya ve komşu ülkelere saldırılar düzenleyen Hint-Avrupa kökenlerinden gelen birçok kuzey kabilesini (Kimmerler de dahil) tanımlar. Fakat Akad metinlerinde Medler ve bu kabilenin aynı olduğu anlatılır.⁴⁴⁷ Azeri tarihçi I. Aliyev (1924-2004), Medler ve Kuzey göçebelerinin birlikte Umman-Manda olarak anıldığını düşünmektedir.⁴⁴⁸ Diodorus'a göre Nineveh, İskit ve Baktria'lılar birlikleri tarafından düzenlenen bir kaç saldırı neticesinde alınmıştır.⁴⁴⁹ Selim Feruh'a doktora tezinde bahsettiği Gadd Günlüklerinde geçen Korkunç, yenilmez ve yalnızca tanrılar tarafından yıkılabilir

⁴⁴¹ Joan Oates, *age*, s. 135; M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 59.

⁴⁴² Bahoz Şavata, *age*, s. 69.

⁴⁴³ Umman-Manda kelimesi, Akkad kralı Naram-Sin (M.Ö. 2254-2218)'in hücumlarını durduğu olan Gutiler için Umman-Manda korkunç derecede kalabalık ve barbar olarak anlatılmaktadır. Akkad Kralı Naram-sin'in (M.Ö.2254-2218) saldırılarını durdurmayı başaran Gutilere Umman-Manda ismi verilmiştir. Bu isim korkunç derecede kalabalık ve barbar anlamına gelmektedir. Daha sonra Asurlular ve Babililer tarafından Kimmerler, İskitler ve Medler için bu kelime kullanılmıştır. bkz. Sargon Erdem, "M.Ö. II. Binyıla Ait Çivi yazılı Belgelerin Işığında Gutium/Ye'cuc-Me'cuc/Moğollar Turukkum/Türkler", *Türk Tarih Kongresi*, C. 3, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), s. 890.

⁴⁴⁴ George Cameron, *age*, s. 216.

⁴⁴⁵ A. K. Grayson, *age*, s. 96.

⁴⁴⁶ Richard Nelson Fry, *age*, s. 91; Matt Waters, *Ancient Persia.....*, s. 38.

⁴⁴⁷ M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 56.

⁴⁴⁸ I. Aliyev, *age*, s. 452.

⁴⁴⁹ Diodore de Sicile, *The Antiquities of Asia: A Translation with Notes of Book II of The Library of History of Diodorus Siculus*, çev. Edwin Murphy, (New Brunswick-Oxford: Transaction, 1989), s. 33.

olan *Umman-Manda* derken Medlerin kastedildiğini söylemektedir.⁴⁵⁰ Amelie Khurt'a göre Medlerin Babiller tarafından yardım edildiği net olarak bilinen tek halktır. Çoğunlukla savunulan İskitlerin Asur Devleti'nin çöküşü üzerindeki etkisi ise hala net değildir.⁴⁵¹ Diakonoff ise bu konuda İskitlerin rolünün olduğu konusunda net bir bilgi olmadığını savunmaktadır.⁴⁵² Edwin Masao Yamauchi *Babil Kroniklerinde* geçen Umman-Manda'nın Medler olduğunu savunmaktadır. Bu durum İskitlerin de Asurlulara saldırdığı konusunu tamamen ortadan kaldırmaz.⁴⁵³

Eusebius, Alexander Polyhistor ve Abydenus'dan edindiği bilgiler ışığında Med-Babil ilişkilerini daha farklı yorumlamıştır. Eusebius bahsedilen ilişkilerin yaşandığı zamanın Kyaksares dönemi olmadığını aslında Kyaksares'in Oğlu olan Astyages döneminde yaşandığını söylemektedir. Dolayısıyla Kızını Nabukhadnezar ile evlendiren kişinin de Astyages olduğunu anlatmaktadır.⁴⁵⁴ Eusebius, Amuhean adıyla geçen Amytis'i Azhadak ismiyle anılan Astyages'in kızı olduğunu böylece de Amytis'in Kyaksares'in torunu olduğunu savunmaktadır.

Yudis'in Kitabında,⁴⁵⁵ Kyaksares ve Nebukadnezarın arasındaki ilişki tamamen farklı şekilde anlatılmaktadır. Nebukhadnezar Med Devleti'nin başkenti olan Ekbatana'ya sefer düzenler ve Ekbatana'da bulunan Arphaxad bir Med kralına karşı savaş açar. Bu savaşın sonunda Arphaxad'ı öldürerek Med Devletini egemenliği altına alır.⁴⁵⁶ Babil kralının I. Nabukhadnezar (M.Ö.1125-1104) mi yoksa II. Nabukhadnezar (M.Ö. 605-562) mi olduğu konusunda tam bir netlik yoktur. M.Ö. 593/4 yıllarında yaşanan

⁴⁵⁰ Selim F. Adalı, "The Umman-manda and its Significance in the First Millennium BC", (Doktora tez, *University of Sydney*, 2009), s. 176-7.

⁴⁵¹ Amelie Khurt, *age*, s. 121.

⁴⁵² I. Diakonoff, *age*, s. 371.

⁴⁵³ *Foes From the Northern Frontier: Invading Hordes from the Russian Steppes*, (Eugene: Wipf and Stock, 2003), s. 81.

⁴⁵⁴ Bkz, *Chronicle*, Kings of the Medes, 9, g. 44-5; 11, g. 54

⁴⁵⁵ Yudis'in dramatik ve eğitici hikâyesi, Yudis'in üzücü ve ders niteliğindeki hikayesi M.Ö. 150 civarında Diaspora'da (ya da Solomon Zeitlin'in The Book of Judith'de dediği gibi Antakya'da) değil, Filistin'de İbranice olarak kaleme alınmıştır. Bu kitap onaltı bölümden oluşmaktadır ancak iki temel bölüme ayırarak inceleyebiliriz. Bu bölümler: Asur kralı Nebukadnezar'ın komutanı Holofernes'in tarafından Yahudilere karşı bir saldırı yapılması (1-7. bölümler) ve Tanrı'nın, Holofernes'i öldürecek olan Yudis aracılığıyla İsrailoğulları'nı kurtarması (8-16. bölümler). Yudis; Yoel (Hâkimler 4: 17-22; 5:2-31), Debora (Hâkimler 4:4-5:31) ve Ester (Ester 2:15- 8:17) gibi pek çok Kitab-ı Mukaddes kahramanını hatırlatmaktadır. Bkz. James H. Charlesworth, "Eski Ahit'in Apokrif Kitapları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, (Bursa: 2003), s. 391.

⁴⁵⁶ Alan Millard, "Judith, Tobit, Ahiqar and History", *New Heaven and New Earth Prophecy and the Millennium: Essays in Honour of Anthony Gelston*, Vol. 77, (Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999), s. 195.

Yahudi-Babil savaşında kahraman olarak öne çıkan yahudi azizi Yudis'in yaşamış olduğu dönemden hareketle modern tarihçiler Yudis'in anlatmış olduğu Nabukhadnezar'ın II. Nabukhadnezar olduğunu savunmaktadırlar.⁴⁵⁷ Fakat diğer tarihi belgelerde Kyaksares ile II. Nabukhadnezar arasında böyle bir savaşın gerçekleştiğine dair net bir bilgi mevcut olmadığı için Yudis'in tarih açısından değerlendirildiğinde bu savaştan bahsetmesinin mümkün olmadığı görüşündeyiz.⁴⁵⁸

Med kralı Kyaksares ile Babil kralı II. Nabukhadnezar arasında Ninova şehrinin düşmesinin ardından da dostluk ilişkileri devam etmiştir. Hatta beş sene devam eden Med-Lidya savaşının Babil kralı Labynetus'un (Labynetos)⁴⁵⁹ arabulucuğuyla bitirildiği de bilinmektedir.⁴⁶⁰ Nebukhadnezar'ın arabuluculuk yapmak yerine Lidya ülkesini ele geçirmesi için Med kralına bir ordu göndermesi daha mantıklı olabilirdi ancak Kyaksaresin yaşlı ve savaştan kaçınmak istemesi durumların bu şekilde gelimesini sağladı.⁴⁶¹ Aynı yıl içerisinde Kyaksares ölmüş ve yerine Astyages geçmiştir.⁴⁶²

Babilliler ve Medler arasında bir anlaşma olması hatta Medlerin Kyaksares döneminde yaptığı her faaliyette Babillilerin destek olmuş olması bile Babillilerin Medlerden korkmamasını sağlamamıştır.⁴⁶³ Bu sebepten dolayı Nebukhadnezar tarafından Babilin güvenliğini sağlayabilmek adına Kuzyde Fırat ve Dicle arasında Medlerin seddi olarak anılan bir set yapılmıştır. Yine aynı kral tarafından aynı amaç için güneyde de bir set yaptırılmıştır. Buradan Babillerin anlaşmaya rağmen Med Devletinden çekindikleri sonucu çıkmaktadır.⁴⁶⁴ Babil Devleti'nin başında M.Ö.562 yılına kadar Nabukhadnezar bulunuyordu. Nabukhadnezar'ın ölümünün ardından

⁴⁵⁷ Mary Ellen Snodgrass, "Judith", *Encyclopedia of the Literature of Empire*, (New York: Infobase, 2010), s. 158; Irene Nowell, *Jonah, Tobit, Judith* (New Collegeville Bible Commentary: Old Testament), Vol. 25, (Liturgical Press, 2016), s. 61-2; Lawrence M. Wills, "Judith", *The New Oxford Annotated Bible with Apocrypha: New Revised Standard Version*, ed. Michael D. Coogan, (Oxford University Press, 2018), s. 1410

⁴⁵⁸ Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 374.

⁴⁵⁹ Joan Oates'e göre gelecekteki Babil kralı, Nabonidus'dur (O dönemde II. Nabukhadnezar'ın ordusunda büyük bir komutandı. II. Nabukhadnezar'dan sonra Babil kralı oldu). bkz. Joan Oates, *age*, s. 130.

⁴⁶⁰ Ay; Raymond Philip Dougherty, *Nabonidus and Belshazzar: A Study of the Closing Events of the Neo-Babylonian Empire*, (Eugene: Wipf and Stock, 2008), s. 33.

⁴⁶¹ Susan Wise Bauer, *age*, s. 452.

⁴⁶² George Cameron, *age*, s. 219.

⁴⁶³ Robert S. Wojcikowski, *age*, s. 7.

⁴⁶⁴ Richard N. Frye, *Heritage of Persia*, (Londra: William Clowes, 1962), s. 73.

tahta iki yıl Amel Marduk (Evil-Merodach) (M.Ö. 562-560) geçmiş bir suikast neticesinde öldürüldükten sonra da Nergillessar (M.Ö.559-556) yerine geçmiştir. Bu krallardan sonra ise çok kısa bir dönemde olsa Labashi-Marduk (M.Ö.556) tahta geçmiştir. Daha sonra ise tahtı bir isyan neticesinde ele geçiren ayrıca Nabopolassarın soyundan gelmeyen son Babil kralı Nabonidus (Nabonid, M.Ö 556-539) tahta geçmiştir.⁴⁶⁵ Nabonidus'un Harran ile olan ayrıcalıklı bir durumu vardır. Ailesi hakkında pek bir bilgi olamasa da anne ve babasının Harran Sin tapınağında rahip ve rahibe olduğu düşünülmektedir. Babasının adının Nabu-balatsu-iqbi olduğu ve Asurlu yada güçlü Pro-Asurlu Harranlı bir prens olduğu da düşünülmektedir. Annesinin adının ise Adda-guppi olduğu bilinmektedir.⁴⁶⁶ Nabonidus tahta geçtikten sonra annesinin uzun süre çalışmış olduğu Sin Tapınağına karşı özel bir ilgi göstermiştir. Nabonidus Hem dini hem de statejik açılardan önem arz eden bu tapınağı sürekli olarak takip ediyordu. Nabonidus tahta geçtiğinde özellikle ekonomik alanda önemli sorunlarla karşı karşıya geldi. Bunlar Medlerin doğu ve kuzeyde bulunan ticaret yollarını zapt etmeleri, Babil topraklarında baş gösteren kıtlık, Nergillessar'ın yapmış olduğu savaşlar ve inşa faaliyetleri yüzünden ortaya çıkan enflasyondur. Tüm bunlar Babil ülkesi içinde ekonomik bunalımlara sebep olmuştur.⁴⁶⁷ Nabonidus tahta çıktıktan sonra Ay Tanrısı Sin'e adanmış olan ve 54 yıl boyunca yıkık halde bulunan Ehulhul Tapınağının (Neşe Evi) restore edilmesinin emredilmesi üzerine Nabonidus bu bölgenin Med hakimiyetinde olduğunu söyler. Buna karşılık olarak Marduk Nabonidus'a Medlerden artık korkmamasını çünkü Medlerin yakında yok olacağını söyler.⁴⁶⁸ Bu sebepten dolayı Kyros ile Nabonidus'un Med Devletine karşı ittifak yaptığı iddaası bulunmaktadır.⁴⁶⁹ Ancak Rus tarihçi M.A. Dandamaev (1928-2017), bazı tarihçilerin böyle bir anlaşmanın var olduğu düşüncesine karşı bu durumun gerçekliğini destekleyecek net bir bilginin mevcut olmadığını söylemektedir.⁴⁷⁰ Ayrıca Ünlü Amerikalı İran bilimci Richard Nelson Frye (1920-2014) da Kyros ile Nabonidus arasında Astyages'e karşı bir ittifak

⁴⁶⁵ Joan Oates, *age*, s. 131; Aynur Özfirat, *age*, s.50; John H. Sailhamer, *Biblical Archaeology*, (Michigan: Zondervan, 2010), s. 100.

⁴⁶⁶ M. A. Dandamaev, *age*, s. 39; Raymond Philip Dougherty, *age*, s. 154.

⁴⁶⁷ Aynur Özfirat, *age*, s. 60.

⁴⁶⁸ Joan Oates, *age*, s. 139

⁴⁶⁹ George Cameron, *age*, s. 224; Carl Roebuck, *The World of Ancient Times*, (New York: Charles Scribner Sons, 1966), s. 160; Cuyler Young, *age*, s. 32.

⁴⁷⁰ M.A. Dandamaev, *age*, s. 58.

olduğuna dair hiç bir kanıt olmadığını söylemektedir.⁴⁷¹ Son olarak Babilliler ile Medler arasında bir savaş yaşanmışsa da Medler ve Babilliler arasındaki ilişkiler çoğunlukla barış yanlısı ve karşılıklı yardımlaşma şeklinde olmuştur diyebiliriz.

3.5. Medler ve Lidyalılar

Tam olarak nereden geldiği bilinmeyen Lidyalılar Batı Anadolu'da bulunan Gediz ve Menderes civarına yerleşmişlerdir. Lidyalılarla ilgili bin yıl ve öncesine ait pek bilgi bulunmasa da II. bin yılın ortalarından sonra Anadolu'da yaşadıkları bilinmektedir.⁴⁷² Tarihi belgelerde bölgede Atiad, Herakledes ve Memnades adında  sülale'nin hüküm sürdüğü belirtilir. Ayrıca M.Ö 700-300 yıllarına ait arkeolojik buluntular bu bölgedeki kültürel varlığın maddesel kanıtıdır.⁴⁷³ Herodotus, Lidya lkesinde Manes'in oğlu Atys döneminde büyük bir kıtlık yařandđđını ve bu yüzden halkın yarısının Atys'in oğlu Tyrens nderliğinde Umbria'ya göç ettiğini söylemektedir. Burada yeri şehirler kuran halkın birlikte yola çıktıkları Tyrens'in isminden bir isim türeterek kendilerine bu ismi verdikleri de Herodotus tarafından ayrıca belirtilmiştir.⁴⁷⁴ Batı Anadolu da yaşanmış olan bu kıtlık geç Hititlere ait ve M.Ö 1200'l yılların öncesine denk gelen kaynaklarda ve Mısır'ın Hititlere göndermiş olduğu Hububat kayıtlarında da belirtilmiştir.⁴⁷⁵ Trakya savaşından sonra Herakledes'in hanedanlığının burada 505 yıl boyunca hüküm sürdüğünü aktaran Herodotus daha önceden burada yaşamış Mania halkına Kral Atys'in oğlu olan Lydos isminden türetilmiş olan Lidya isminin verildiği söylenmektedir.⁴⁷⁶ Hemoros ise Lidyalılar için Manian adını kullanırken, Tmolos dağının eteklerinde bulunan Kent için ise Hyde adını kullanmıştır.⁴⁷⁷ Herakledes ailesinden sonra başa geçen ve 141 yıl hüküm süren Memrad sülalesi ülkesini sadece Anadolu'da değil, Yakın Doğuda da önemli bir devlet haline getirmiştir.⁴⁷⁸ Lidya Devleti'nin olayları ve durumları tarihlendirme ve kronoloji anlayaşından yararlanarak nispi kronoloji yapmak mümkündür. Yapılan kronolojiye göre Lidya lkesinde Memnad hanedanlığının ilk kralı Gyges'tir ve Memnad hanedanlığından önce başta bulunan Herakledes

⁴⁷¹ Richard Nelson Frye, *age*, s. 92.

⁴⁷² Emre Sarı, *Medeniyetler Tarihi: Türkiye'nin tarihi 10.000 yıllık bir zaman dilimini kapsar*, (Net Medya Yay, 2017), s. 152.

⁴⁷³ lgr nen, *Turkey*, (İzmir: Akademia Yay, 1991), s. 54; İlhan Akşit, *Anatolian Civilizations and Historical Sites*, (Ankara: Ministry of Culture and Tourism, 2009), s. 113.

⁴⁷⁴ William Cooke Stafford, Charles Ball, *Italy Illustrated: A Complete History of the Past and Present Condition of the Italian States*, Vol. 1, (Londra: Limited), s. IV.

⁴⁷⁵ Sevgi Hayriye Temiz, "Uşak Müzesi'nden bir grup koku kabı ve Lidia parfüm endüstrisi", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara niversitesi, 2007), s. 4.

⁴⁷⁶ I, 7.

⁴⁷⁷ Sevgi Hayriye Temiz, *ay*.

⁴⁷⁸ Veli Sevin, *Anadolu arkeolojisi: Başlangıçtan Persler'e kadar*, (İstanbul: Der Yay, 2003), s. 267.

sülalesinin son kralı Kandaules'i öldürerek başa geçmiştir.⁴⁷⁹ İhtilal neticesinde tahtı ele geçiren Gyges, İonya şehirlerine açmış olduğu savaşta Anadolu'nun batı ve kuzeybatısında uyguladığı siyaset sonucunda sınırlarını Propontis'nin (Marmara) güney kıyıları ve Hellespontos'na (Çanakkale Boğazı) kadar ilerlemiştir. Gyges tüm başarısına rağmen M.Ö. 652 yılında Kimmerlere karşı girmiş olduğu savaşta ölmüştür.⁴⁸⁰

Herodotus Gyges'in ardından tahta geçen Ardys için sunları söylemiştir: “*Ardys için söyleyebileceğim tek şey Priene'yi alıp Miletos üzerine birlikler göndermiştir. Ayrıca göçebe bir kavim olan İskitler tarafından yurtlarından sürgün edilip Asya'ya gelen Kimmerler (Akropolis haricinde) Sardes kentini aldığı anda başta o bulunuyordu.*” Burada yapılan nispi kronolojide “*Ardys dönemi*” olarak bir dönem tanımlaması yapılmıştır.⁴⁸¹

Diğer tarafta, Medler, Asurlulara karşı mağlup olduktan sonra sınır komşusu Mannalılara karşı bir sefer düzenlemiştir. M.Ö. 609-608 yıllarında İskit ve Urartu ülkelerini ele geçiren Kyaksares hiç savaşmadan Manna ülkesini de topraklarına katmıştır.⁴⁸² Bu şekilde Med ülkesinin bir parçası haline gelen ve Manna ülkesinde çeşitli mesleklerde yetişmiş insanların bulunduğu bu şehir Med ülkesi için önemli bir ekonomik merkez olmuştur.⁴⁸³ Bunun yanında Ninova şehri düşmeden önce Akhamenidlerin Med kralına tabi olduğu bilinmektedir. Ninova şehrinin düşmesinin ardından M.Ö. 610 yılında Parsa (Persia) ve Anzan (Anşan) da bulunan özerk yönetim Kyaksares tarafından I. Kambyzes'e verilmiştir. Bilinmesi gereken bir diğer önemli husus ise Med Devletine tabi olan bütün halkların iç işlerinde serbest olduğu özerk bir yönetime sahip olduğudur.⁴⁸⁴ Urartular, Asurlular ve Mannalılarının çökmesiyle Kyaksares Kızılırmak bölgesinde Lidyalılarla karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. Herodotus daha önce de belirttiğimiz üzere savaşın nedeniyle alakalı, Med kralı Kyaksarese isyan eden bazı İskitlerin Lidya ülkesine kaçması ve teslim talebine karşı Lidya Kralı Alyattes'in olumlu yanıt vermemesi değerlendirmesini yapmıştır.⁴⁸⁵ Savaş sebebi sadece Herodotus'un bahsetmiş olduğu

⁴⁷⁹ Herodotus, I, 12.

⁴⁸⁰ Akın Bingöl ve İbrahim Üngör, “İskender'in Rüyası: Persler”, *Düşünce Dünyasında Türkiye*, S. 35, Ankara: Eylül - Ekim 2015, s. 37.

⁴⁸¹ Herodotus, I, 15.

⁴⁸² I. M. Diakonoff, *age*, s.389.

⁴⁸³ I. Aliyev, *age*, s. 457.

⁴⁸⁴ Homa Katouzian, *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*, (New Haven: Yale University Press, 2010), s. 30.

⁴⁸⁵ Muzaffer Demir, *Lidyalılar: Mythos'tan Logos'a*, (Ankara: TTK, 2014), s. 220.

hikaye'nin yanında başka sebepleri de olabilir. Eskiçağda gerçekleşen savaşların birçoğunun nedeni ekonomi olup coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkisiyle alakalıdır.

Kyaksares Batı Asya üzerinden geçen ticaret yollarının merkezi haline gelmiş olan Akdeniz limanlarına sahip olmak istemiş; ayrıca Lidya ve Eski Yunan şehirleri ile birlikte kıyılardaki deniz üsleri ve nihayetinde tüm Anadolunun da kendi kontrolünde olmasını istiyordu.⁴⁸⁶ Stratejik ve ticari olarak büyük önem arz eden ve Eski Yunanlarla güçlü ticari bağlantılar kurmakla birlikte kalifiye asker ve teknik insan gücü barındıran Lidya ülkesi uluslararası ticaret açısından önem arz eden bir merkez olmuştur.⁴⁸⁷ Lidya ülkesi II. Alyattes (M.Ö. 617-560) döneminde önemli gelişmeler yaşadı ve ticarete de oldukça gelişen Lidya ziraat ve yeraltı kaynaklarıyla da oldukça verimli bir yer haline gelmiştir. Bolca koyun ve hayvan bulunan ülkede meyve ve tahıl üretimi için elverişli topraklar ve altın, gümüş gibi değerli madenler bulunmaktaydı. Bu durum ticari planlar için oldukça elverişli bir durum ortaya çıkarıyordu.⁴⁸⁸ Medler ve Lidyalılar arasında yıllarca devam edecek olan savaş Kızılırmak'ta (Halys) başlamıştır. Çekişmeli şekilde devam eden bu savaşın altıncı yılında çatışmalar şiddetlenmiştir. Uzun süre çatışma halinde kaldıktan sonra Eski Yunan filozo Miletli Thales'in (M.Ö. 624- 546) öngörüsü doğru çıkmış ve bir güneş tutulması yaşanmıştır. Thales bu konuda Eski Yunanlıları uyarmış ve haklı çıkmıştır. Bu durumu bir işaret olarak sayan Medler ve Lidyalılar barış yapmak istemiştir.⁴⁸⁹ Babil kralı Labynetus ve Kilikya kralı Syennesis'in⁴⁹⁰ arabuluculuk görevini üstlendiği bu barış "Kızılırmak Barışı" veya "Güneş Tutulması Barışı" adını alarak

⁴⁸⁶ Martin Sicker, *The Pre-Islamic Middle East*, s. 76.

⁴⁸⁷ *Age*, s. 70.

⁴⁸⁸ Emre Sarı, *age*, s. 157.

⁴⁸⁹ John Bagnell Bury, *A History of Greece to the Death of Alexander the Great*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), s. 222.

⁴⁹⁰ Kilikya kralları tarafından Syennesis isminin ünvan olarak kullanıldığı muhtemeldir (Amelie Kuhrt, *The Persian Empire...*, s. 39. Dipnot. 6). bu ismin kökeni ve anlamı için filolojik açıdan birçok öneri yapılmıştır. Bunlardan Fransız dil bilimci É. Beneviste(1902-1976) , Syennesis'in "asil prens" anlamındaki Luvice "nazi" ve "soua" sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluştuğu görüşünü öne sürmüştür. Bu konudaki diğer fikirler şöyle sıralanabilir: Hititçe "Siu/e, Siwann" sözcüklerinden türetilen ve Tanrı anlamı taşıyan bir Kelime olduğu; Hurrice ve Kassitçe "Üstad, bey ve efendi" anlamlarına geldiği, ve son zamanlarda ortaya atıldığı şekliyle "Köpeğin oğlu" anlamındaki luvice "Suwannasis" ten türetildiği de öne sürülmektedir. "Köpeğin oğlu" önerisinde Savaşçının oğlu manasındaki askeri bir anlamda olduğu düşünülmektedir. bkz. Mehmet Kurt, "M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 13, (Konya: 2015), s. 307.

tarihe geçmiştir.⁴⁹¹ Bu barışı evlilik bağıyla kuvvetlendirmek isteyen Altyattes kızı Aryenis'i Kyaksares'in oğlu Astyages ile evlendirmek istemiştir. Ayrıca Medler ve Lidyalıların sınırı Kızılırmak olarak belirlenmiştir.⁴⁹² Bahsi geçen güneş tutulmasının yaşandığı yıla ilişkin farklı tarihler öne sürülmektedir. Bunlar arasında M.Ö. 610, 597 ve 590 gibi farklı tarihler de verilmiştir.⁴⁹³ Ancak bir çok tarihçi M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihini kabul etmektedir.⁴⁹⁴ Bir diğer tartışma konusu ise söz konusu güneş tutulmasının hangi Med kralı döneminde olduğudur. Bu konuyla ilgili Herodotus Kyaksares dönemini belirtmiştir.⁴⁹⁵ İskenderiyeli klement⁴⁹⁶ Stromata eserinde Kyaksares döneminde olduğu bilgisini paylaşmıştır.⁴⁹⁷ Bir diğer görüş ise Cicero, Eusebius ve Gaius Julius Solinus tarafından desteklendiği şekliyle Med kralının Astyages olduğudur.⁴⁹⁸

Herodotus'un kronolojisini kabul edersek bu durumda Astyages'in 35 yıl kral olduğunu ve *Babil kroniğine* göre Ekbatana şehrinin düşüşünün M.Ö. 550 yılına denk geldiğini baz alırsak Kyaksares'in ölümünün M.Ö.585 yılı olduğu ve Astyagesin aynı yıl tahta geçtiğini söyleyebiliriz. Ayrıca uzun yıllar süren savaşın Kyaksares döneminde başlamış ve güneş tutulmasıyla birlikte Astyagesin zamanında bitmiş olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁹⁹ Lidya savaşının ardından bölgenin dört büyük gücü olan Medler, Babiller, Lidyalılar ve Mısırlılar, Yakın Doğuyu aralarında

⁴⁹¹ Mehmet Byrakdar, *age*, s. 372.

⁴⁹² Ahmad Hasan Dani, *age*, s. 38.

⁴⁹³ "Belshazzar, and Cyrus the Persian", editor. John Kitto, Henry Burgess, Benjamin Harris Cowper, *The Journal of Sacred Literature and Biblical Record*, Vol. 1, (Londra: A. Heylin, 1855), s. 179; Alexander Fraser Tytler, *Elements of General History: Ancient and Modern*, ed. Brandon Turner, (Londra: 1846), s. 20; Justin Vaclav Prasek, *Geschichte der Meder und Perser bis zur makedönischen Eroberung*, (Berlin: 1906), s. 145.

⁴⁹⁴ I. M. Diakonoff, *age*, s. 396; I. Aliyev, *age*, s. 455; Patricia F. O'Grady, *Thales of Miletus: The Beginnings of Western Science and Philosophy*, (New York-Londra: Routledge, 2017), s. 126.

⁴⁹⁵ I. 103.

⁴⁹⁶ İskenderiyeli Klement ya da Titus Flavius Klemens olarak bilinen Hristiyan düşünür. M. S. 150-219 yılları arasında yaşamış olan Klement akli inançla, felsefeyi dinle bağdaştırarak "credo, ut intelligam" olarak bilinen bu tavrın ilk örneğini de gözler önüne sermiştir. Bu tavır daha sonra Aziz Augustinus ve Aziz Anselmus'ta ön plana çıkacaktır. Klement Eski Yunan felsefesine karşı sevgi ve hayranlık duymaktadır. Bu yönüyle de daha önceki Kilise Babalarından farklı bir noktadadır. bkz. Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, (Bursa: Asa Kitabevi, 2001), s. 44.

⁴⁹⁷ James Ussher, *The Annals of the World*, (Arkansas, New Leaf, 2003), s. 98.

⁴⁹⁸ Cicero, *De divinatione*, I, 49. ev. Bill Thayer, Loeb Classical Library, 1923: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cicero/de_Divinatione/1*.html; Eusebius ve Gaius Julius Solinus'tan atıf yapan: Kevin Leloux, "The Battle of the Eclipse (MAY 28, 585 BC): A Discussion of the Lydo-Median Treaty and the Halys Border", *Polemos*, Vol. 19, No. 38, (Zagreb, 2016), s. 35.

⁴⁹⁹ Herodotus, I, 130; Matt Waters, *Ancient Persia.....*, s. 39; I. M. Diakonoff, *ay*; Pierre Briant, *age*, s. 34; I. Aliyev, *ay*.

paylaşmıştır. Bu dört büyük ülkenin en güçlüsü olan Medler, Lidyalılarla ve Batı Asya'da bulunan Babillerle barış sağlamasının ardından bölgede barış tesis edilmiş oldu.⁵⁰⁰ Üç devlet arasındaki ticaret yeniden canlandı ve Asya ile komşu olan bu üç krallık ticarete iyileşmeler yaşadı. Bu durum da halkların refah ve güven içerisinde yaşamasına olanak sağladı.⁵⁰¹

Sınırları net olarak bilinmeyen Med ülkesi Kyaksares döneminde gücünün zirvesindeydi ve topraklarının en geniş olduğu dönemdi. Bu dönemde Med ülkesinin sınırları doğuda Baktria, batıda Anadolu Kızılırmak ve Kuzeyde ise Kafkasya'dan Basra körfezine kadardır (Hart.7).⁵⁰² Tarihçiler arasında Med Devleti'nin imparatorluk haline gelip gelmediği konusunda fikir birliği mevcut değildir. Bu konuyla alakalı başta Herodotus olmak üzere Ksenophon ve Strabon gibi Antik Eski Yunan tarihçileri ve dahi I. M. Diakonof, I. Aliyev, R. N. Frye, Muhammad A. Dandamaev, Viladimir G. Lukonin, E. Herzfeld, A. T. Olmstead, G. Rawlinson, J. M. Cook, Gene R. Garthwaite, Toby Wilkinson ve M. Bayrakdar gibi birçok modern tarihçi Medlerin güçlü bir imparatorluk kurduğunu savunmaktadır.⁵⁰³ Fakat R. Rollinger ve H. Sansici- Weerdenburg gibi günümüz tarihçileri bu konuyu yeniden yorumlamak istemişlerdir.⁵⁰⁴ Özellikle H. Sansici-Weerdenburg bir imparatorluğun söz konusu olamayacağını hatta bir devlet bile olmayabileceğini savunmaktadır. Onlara göre Medler ekonomik ve siyasi alanlarda düşüştür ve ancak bir aşiret federasyonu konumundadır.⁵⁰⁵ Avusturyalı tarihçi R. Rollinger, Ön Asya tarihinde Medlerin yalnızca Asur İmparatorluğu'nun çökmesi durumunda baskın bir rol oynadığını öne sürmektedir. Elbette Asur kentlerinin istila edilmesi sonraki toplumlar üzerinde oldukça etkilidir ve Medlerin tanınması açısından da önemli bir

⁵⁰⁰ A. T. Olmstead, *age*, s. 33.

⁵⁰¹ Ahmad Khalil Mahmud, *age*, s. 140.

⁵⁰² *Age*, s. 137.

⁵⁰³ Ksenophon ve Strabon'dan aktaran: Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 314; I. M. Diakonoff, *age*, s. 394; I. Aliyev, *age*, s. 465-6; Richard Nelson Frye, *age*, s. 90; M. A. Dandamaev, V. G. Lukonin, *age*, s. 61; Ernst Herzfeld, *The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*, ed. Gerald Walser, F. S. Wiesbaden, (Stuttgart, 1968), s. 344; A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, (Şikago: University of Chicago Press, 1959), s. 33; G. Rawlison, *age*, s. 188; J. M. Cook, *age*, s. 7; Gene R. Garthwaite, *The Persians*, ((New Jersey John Wiley & Sons, 2008), s. 24-5; Toby Wilkinson, *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, (Londra: Bloomsbury, 2011), s. 445; Mehmet Bayrakdar, ay.

⁵⁰⁴ Bruno Genito, "The Medes A Reassessment of the Archaeological Evidence", *East and West*, Vol. 36, No. 1, (Rome, 1986), s. 29. Dipnot. 39.

⁵⁰⁵ Daan Nijssen, "The Median Dark Age", *Ancient History Magazine*, No. 1, (Zutphen: Karwansaray, 2015), s. 52.

rolü vardır. Fakat yine de güçlü bir yönetim ve imparatorluk bürokrasisinden bahsetmek mümkün değildir. Kyaksares yönetimi için ancak Batı İranda birçok halkı egemenliği altına almış bir federasyon denilebilir. Egemenliği altına almış olduğu halklarla birlikte yağmalama seferleri yapmış olmaları, bu halklarla birliği sağlayan en önemli etken olarak sayılabilir. Ancak bu sistemin Asur ülkesinin büyük bir kısmını uzun süre kontrol etmesi mümkün değildir. Asurlulardan geriye kalanlar Babililer tarafından alınmıştır.⁵⁰⁶ Mehmet Bayrakdar, Asur ve Babil belgeleri ile arkeolojik buluntular ışığında modern antropologların 19. yüzyıl batılı emperyalist imparatorluklarının tanımına göre değerlendirmeye tabii tutulması halinde Medlerin bir imparatorluk değil bir federasyon ya da konfederasyon olduğunu ileri sürmektedir. Daha sonra uzunca yer vereceğimiz gibi Medler için sömürgeci bir imparatorluk demek yerine François Lenormant'ın da söylediği gibi demokratik ve hukuk temelli bir imparatorluk demek daha uygun olacaktır. Bu sonuca, Medlerin halklarına sağladıkları dil ve din özgürlüğünden ve devletlerini merkeze bağlı yerel yönetimlerle idare etmelerinden varabiliriz. Bu Med konfederasyonu altında Elamlar, Susular ve Mitaniler gibi merkez idaresine bağlı şehirlerin yanında yine bu idareye bağlı Perler gibi bölge devletçikleri de bulunuyordu. Mehmet Bayrakdar'a göre Tarihte İmparatorluk kelimesinin karşılığı ilk olarak Medler tarafından oluşturulmuştur. Zira tarihteki bütün imparatorluklara idareci bir halkın hakimiyetinde bulunan aynı ya da farklı soydan gelen toplumlar tarafından oluşturulmuş halklar federasyonu yahut konfederasyonu diyemez miyiz?⁵⁰⁷

Medler ve Lidyalılar arasında M.Ö. 585 de yapılmış olan ve sınırın Halys (Kızıl) ırmak olarak belirlendiği barış anlaşmasının sorunsuz ilerlediği ve iki tarafında bu anlaşmaya sadık kaldığı görülmektedir. G. Rawlinson, Med kralı Astyages ile Lidya kralı Kroisos arasında bulunan iyi ilişkilere rağmen Med Kralının tehlike anında Lidyalıların onlara hiçbir destek vermemesine nedeni olarak Lidyalıların çatışma alanından uzakta olduğu bahanesini sunduğu söylemektedir.⁵⁰⁸ Hatta Herodotus Kroisos'un M.Ö.560-547) sefer düzenlemesinin altında yatan sebebin ülke sınırlarını

⁵⁰⁶ R. Rollinger, “Med Krallığı.....”, s. 17-18.

⁵⁰⁷ Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 314-5.

⁵⁰⁸ George Rawlinson, *age*, s. 201.

genişletmek istemesi ve Kyros'tan Astyages'in intikam almak istemesi olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁹

3.6. Medler ve Persler

Persler M.Ö. 2000-1000 yılları arasında kuzeybatı İran'a Hazar Denizi üzerinden gelmişlerdir. Hint-Avrupa kökeninden gelen Perslerin ana yerleşim yerleri İran'ın yüksek yaylalarının güneybatısında Parsa (eski Yunanca: Persis) isminde anılan ve takriben günümüzdeki Fars eyaletlerine denk gelen bölgedir.⁵¹⁰ M.Ö. 9. yüzyılda⁵¹¹ Persler ve Medlerin ilk olarak III. Salmanassar'ın M.Ö. 836 yılında Urmiye Gölü'nün batısına düzenlediği seferi anlattığı Asur belgelerinde geçtiği görülür. Bu belgelerde Perslerin, Asurlular tarafından Parsua adıyla anıldıkları da görölmektedir.⁵¹² M.Ö. 815 yılından itibaren başta Asurlular olmak üzere diğer kabilelerden baskı görüp Zagros Dağları vadisi üzerinde yayılmış ve Elam'ın merkezi Susa şehrinin kuzeydoğusunda bulunan Anzan (Anşan)⁵¹³ çevresine konumlanmışlardır. Ana yurtlarının anısına yeni yerleştikleri bu bölgeye Parsamış veya parsumaş adını vermişlerdir.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ I, 73.

⁵¹⁰ Vildan Konaç, "Anadoluda Pers Dönemi Süvari Betimlemeleri: Arkaik Dönem", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), s. 10.

⁵¹¹ Ersen Taşkın, yüksek lisans tezinde yanlışlıkla Perslerin adının " Parsua" olarak M.Ö 10. Yüzyıla ait Asur belgelerinde geçtiğini söylemiştir. Bkz. Eski Anadolu Tarihinde Persler, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1992), s. 39.

⁵¹² Richard Nelson Frye, *age*, s. 66.

⁵¹³ Günümüzde Tal-e-Malyan olarak isimlendirilen Anzan(Anşan) Batı Fars'ta bulunan Elamın önem arz eden bir bölgesi ve o bölgenin başkentidir. M.Ö. 3. binyılın geç dönemlerinde yazıldığı düşünölen Sümer ve Akad metinleri Anşan bölgesini doğrulyan ilk belgelerdir. M.Ö.2. binyılda Elamlı yöneticiler geleneksel olarak Anşan ve Shushan(Susa) kralları olarak düşünölmekteydi. Anşan M.Ö. 1. binyılda ise Akhaimenidlerin memleketihaline gelmiştir. Günümüzde Anşan bölgesini ve şehrini İran'ın güneyinde bulunan bazı bölgelerle ilişkindiren yazarlar da mevcuttur. 1970 yılında Batı Fars'ta (Şiraz'ın ortalama 36 kilometre kuzeybatısı) bulunan Dasta-bayzadaki arkeolojik çalışma sahasındaki Malian şehrinin bu şehir olduğu öne sürölmüştür. Bundan bir kaç yıl sonra ise üzerinde Elam çiviyazıları bulunan tuğla parçaları ve 1971/72 de ortaya çıkan tabletler 2. binyılın geç dönemlerinde Elam kralı tarafından Anşandaki bir tapnak için yaptırıldığı fikri olası görölmektedir. 1972'de ve sonrasında yapılan Malian kazılarında ele geçen ekonomi yönetimiyle alakalı bir kaç belge ve bu belgelerin yazıldığı bölge düşünöldüğünde Anşan kanıtlanmaktadır. Bu bilgiler ışığında Malian'ın Anşan antik Kentinin Malian olduğu önerisi desteklenmiş olacaktır. Bkz. Murat Dabak, "I. Darius ve dönemi (M.Ö. 522-486)", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014), s. 12 dipnot 43.

⁵¹⁴ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve kitabeleri ile Diyarbakır tarihi: başlangıçtan Akkoyunlular'a kadar*, 1. Baskı, (Diyarbakır: Diyarbakır'ı Tanıtma Yay, 1996), s. 83.

Herodotus, Perslerin çiftçilik yapan 6 boy olan, Morophi, Mospi, Germenii, Panthialoeni, Dernioe, Pasargardee ve çobanlık yapan 4 boy olan Sagartii, Dropici, Mardii, Dai isminde toplam 10 boydan⁵¹⁵ oluştuğunu söylemektedir.⁵¹⁶ Bu boylar arasında Pasargadlai (Pasargadlar) en asil olanlarıdır. Öyle ki Pers kralları bu boydan gelen Akhaimenidlerden çıkmıştır.⁵¹⁷ M.Ö. 700'lü yıllarda Perslerin lideri olarak Akhaimenes (Eski Farsça: Haxamanisiya, Haxa "arkadaş" menes "düşünme gücü") bulunuyordu. Pers Devleti'nin hükümdarlarının atası olarak Akhaimenes görüldüğünden bu soydan gelenler tarihte Akhaimenidler olarak anılmıştır.⁵¹⁸ Babilin kuzeyinde Dicle üzerinde bulunan Halule'de M.Ö. 692 yılında gerçekleşen savaşta Asur kralı Sanherib'e karşı savaşan Elamlılarla ittifak içerisinde bulunan müttefiklerden birinin de Akhaimenes olduğu sanılmaktadır. Bu kanıya, döneme ait Asur belgelerinde Parsumaş'ın da düşmanlardan biri olarak sayılması üzerine varılmıştır. Ancak Babil belgelerinde savaşı kimin kazandığı ile ilgili net bir bilgi yoktur.⁵¹⁹ Hayatı ve yaptığı çalışmalar hakkında tarihi bir bilgi bulunmayan Akhaimenes hakkında bilinen tek şey M.Ö. 675 yılında oğlu Teispes'in kendisinin yerine geçtiğidir. Teispes (M.Ö. 675-640) babası Akhaimenes'in yerine geçtikten sonra Elam kralı üzerindeki etkisinin azaldığını hissedince Anzan bölgesi topraklarını idaresi altına alarak hem topraklarını hem de nüfuz alanını genişletmiştir.⁵²⁰ Bu dönemde Elam kralı Şilhak-Unşişinak (M.Ö. 680-654) bu bölgeyi geri almak için uğraşmaktaydı. Ancak Teispes kendini Anşan-Parsumaş kralı olarak ilan etmişti.⁵²¹ Ayrıca Ön Asya'da yaşanan İskit-Kimmer dalgaları bu bölgede büyük problemler oluşturmaktaydı. Fakat Persler bu problemlerden ziyade Medleri asıl tehlike olarak görmüşlerdir.⁵²² Med kralı Phraortes (M.Ö. 674-653) Med kabilelerinin birliğini sağladıktan sonra ilk olarak İran'ın güneyine doğru sınırlarını

⁵¹⁵ Ksenophon, isimlerini vermeden Perslerin oniki boy olduğunu söylemektedir. bkz. *Cyropaedia*, I,2,5.

⁵¹⁶ I, 125.

⁵¹⁷ Amelie Kuhrt, *The Persian Empire*, s. 55.

⁵¹⁸ Murat Dabak, *age*, s. 10.

⁵¹⁹ Ersen Taşkın, *age*, s. 39.

⁵²⁰ Sam Kerr, *age*, s. 17.

⁵²¹ Murat Dabak, *age*, s. 12.

⁵²² Ersen Taşkın, *age*, s. 40.

genişletmeye başlamıştır. Phraortes, Perslerin zerine yürümüş ve Pers hükümdarı Teispes'i Med hakimiyeti altına almıştır.⁵²³

Phraortes'in liderliğindeki Medler Asurlulara saldırmış ancak İskitlerle birlik olan Asurlular Medlere karşı savaşmışlardır. Med kralı Phraortes, Asur kralı Assurbanipal (M.. 669-627) tarafından mağlup edilmiş ve M.. 653 yılında savaşta hayatını kaybetmiştir.⁵²⁴ Bu olay zerine Med lkesi İskitler tarafından ele geçirilmiş ve Persler bağımsızlıklarını sağlamlaştırmıştır. Ancak Med lkesi bu istiladan kurtulmuştur. Teispes'in ölümü üzerine ise hükümdarlık Teispes'in iki oğlu arasında paylaştırılmıştır. Büyük oğul Ariyoramna (Ariarmnes) (M.. 640- 615) Parsa (Fars) lkesinde, kk oğul I. Kyros (Kurush) (M.. 640-600) ise Anşan'da hakimiyet gösterecektir.⁵²⁵ Perslerin kısa süren üstünlüğü ardından Medler Pers topraklarını istila etmiş ve Persleri Medlerin tebası haline getirmiştir.⁵²⁶ İskitler, Medlerle süren uzun çatışmaların ardından Kyaksares tarafından Med ülkesinden çıkarılmıştır.⁵²⁷ Daha sonra Babillerle birlik olan Kyaksares İskitlerle beraber Ninova şehrine sefer düzenlemiştir. Bu ittifak M.. 612 yılında Ninova şehrini düşürerek Asur Devleti'ne son vermiştir.⁵²⁸ Asur Devleti'nin yıkılmasının ardından Parsa ve Parsumaş yönetimi Med kralı Kyaksares tarafından I. Kambyses'e verilmiştir.⁵²⁹ Kyaksares (M..625) lkesinin topraklarını Anadolu'ya doğru yaymak istemiş ve bu amaç için Lidya devleti ile çatışmak zorunda kalmıştır. Kyaksares kendisine bağlı olan İskit birliğinin Lidya hükümdarı Alyattes'e sığınması ve geri verilme talebinin reddedmesi üzerine iki ülke arasında ilişkiler bozulmuştur. M.. 590 yılında başlayıp 5 yıl devam eden savaş sırasında iki ülke de galip gelememiştir. M.. 585 yılında savaşta gerçekleşen güneş tutulması tanrıların savaş istememesi olarak değerlendirilmiş ve Babil Devleti'nin arabuluculuğuyla sona ermiştir. Bu arabulucuk görüşmelerinde Kızılırmak (Halys) Med ve Lidya lkeleri arasında sınır kabul edilmiş ve Alyattes'in kızı Aryenis ve Kyaksares'in oğlu Astyages evlendirilmiştir. Yapılan bu anlaşmayı fırsata eviren Kyaksares, Urartu krallığını tamamen Med

⁵²³ Percy Sykes, *age*, s. 38.

⁵²⁴ Susan Wise Bauer, *age*, s. 413.

⁵²⁵ Percy Sykes, *ay*; Murat Dabak, *age*, s. 13.

⁵²⁶ A.T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, s. 29.

⁵²⁷ Clement Huart, *age*, 219.

⁵²⁸ Martin Sicker, *age*, s. 68.

⁵²⁹ Murat Dabak, *age*, s. 16.

ülkesine bağlamıştır. Kyaksares bu anlaşmadan kısa süre sonra ölmüştür.⁵³⁰ Astyages (M.Ö. 585-550), babası Kyaksares'in ölümü üzerine Med ülkesinin başına geçmiştir. Astayagesin ismi tarihçiler ve tarihi kaynaklarda farklı şekillerde kullanılmıştır. Herodotus, Astyages ismini kullanırken Ktesias Aspadan olarak anmaktadır.⁵³¹ Eusebius ise Azhdahak ve Astyages isimlerini kullanmıştır.⁵³² Ayrıca Babil kralı Nabonidus'un kroniğininde Ishtumegu olarak geçtiği aktarılmaktadır.⁵³³

M. Bayrakdar'dan verdiği bilgilere göre tüm kaynaklarda Astyages, çok cömert, cesur ve yakışıklı olarak tarif edilmiştir.⁵³⁴ Fakat G. Rawlinson, Astyages'in babasının aksine yetenekli ve girişken biri olmadığını söylemektedir. Büyük bir imparatorlukta doğmuş ve yaşamış olduğu doğu sarayında birçok lükse sahip olarak büyümüştür. Bu yüzden Astyages ona kaderinin sunmuş olduğu durumdan gayet memnun ve daha ilerisinin hayalini kurmuyormuş gibi görünüyordu. Astyages'in yaşadığı doğu sarayının temelde Asur saraylarından bir farkı bulunmamaktaydı. Kral herkesten ayrı yaşamaktaydı ve yalnızca istekte bulunup kabul edilenlerle görüşüyordu. Kralın çevresinde birçok koruyucu ve harem ağası bulunuyordu.⁵³⁵ Saray yaşamı oldukça ihtişamlıydı. Saray halkı ağırlıklı olarak kırmızı ve mor gibi gösterişli renklerde uzun ve şık elbiseler giyer; boyunlarına ve bileklerine altın zincirler ve mücevherler takarlardı. Hatta bazen bindikleri atlara vurdukları gemler bile altındandı.⁵³⁶

Herodotus tarafından aktarılan bir görüşe göre Astyages (M.Ö. 585-550) tahta geçişinden bir yıl sonra bir rüya görmüştür. Bu rüyanın yorumuna göre kızının bir çocuğu olacak ve bu çocuk Med Devletine son verecektir. Bu yorum karşısında endişe duyan Astyages kızını Medler tarafından küçük görülen Pers hükümdarı I. Cambyers ile evlendirmiştir. Astyages, bu evlilikten doğacak bir çocuğun asla Media (Medya) Devleti'nin başına geçemeyeceğini; buna teşebbüs etse dahi Med halkı

⁵³⁰ Eray karakterdir, "Persler Anadolu'da: Büyük Kyros'un Lydia Seferi ve Sonuçları", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 2, (Haziran – 2018), s. 3.

⁵³¹ John Malcolm, *History of Persia*, (Londra: John Murray, 1815), s. 221.

⁵³² Eusebius, *age*, 9, g. 44;19, g. 100.

⁵³³ Amelie Kuhrt, *age*, s. 50.

⁵³⁴ Mehmet Bayrakdar, *age*, s. 378.

⁵³⁵ G. Rawlinson, *age*, s. 188-9.

⁵³⁶ Israel Smith Clare, *The Unrivalled History of the World: Ancient Oriental Nations*, Vol. 1, (Şikago: Werner Company, 1893), s. 241.

tarafından kabul edilmeyeceğini düşünmüştür. Bu evlilik sonucunda ise Med Devletini ele geçirecek olan II. Kyros⁵³⁷ (Kurush) dünyaya gelmiştir.⁵³⁸

Yukarıda da belirtildiği üzere Herodotus, II. Kyros'un (Büyük Kyros) babasının Cambyers annesinin ise Mandane olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre Ksenophon ve Justin da katılmaktadır.⁵³⁹ John Malalas'a (M.S.491–578) göre, Kyros'un babası Astyages'tir. Ancak Kyros ile Astyages arasında herhangi bir akrabalık ilişkisi olmadığı Babilli Berassos, Ctesas ve Şamlı Nikolaos tarafından öne sürülmekte olan bir diğer görüştür. Ayrıca onlara göre Med kralının kızının adı Mandane değil Amytis'tir. Tüm bunlara ek olarak Ktesias ve Şamlı Nikolaos Astyages'in kızı olan Amytis'in, Spitamas isminde bir Medliyle evlendiğini, Berassos ise Babil kralı olan Nebopolassar'ın oğlu Nebukhednezzar ile evlendiğini savunmaktadır.⁵⁴⁰

Görüldüğü üzere antik yazarlar II. Kyros'un anne ve babasının kim olduğu konusunda fikir birliğinde değillerdir. Fakat II. Kyros'a ait silindir kitabesinde Ur ve Uruk şehirlerinde bulunan yazıtlarda II. Kyros kendisinin I Kambyses'in oğlu olduğunu belirtmektedir. Annesinin kim olduğu ise hakkında bulunan birçok fikir nedeniyle net olarak bilinmemektedir.⁵⁴¹ Kyaksares döneminde Med Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Persler, II. Kyros'un M.Ö. 559 yılında tahta geçmesiyle bir araya gelerek Kyros'un iradesine tabii oldular.⁵⁴² Astyages babası Kyaksares'den Med tahtını devraldığı dönemde Media ülkesine ait topraklar en geniş sınırlara dayanmıştı. Ermenistan ve İran'dan Halys'e (Kızılırmak) kadarki bölge yani

⁵³⁷ Ktesias, Plutarkhos ve Hesykhios Kyros isminin anlamını “Güneş” olarak verirken günümüz bazı bilim insanları “genç”, “yiğit” anlamalarına geldiğini ileri sürmektedir. Bir kısım bilim insanı ise “tartışırken düşmanını aşağılayan” manasına geldiğini ifade etmektedir. Bkz. Eray karakter, “Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi“, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 2, S. 3, (Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yay, Aralık 2016), s. 75.

⁵³⁸ I, 106-7.

⁵³⁹ Xenophon, *Cyropadia*, I. 2; Justin, *Cornelius Nepos and Eutropius*, I.4.

⁵⁴⁰ Sevgi Sarıkaya, “Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihi Büyük Kyros“, *MJH*, C. 1, S. 2, 2011, s. 196.

⁵⁴¹ Amelie Kuhrt, *age*, s. 75; Matt Waters, “Cyrus and the Medes“, *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, Edited. John Curtis and St John Simpson, I.B.Tauris and Co Ltd Publishing, Londra, 2010, s. 65

⁵⁴² M. Şemsettin Günaltay, *age*, s. 122.

Anadolu'nun doğu kesimi Media toprakları içerisindeydi.⁵⁴³ Yakın Doğudaki bölgede Media ülkesi Lydia, Yeni Babil ve Mısır ülkeleri bölgenin en büyük güçleriydi. Ancak Kyros (M.Ö. 559-530) da bu dönemde güçlenmeye başlamıştır.⁵⁴⁴ Med Devleti Astyages döneminde (M.Ö. 585-550) izlediği barışçıl politikanın etkisiyle sıkıntı içerisine düştü. Çünkü Med askerleri eski güçlerini yavaş yavaş kaybetmiş devlet idarecileri ve yüksek rütbeli yöneticiler eğlence hayatına dalmıştı. Bu durum halk ve idarecilerin birbirinden uzaklaşmalarına neden olmuştur.⁵⁴⁵ Tüm bunlara ek olarak Med Devleti'nin dış politikası da kötü gidiyordu. Ermenistan (Urartu) kralı, Med Devletinden ayrılmış ve Kuzeybatı İran'da yaşayan ve o dönemde Astyages'e düşmanlık beşleyen Kadusialılar'ın lideri Onapharnes Med Devletine isyan etmiştir.⁵⁴⁶ Önceleri Astyages'in veziri olan Harpagos ile Kyros anlaşmıştır.⁵⁴⁷ M.Ö. 553 yılına geldiğinde Astyages'e isyan edip Medler ve Persleri karşı karşıya gelmiştir.⁵⁴⁸ Savaşın ne üzerine çıktığı ve nasıl geliştiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Herodotus ve Justin Persis'te Pasargadai çevresinde vuku bulan bu savaşın Kyros'un Med egemenliğinden kurtulmak için yaptığı bir bağımsızlık savaşı olduğu konusunda hemfikirdirler.⁵⁴⁹ Fakat Babil metinlerinden edinilen izlenime göre bu bir bağımsızlık savaşı değil iki devlet arasında yaşanan iktidar ve güç mücadelesidir.⁵⁵⁰ Astyages, Pers ayaklanmasının olduğunu duyunca Kyros'a bir ulak göndererek yanına çağırmıştır. Bu davetin üzerine Kyros Astyagesin yanına onun istemeyeceği kadar erken bir vakitte geleceğini iletmiştir. Cevabı duyan Astyages ise tüm Medleri savaşa hazırlayıp komutan olarak Kyros'un gizlice anlaştığı veziri Harpagos'u geçirmiştir. Bu durum üzerine Perslerle karşı karşıya gelen Med ordusunun çoğu Pers ordusuna dahil olmuştur.⁵⁵¹

⁵⁴³ Eray karakter, "Çivi Yazılı belgeler ve Antik Kaynaklar ışığında Pers İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, (Bartın: 2016), s. 134.

⁵⁴⁴ M. Dandamaye, "Babylonia in the Persian Age", Edited . W. D. Davies, Louis Finkelstein, *The Cambridge History of Judaism*, Vol. 1, (New York: 1984), s. 326.

⁵⁴⁵ I. Aliyev, *age*, s. 465-6.

⁵⁴⁶ *Age*, s. 470.

⁵⁴⁷ Pierre Briant, *age*, s. 32.

⁵⁴⁸ Aynur Özfırat, *age*, s. 61.

⁵⁴⁹ Herodotus, I, 25-7; Justin, I, 6.

⁵⁵⁰ M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*, çev. W. J. Vogelsang, (Leiden: Brill, 1989), s. 6.

⁵⁵¹ Murat Dabak, *age*, s. 17-8.

Herodotus, vezir Harpagos'un ihanetinin nedenini Astyages tarafından öldürülen amcasının intikamını almak istemesi olarak değerlendirmiştir. Astyages'in ordusunun taraf değiştiğinin sebebinin bu olduğu sonucuna varılabilir. Zor durumda kalan Astyages yapılan ikinci savaşta ordunun başına bizzat kendisi geçmek zorunda kalmıştır. Fakat bu savaş sırasında Ekbatana'da Astyages esir edilmiştir.⁵⁵² Ancak Herodotus'a göre daha sonra Kyros tarafından affedilir ve Kyros'un himayesinde kalır.⁵⁵³ Bu savaşın ardından M.Ö. 550 yılında Kyros, Ekbatana'yı fethetmiş ve değerli madenleri ve ganimetleri Anşan'a taşımıştır.⁵⁵⁴

Romalı tarihçi Justin bu konuda Herodotus'la aynı hikayeyi anlatmaktadır. Ancak Justin'e göre Astyages savaşı kaybettikten sonra Kyros tarafından affedilip Media ülkesine dönmek istemeyince Astyages, onu Hyrkaniyalıların ülkesine vali olarak atamıştır.⁵⁵⁵ Babil kralı Nabonidos (M.Ö. 555-539) döneminde yazılan *Sippar Silindiri*'nden: elde edilen bilgiye göre Kyros ile Astyages arasında gerçekleşen savaşın tarihi kronolojik açıdan değerlendirildiğinde M.Ö. 553 yılına denk gelmektedir ve üç yıl boyunca devam etmiştir.⁵⁵⁶ *Sippar Silindiri*'nde yazılanlara göre Nabonidos tahta geçtiği sene bir rüya görmüştür. Gördüğü rüyada Marduk ona daha önce Asur himayesinde olan Harran'da M.Ö. 609 da gerçekleşen Med-Asur savaşında Medler tarafından yıkılan bir tapınaktan bahseder. Bu tapınak Sin'e adanmış olan Ehulhul tapınağıdır. Marduk Nabonidos'tan bu tapınağı restore etmesini ister. Nabonidos ise bu tapınağın olduğu alanın Umman-Manda yani Med Kralının hakimiyetinde olduğunu söyler bunun üzerine Marduk Nabonidos'a Medlerin ve onlarla ittifak eden kralların yok olacağını bu yüzden çekinmemesini söyler. *Sippar Silindiri*'nde: bahsi geçen bu olay şöyle devam eder: Gerçekte üçüncü yıla gelindiğinde Marduk, Anşan kralı olan Kyros'u ona karşı sürdü. Kyros küçük ordusuyla Umman Manda'nın büyük ordusunu yendi ve Med kralı Astyages'i kendi ülkesinde tutsak etti.⁵⁵⁷ Ksenophon bu konuyla ilgili *Cyropaedia* eserinde farklı bir görüş öne sürmektedir. Ksenophon'a göre Kyros ve Astyages arasında

⁵⁵² M. A. Dandamaev, *age*, s. 14-5.

⁵⁵³ III, 103.

⁵⁵⁴ Pierre Briant, *age*, s. 31.

⁵⁵⁵ I. 5-6.

⁵⁵⁶ Amelie Kuhrt, *age*, s. 50; Pierre Briant, *age*, s. 31.

⁵⁵⁷ M. A. Dandamaev, *age*, s. 18; Marc Van De Mierop, *age*, s. 280; Robert Rollinger, "Med Krallığı...", s. 16.

herhangi bir savaş olmamıştır. Atyages eceliyle ölmüştür ve onun ölümü üzerine Med tahtına oğlu Kyaksares (II. Kyaksares) geçmiştir. Bu dönemde Kyros, dayısı ile beraber Lydia, Babil ve Asur ülkelerine saldırmış ve tüm savaşlardan galip olarak çıkmıştır. Babasının ölümünden sonra tahta geçen Kyaksares Babil seferinden döndüğünde kızı ile Kyros'u evlendirmiştir. Kyros'un göstermiş olduğu başarılar ve Kyaksares'in bir oğlu olmaması bu evliliğin en önemli nedenlerindedir. Bu evlilik sayesinde tek varisine çeyiz olarak Media'yı vererek Med krallığını Kyros'a bırakmış oldu.⁵⁵⁸ Ancak Ksenophon olayların gerçekleştiğinin farkında olmalıydı. Çünkü Anabasis'te Perslerle Medler arasındaki savaşı olduğunu belirtilmektedir.⁵⁵⁹ Şamlı Nikolaos ise konuya ilişkin başka bir görüş belirtmiştir. Nikolaos'a göre Kyros fakir bir aileden gelmektedir. Med sarayında sarayın iç ve dış dekorasyonu, ışık taşınması gibi önemsiz işler yapmış ancak zamanla Astyages'in sakiliğine kadar yükselmiştir. Zamanla kralın en güvendiği hizmetkarlarından birisi haline gelir. Annesinin kendisini gördüğü bir rüyayı Babilli bir önbiliciye (akıllı) anlatır ve önbilici bu rüyayı Kyros'un kral olacağı şeklinde yorumlaması Kyros'un Astyagesi tahttan indirmek istemesine sebep olur.⁵⁶⁰ Bu amaç için gerekli hazırlıkları yapan Kyros öncelikle Persleri örgütler. Medlerin çok önceden beri düşmanlık beslediği Kadusialılarla ittifak çeşitli yollar arar. Daha sonra Astyages'ten Persis'e gidebilmek için birçok bahaneyle izin alır. Fakat bölgeye varır varmaz yaptığı planlar açığa çıkmıştır. Bunun üzerine Astyages büyük bir orduyla Kyros'a saldırmak üzere yola çıkmıştır. Savaş başlamadan hemen önce Kyros Pers kadınlarını ve çocuklarını koruyabilmek adına Pasagarda göndermiştir. Medler ve Persler arasında bir kaç çatışma yaşanmış bu çatışmaların ikincisinde ise Kyros'un babası Atradates hayatını kaybetmiştir. Kyros ve ordusu bu ağır darbelerden sonra Pasagarda'ya çekilmeye başlamak zorunda kalmıştır. Med askerleri Kyros ve ordusunu takip etmiş ve büyük kayıplar yaşatmışlardır. Ancak daha sonra Parthia, Saka ve Baktrialıların desteği sayesinde Med Devletine son verilmiş ve Astyages tutsak edilmiştir.⁵⁶¹ Konuyla alakalı bir diğer görüş ise M.S. 2.yüzyılda yaşamış olan Polyaniyas tarafından

⁵⁵⁸ I. Bölüm s. 11.

⁵⁵⁹ III. 4. 8-12.

⁵⁶⁰ M. A. Dandamaev, *age*, 12; Lord Raglan, "The Hero: A Study in Tradition, Myth, and Drama, Part II", *In Quest of the Hero*, (New Jersey: Princeton University Press, 1990), s. 30-1; Pierre Briant, *age*, s.264.

⁵⁶¹ Pierre Briant, *age*, s. 33; Sevgi Sarıkaya, "Astyages ve Kroisos'un Sonu: Medler, Persler, Lidyalılar", *Aktüel Arkeoloji*, S.25, 2012, s. 46.

bildirilmiştir. Persler ve Medler arasında yaşanan bu savaşta Medler üç farklı cephede Persleri mağlup etmiştir. Pasargadai yakınlarında yaşanan çatışmada ise Persleri sıkıştırarak şehre kaçmaya zorlamış kadınları tarafından korkak oldukları söylenince ise yeniden düşman üzerine yürümüşlerdir. Kyros bu beklenmedik hamle ile Medleri bozguna uğratmış ve Medlerin sonunun Persler tarafından bu savaşta geldiği, galibiyetinin kesin olduğu aktarılır.⁵⁶²

Yukarıda belirtildiği üzere Babil Küneiform tabletleri ve antik kaynakları Medler ve Persler arasında M.Ö. 553-550 yılları arasında birçok savaş olduğunu yazmaktadır. Astyages'in akıbetiyle ilgili antik kaynaklarda net bir bilgi bulunmasa da tarihçiler Kyros'un Med kralına zarar vermeyip sarayında himayesinde tuttuğu konusunda hemfikirdirler.⁵⁶³ Ktesias tarihi yazılarında bu olayı şöyle anlatmaktadır: Yenilgiye uğrayan Med kralı Ekbatana'ya kaçmış kızı Amytis ve damadı Spitamas'a sığınmıştır. Kyros, Astyages'i takip etmiş ve ordusuyla gelerek Astyages'in kendisine teslim edilmesini istemiştir. Eğer Astyages kendisine teslim edilmezse şehri kuşatıp tüm aileye işkence edeceğini söyleyerek tehdit etmiştir. Bu tehdidin ardından Astyages Kyros'a teslim olmuş ve zincire vurulmuştur.⁵⁶⁴ Kyros kısa sürede Astyages'e merhamet göstermeye başlar ona sanki babasıymış gibi davranır hatta dul kalan kızı Amytis ile evlenir.⁵⁶⁵ Kyros zaman içinde Astyages'e bir çok büyük söz hakkı tanır ve bu durum saray halkının Astyages'i öldürmesiyle son bulur. Suikastın faileri yakalanarak öldürtülür ve Astyages'e sanki Med kralıymış gibi gösterişli bir cenaze töreni hazırlanır.⁵⁶⁶ Ermeni tarihçi Kharenatsi konuyla alakalı gerçeklikten uzak bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Ermenistan Med Devleti'nin egemenliği altındaydı ve Ermeni kralı Tigran ile Astyages'in ilişkileri çok iyiydi. Öyle ki Tigran kız kardeşi Tigranuhi'yi evlenmek üzere Astyages'e vermiştir. Ancak Tigran daha sonra Astyages hakkında öğrendiği şeyler yüzünden II. Kyros (M.Ö.559-531) tarafından düzenlenen isyanı ve Perslerin bağımsızlığını desteklemiştir. Azhadak (Astyages) ve Tigran arasında yaşanan savaşta Kyros, Tigran'a yardım etmiştir.

⁵⁶² Polyaeus's *Stratagems of War*, VI, 7.1 "Cyrus", çev. R. Shepherd, F.R.S., George Nicol Punisher, (Londra, 1793).

⁵⁶³ Sevgi Sarıkaya, "Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar.....", s. 197-8.

⁵⁶⁴ Lloyd Llewellyn-Jones, James Robson, *age*, s. 171.

⁵⁶⁵ M. A. Dandamaev, *age*, 16.

⁵⁶⁶ Matt Waters, *Ctesias' Persica in Its Near Eastern Context*, (Londra: University of Wisconsin Press, 2017), s. 43.

Tigran, Astyages'i öldürüp kızkardeşini Ermenistan'a geri göndermiştir. Böylece hem Ermeniler özgürlük mücadelelerini kazanmış hem de Tigran Kral olmuştur. Ayrıca Ermeniler Med ve Pers ülkelerine de hakim olmuştur.⁵⁶⁷ G. Rawlinson, Khorennatsi'nin sunduğu bu bilgilerin başka kaynaklarca tasdik edilmemesinden hatta diğer kaynaklarda verilen bilgilerle, özellikle de Herodotus ve Ktesias'ın verdikleri bilgilerle bütünüyle ters düşmesinden dolayı Khorennatsi'yi bu konuda güvenilir olarak görmemiştir.⁵⁶⁸

Böylece, II. Kyros (M.Ö. 559-530) Med Devletini ele geçirmiş ve çoğu tarihçi tarafından Pers (Akhaimenid) imparatorluğunun kurucusu olarak tanımlanmıştır.⁵⁶⁹ Pers devleti egemenliğinde ikinci halk olarak yaşamlarını sürdüren Med halkı M.Ö. 522 yılında Mag Gaumata/Smerdis'de Perslere karşı isyan etmiştir. Bu olaydan sonra 7 aydır krallık yapan Gaumata, I. Dareios (M.Ö. 522-486) tarafından öldürüldü.⁵⁷⁰ Yeniden Pers hakimiyetine giren Perslerin durumu Büyük İskender'in Pers imparatorluğunu yıkmasına kadar yani M.Ö. 330 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Khoreneli Movses, *age*, I. 26-31.

⁵⁶⁸ G. Rawlinson, *The Five Great Monarchies.....*, Vol.2, s. 417.

⁵⁶⁹ Matt Waters, *Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE*, s. 5; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu.....*, s. 353; Elspeth R. M. Dusingberre, *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), s. 8.

⁵⁷⁰ Herodotus, III.77-9; Polyainos, VII.11.2 “*Dareius*”; Pierre Briant, *age*, s. 115-6; Sir Percy Sykes, *A History Of Persia*, s. 159-60.

⁵⁷¹ Welate Tori ve Nergiza Tori, *age*, 132.

SONUÇ

Büyük Hint-Avrupa kökenine mensup olan Medler, Asur Devleti'nin kuzeydoğusunda oluşan siyasi boşluk sebebiyle bu bölgeye yerleşmiştir. Daha sonra diğer halk gruplarına rağmen burada bir Med Devleti kurulmuştur. Medler Zagros bölgesine doğru ilerleyerek Media adını verdikleri ülkeye yerleştiklerinde kuzeybatısında Mannalılar bulunmaktaydı. Mannalıların kuzeybatısında ise Urartu devleti bulunmaktaydı. Media ülkesinin batı sınırı Asur Devleti, güney sınırı ise Elamlılar ve Perslerle çevriliydi. Med adı ilk olarak Asur kralı III. Salmanassar'ın (M.Ö.859-824) M.Ö. 836 yılında yazdırdığı savaş bildirimlerinde geçmektedir. Asur kralı III. Salmanassar, Medlerle Asur ülkesinin sınırlarını Zagros dağlarının batısına doğru genişletmeye çalışırken karşılaşmıştır. Bu karşılaşma Med tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Medler, III.Salmanassar ve ondan sonra gelen Asur krallarının saldırgan politikalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Med toprakları Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda ticaret yolları üzerinde bulunuyordu ayrıca at yetiştiriciliği konusunda da oldukça iyidir. Bu sebeplerden dolayı Asurlular Med ülkesine seferler düzenlemiştir. Çünkü eskiçağda at uzun mesafelerde eşek ya da deve kadar iyi olmasa da kısa sürede yol aldığı için ticaret hayatında oldukça önemlidir. Media topraklarında her yıl yetiştirilen binlerce at vardı ve her biri nadir ve oldukça büyüktü. At yetiştiriciliği konusunda Nesaia bölgesi Media ülkesinin en ünlü bölgesiydi. Asur kralının at üzerinden vergi alıyor olması bölgenin at yetiştiriciliği konusunda iyi olduğunun kanıtı sayılabilir.

Başlangıçta Med aşiretlerinin düzensiz oluşu ve aşiret liderlerinin kendi menfaatleri doğrultusunda bir politika izliyor oluşu Asurluların, Med ülkesine saldırılarının ve yağmalamalarının devam etmesine sebep oldu. Altı aşiretten oluşan Medler bir toplantı yaparak bu toplantıda özgür şekilde oy kullanmışlardır. Bu seçimde Deiokes Ekbatana (Hamadan) şehrinin kurucusu olarak seçilmiştir. Daha sonra Deiokes önderliğinde yaklaşık olarak M.Ö. 700 yılında Med Devletini kurmuşlardır. Ayrıca bölgedeki Urartu, Manna, Elam ve Pers gibi hükümdarlıklar ve kavimler, Asurluların

saldırılarına karşı siyasi ve askeri açıdan güçlü bir devlete ihtiyaç duyuyordu. Med Devleti'nin kuruluşu bu sorun için en iyi çözüm olmuştur.

Deiokes iç politikadan çok dış politikayla ilgilenmiş, Med kabilelerini bir araya getirerek güçlü bir devlet altında toplamıştır. Deiokes'in komşu ülkeleri olan Urartu ve Manna devletlerinin hükümdarları ile siyasi ilişkileri oldukça iyiydi. Diğer yandan Asur tehlikesinden korunabilmek adına onlara vergi veren Deiokes saldırıdan çok savunma politikası izlemiştir.

Deiokes'in ölümünün ardından Med kabileleri birliğini kaybetmiş Phraortes Med kabilelerini tekrar tek bir devlet haline getirmiştir. Başlangıçta Phraortes babası'nın yaklaşımını ve politikasını devam ettirmiştir. Ancak bölgedeki tüm siyasi ve askeri koşulları incelemeyen önce kararlarını hızlı bir şekilde değiştirmiştir. Kısa bir süre sonra İran'ın doğu ve güneyine doğru genişlemiştir. İlk olarak Perslere saldırmış ve onları hakimiyeti altına almıştır. Daha sonra siyasi ve askeri yönlerden iyi bir plan yapmadan Asurlulara saldırmıştır. Ancak tüm girişimleri başarısız olmuş ve hayatını kaybetmiştir. Bu yaşananların ardından Medler 28 yıl boyunca İskit hakimiyetinde kalmıştır. 28 yıllık bu süreçte Medler, iskitlere vergi vermiş ve onlara karşı bir isyan hareketinde bulunmamışlardır. Ancak Kyaksares, İskit egemenliğinden kurtulmak için güçlü bir Med ordusu kurmaya çalışmıştır. Kyaksares döneminde güçlü bir politik birim haline gelen Medler İskitlerin egemenliğinden kurtulmuştur. Bir şölen esnasında İskit liderleri öldürülmüş uzun çatışmalar neticesinde ise bazı İskit liderleri ülkeden çıkarılmıştır. Fakat İskit halkının Med ülkesinde yaşamalarına izin verilmiş ve birçok konuda bu halktan istifade edilmiştir. Atçılık ve okçuluk sanatlarında bu halktan çok fazla şey öğrenmişlerdir. İskit egemenliğine son veren ve bu isyanın, başarı ile sonuçlanmasının sebebi, Med ordusunun başarılı şekilde organize olmasıdır. Med ordusu başlangıçta devlet ile bir bağı olmayan ve kabile liderlerinin hizmetine atanmış basit bir orduydü ve silahları çok ilkel, fakat Kyaksares iktidara geldiğinde, Med ordusunu yeniden düzenleyerek başarılı bir şekilde organize etmiştir. İlk olarak birlikleri ait oldukları kabileye göre değil, kullandıkları silahlara göre sınıflandırmışlardır. Asur sisteminden faydalanmış, ordusunu eğitmiş ve zamanından ileri silahlarla silahlandırmıştır. Hatta o dönemde, Eski Yakın Doğu'nun en güçlü

ordularından biri haline gelmiştir. Media ordusunun 616-585 yılları arasında en güçlü ordu olduğunu ve önlerinde durabilecek bir ordu olmadığını söyleyebiliriz.

Asur kralı Assurbanipal M.Ö. 627 yılında öldükten sonra Asur Devleti iç savaşlara sahne olmuştur. Kyaksares, Medlerin sınırını batıda ve güneyde genişletme siyaseti güttüğü için önce güneyde Asurlularla savaşmıştır. M.Ö. 614 yılında Asurluların dini merkezi Asur kentini almış diğer yandan da Asurluların düşmanı olan Babillilerle bir dostluk anlaşması yaparak Asur Devletine karşı beraber yürümüşlerdir. Med ve Babil orduları M.Ö. 612 yılında Asur Devletine son vermişlerdir. Kyaksares'in hayatının sonuna kadar Babillilerle ilişkileri barışçıl ve karşılıklı yardımlaşma şeklinde olmuştur. Daha sonra Kyaksares, Manna, Urartu ve İskit ülkelerini topraklarına katarak batıya doğru ilerlemiştir. Anadolu'da Lidyalılar ile savaşarak Medlerin sınırını Kızılırmak nehrine kadar genişletmiştir. Bu olaylardan sonra antik Yakın Doğu'nun politik arenasında ana güçler: Media, Lidya, Babil ve Mısır'dır. M.Ö. 615-585 arasındaki otuz yıl boyunca Media bu devletlerin ve krallıkların en güçlüsü idi.

Siyasi evlilikler Med Devleti'nin dış politikasında çok büyük etkilere sahiptir. Öyle ki Med kralı Phraortes, Asurlulara karşı ayaklandığı zaman Asurlular siyasi evlilik sayesinde İskitler ve Medlerin müttefiklerini bir düşmana çevirerek Phraortes hayatını kaybetmesine ve Med ülkesinin 27 yıl İskitler'in hakimiyetine girmesine neden olmuştur. Kyaksares döneminde Babillilerle yapılan siyasi evlilik, ilişkileri barışçıl ve karşılıklı yardımlaşma ilişkileri haline getirdi. Aynı şekilde Medler ve Lidyalıların arasında geçen beş yıl savaşı bir siyasi evlilik sayesinde barış ve dostlukla sona ermiştir. Astyages zamanında Veliahd Prens sorunu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Astyages kızı Mande ile Persli Kambyes'in evliliğinden doğan çocuk (Kyros) Med Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuştur.

Herodotus'un anlattığına göre, Media'nın son kralı olan Astyages, haz ve eğlence içinde şımarıyordu. İmparatorluğunu ve halkını ihmal ediyor daha çok hayvan avcıları ile ilgileniyordu. İdareciler ve Devleti'nin yüksek rütbeli adamları da kendilerini eğlence ve şatafata kaptırmışlardı. Bu sebepten idareciler ve halk birbirinden uzaklaşıyordu. Daha sonra Med ordu komutanı Harpagos Med Kralı Astyages'e ihanet ederek Pers kralı Kyros ile anlaşmış böylece Med Devletini yıkmışlardır. Daha sonra Med Devleti Persler tarafından ele geçirilmiş ve Med halkı Akhaimenid imparatorluğu

içinde kalmıştır. Daha sonraları Mag Gaumata/Smerdis Medlerin iktidarını geri almak için Perslere karşı ayaklanma yapmış lakin başarılı olamamıştır.

KAYNAKÇA

Abdulkerim, Hasan (2002). Mada-kan u Dawleti Mad. *Hazar Merd Dergisi*, C. 2, S. 21, Süleymaniye.

Abdulkerim, Hasan (Haziran-2002). Şah-kani Mad. *Hazar Merd Dergisi*, S. 20, Süleymaniye: Shvan Yay.

Aboona, Hirmis (2008). *Assyrians, Kurds, and Ottomans: Intercommunal Relations on the Periphery of the Ottoman Empire*, New York: Cambria Press.

Adalı, Selim F. (2009). *The Umman-Manda and its Significance in the First Millennium BC*. doctoral thesis, University of Sydney Faculty of Arts and Social Sciences, Sidney.

Ahmed, Sami S., Alhashmi, Raza J., *Tarih Al-şark Al-Adnaa Alkdīm: İnan u Al-Anadol*, Bağdad: Irak Yükseköğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı Yay.

Akbiyik, Serpil (2010). *Babil Esareti'nin Yahudiler üzerindeki sosyal, kültür ve Dini etkileri*. Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü.

Akşit, İlhan (2009). *Anatolian Civilizations and Historical Sites*, Ankara: Ministry of Culture and Tourism.

Al-Barwari, Rebar Jahfar (2012). *Al- ʿamlat Al-ʿaskarya Al-Aşurya ʿala Kurdistan (M.Ö. 911-612)*, 1. baskı, Erbil: Mukiryani Yay.

Albayrak, Kadir (2001). Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1.

Al-Hamdani, Ala Shahilat Abdulaziz Elias (2011). *Muhtasr Tarih Al-ʿraq (Tarih Al-ʿraq Al-Qadim)*, C. 4, Beyrut: Dar Al Kotob Al-İlmiah.

Aliyev, Iqrar, *Paşaiati Mad*, Kürtçe çev. Salam İsmail (2017). Süleymaniye: Nawandi Twezhnaway Jamil.

Al-Khalil, Ahmad Mahmud (2013). *Mamlakat-i Mad*, çev. Hama Said Kalary, Erbil: Mukiryani Yay.

Al-Khalil, Ahmad Mahmud (2013). *Tarih Al-salaf Al-Kurd*, 1. baskı, Erbil: Mukiryani Yay.

Almagor, Eran (2012). "Ctesias and the Importance of his Writings Revisited", *Journal of Ancient History*, Vol. 19.

Al-Qaradaghi, Rafda Abdullah (2008). *Kurdistan Al-Iraq fi daw° Al-masadır al-masmarya min Alf al-sthlath qbl almylad hty 612 Q.M*, Doktora Lisans Tezi, Süleymaniye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altı, Fazlı (2013). *PERS Siyasi Tarihi (M.Ö. 559-330)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ammianus Marcellinus, *Res Gestae.*, trans. Johan C. Rolfe (2000). Londra: Harvard University.

An Archaeologist's Approach to Avestan Geography. ed. V.S. Curtis ve S. Stewart (2005). Birth of the Persian Empire, Londra-New York: I.B.Tauris & Co Ltd.

Ancient Egypt (From Prehistory to the Islamic Conquest), ed. Kathleen Kutper (2010). New York: Britannica Educational.

Anderson, Steven D. (2014). *Darius the Mede: A Reappraisal*, Grand Rapids.

Arıkan, Zeki (2006). "Herodot'tan Anaales Okuluna Tarih", *Sosyoloji ve coğrafya*, Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yay.

Arnold, Bill T. (2005). *Who were the Babylonians?*. Leiden: Brill.

Arslan, Murat (2005). *Arrianus'un Karadeniz seyahati*, 1.baskı, İstanbul: Odin Yay.

Aruz, Joan, Graff, Sarah B. and Rakic, Yelena (2014). *Assyria to Iberia at the Dawn of the Classical Age*, New York: Metropolitan Museum of Art.

Asheri, David, Lloyd, Alan and Corcella, Aldo, *A Commentary on Herodotus, I-IV*, ed. Oswyn Murray, Alfonso Moreno (2007). Oxford University Press.

Aydin, Nurettin (2014). *Kürt Sorunu: Algı ve Olgu*, Kendi Yay.

Azarpay, Guitty (1968). *Urartian art and artifacts: a chronological study*, University of California Press.

Azarpay, Guitty (1968). *Urartian Art and Artifacts: A Chronological Study*, Kaliforniya: University of California Press.

Baban, Nzar (2010). *Kurdistan: Janat allah wajahim 'uma*, 1. Baskı, Amman: Al Dar-Al Ahlia Yay.

Bakir, Abdulhalik ve Altingök, Ahmet (2011). “Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 26, S. 2, İzmir: Ege Üniversitesi Yay.

Barthold, G. N. (1852). *The Life and Letters of Barthold George Niebuhr*, trans. Susanna Winkworth, Vol. 3, Londra: Harvard University Press.

Baskici, Murat (1998). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.1-4, C. 53, Ankara.

Bauer, Susan Wise (2007). *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*, New York: W. W. Norton & Company.

Bayrakdar, Mehmet (2011). *Kürtler Türkler'in nesi oluyor?*, İstanbul: Kelam Yay.

Bayrakdar, Mehmet(2011). *Bilinmeyen Bir Türk Ulusu Kayaniler*, 1. Baskı, Atatürk kültür merkezi, Ankara.

Bayrakdar, Mehmet (2013). *Medler ve Türkler*, Akçağ Yay, 1. Baskı, Ankara.

Beaulieu, Paul- Alain (1989). *The Reign of Nabonidus, King of Babylon (556-539 B.C.)*, New Haven: Yale University Press.

Belli, Oktay (2004). Urartu Krallığı ve Tarihsel Gelişimi. *Urartu: Savaş ve Estetik*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Berder, Cemşid (1995). *Kürt tarihi ve uygarlığı*, İstanbul: Kaynak Yay.

Berdford, P. R. (2009). The Neo-Assyrian Empire. *The Dynamics of Ancient Empires (State Power from Assyria to Byzantium)*, ed. Morris and Walter Scheidel, New York: Oxford University Press.

Bertman, Stephen (2003). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, Oxford, Londra.

Beysanoğlu, Şevket (1987). *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi (Başlangıçtan Akkoyunlular'a kadar)*, C.1, Ankara: Neyir Matbaası.

Billerbeck, A. (2012). *Das Sandschak Suleimania und dessen persische Nachbarlandschaften (zur babylonischen und assyrischen Zeit)*, Barsinghausen: BoD- Books on Demand.

Bingöl, Akın ve Üngör (Eylül - Ekim 2015), İbrahim, "İskender'in Rüyası: Persler", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, S. 35, Ankara.

Blattner, Don (2012). *World Civilizations and Cultures*, Amsterdam: Mark Twain Media.

Blois, Lukas De, R.J. van der Spek, *An Introduction to the Ancient World*, En. trans. Susan Mellor (2008). 2. Edition, Londra: Routledge.

Boederman, John (1988). "Persia, Greece and the Western Mediterranean, c.525 to 479 BC", *The Cambridge Ancient History*, Vol.4, Cambridge University Press.

Bois, Thomas (1966). *The Kurds*, trans. M. W. M. Wellan, Khayat Book Published, Beirut.

Booth, E. -Clibborn & Purjavadi, N. A. (2001). *The splendour of Iran*, New York: Harry N. Abrams.

Boumoutain, George (2006). *A Concise History of the Armenian People "From Ancient Times to the Present"*, 5. Edition, Kaliforniya: Mazda.

Boyce, Mary (1982). *A History of Zoroastrianism*, Vol. 2, Köln: Brill.

Bradley, D. L. (2016). *Dictionary of Iran: A Shorter Encyclopedia*, Morrisville.

Braund, David (2005). *Scythians and Greeks: Cultural Interactions in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth Century BC - First Century AD)*, Londra: University of Exeter Press.

Bruinessen, Martin Van(2000). *Kurdish Ethno-Nationalism Versus Nation-Building States: Collected Articles*, İstanbul: The ISIS Press.

Briant, Pierre (2012). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, trans. P.T. Daniels, New York: Eisenbrauns Indiana Press.

Brown, Stuart C. (1986). Media and Secondary State Formation in the Neo-Assyrian Zagros (An Anthropological Approach to an Assyriological Problem), *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 38, No. 1, Boston: The American Schools of Oriental Research.

Budge, E. A. Wallis (2014). *A History of Ethiopia (Nubia and Abyssinia)*, Vol. 1, Londra: Routledge.

Budge, Ernest A (2013). *The History of Esarhaddon*, Londra: Routledge.

Bulliet, R. W., Crossley, P. K., Headrick, D. R. (1997). *The Earth and Its Peoples (A Global History to 1500)*, Boston: Cengage Learning.

Burgan, Michael (2009). *Great Empires of the Past: Empires of Ancient Persia*, Londra: Chelsea House.

Burney, Charles Allen (1977). *The ancient Near East*, New York: Cornell University Press.

Burstein, S. M. (1978). "The Babyloniaca of Berossus", *Monographs on the ancient Near East*, Vol.1, Kaliforniya: Malibu.

Bury, John Bagnell (2015). *A History of Greece to the Death of Alexander the Great*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cameron, G. (1936). *History of Early Iran*, Şikago: University of Chicago Press.

Cameron, George G. (1951). "The Old Persian Text of the Bisitun İnscription", *JCS*, C.5, ASOR, Boston.

Cernenko, E. V. (1983). *The Scythians 700–300 BC*, ed. Martin Windrow, Oxford: Osprey.

Cevizci, Ahmet (2001). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Bursa: Asa Kitabevi.

Chahin, M. (2001). *The Kingdom of Armenia: A History*, 2. edition, Londra: Curzon Press.

Charlesworth, James H. (2003). Eski Ahit'in Apokrif Kitapları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 2, Bursa.

Childe, V. G. (1926). *The Aryans: A study of Indo-European Origins*, Londra.

Cicero, *De divinatione*, I, 49. (trans. Bill Thayer (1923), Loeb Classical Library:http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cicero/de_Divinatione/1*.html).

Cinemre, İlhami Tekin (2014). "Moses Khorenatsi ve Ermenilerin Milletleşme Sürecinde Mitolojik Derinlik", *YTSAM*, C. 1, S. 20, Ankara.

Clare, Israel Smith (1893). *The Unrivalled History of the World: Ancient Oriental Nations*, Vol.1, Şikago: Werner Company.

Clement, Huart (1998). *Ancient Persia And Iranian Civilization*, trans. M. R. Dobie, Alfred A. New York: Routledge.

Collins, Paul (2008). *From Egypt to Babylon: The International Age 1550-500 BC*, Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.

Coogan, Michael (2001). Into Exile: From the Assyrian Conquest of Israel to the Fall of Babylon, ed. Michael David Coogan, *The Oxford History of the Biblical World*, New York: Oxford University Press.

Cook, J. M. (1983). *The Persian Empire*, Londra: J. M. Dent & Sons.

Cory's Ancient Fragments of the Phoenician, Carthaginian, Babylonian, Egyptian and Other Authors, ed. Edward Richmond Hodges (1876). Londra: Reeves & Turner.

Crump, William Hanby (1858). *The World in A Pocket Book, or, Universal Popular Statistics*, G. G. Evans.

Curtis, John (1995). *Later Mesopotamia and Iran: Tribes and Empires, 1600-539 BC*, Londra: British Museum Press.

Çalış, Said Mübin (2016). *M.Ö. VIII. ile M.Ö. II. Yüzyıllar Arasında İskitlerin Bozkır Kültürlü Topluluklar ile İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çand Laparayaki le Mezhu-i Derin-i Galan-i Kurdistan u Pashmawa-i Shwenawar-akaniyan, çev. Kamal Nuri Mahruf (2011). 1. baskı, Erbil: Mukiryani Yay.

Çilingiroğlu, A. Atılğan (1977). Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler, *Anadolu Araştırmaları*, S. 4-5, İstanbul Üniversitesi Basımevi.

Çilingiroğlu, A. Atılğan (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.

Çilingiroğlu, Altan (1994). *Urartu tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Çoban, Hacı (2013). *Anadolu'da Kimmer-İskitler ve orta Anadolu'daki izleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dabak, Murat (2014). *I. Darius ve dönemi (M.Ö. 522-486)*, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dalal, Roshen (2006). *The Religions of India: A Concise Guide to Nine Major Faiths*, Londra: Penguin.

Dandamaev, M. A. (1989). *A Political History of the Achaemenid Empire*, trans. W. J. Vogelsang, Leiden, Brill.

Dandamaev, M. A. (2004). LUKONİN, V. G., *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, Trans. P.L. Kohl, Cambridge University Press.

Dandamayev, M. (1984). *Babylonia in the Persian Age*, Ed. W. D. Davies, Louis Finkelstein, *The Cambridge History of Judaism*, Vol. 1, New York: Cambridge University Press.

Dandamayev, M. A., “Media and Achaemenid Iran”, *History of civilizations of Central Asia, The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*, ed. Janos Harmatta (1994). Vol. 2, Paris: UNESCO.

Daniel, Elton L. (2012). *The History of Iran*, 2. edition, Kaliforniya: ABC-CLIO.

Darmesteter, J., *Avesta Zerdüştilerin Kutsal Metinler*, çev. Fahriye Adsay ve İbrahim Bingöl (2017). 3. baskı, İstanbul: Berdan Matbaası.

David Frankel (1979). *The Ancient Kingdom of Urartu*, British Museum.

Demir, Muzaffer (2014). *Lidyalılar: Mythos'tan Logos'a*, TTK, Ankara.

Demir, Muzaffer (Aralık 2005). “Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Herodotos'un Yeri ve Önemi”, *Tarih incelemeleri Dergisi*, C.20, 2, İzmir.

Demir, Muzaffer (Aralık 2008). “Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği”, *TİD*, C.27, S. 2, İzmir.

Demiriş, Bedia (2006). *Roma Yazınıda Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan İ.S.5.yüzyıla)*, İstanbul: Ege Yay.

Deniz, Özlem (2009). *Tevrat'ta. Geçen Kavim Adları ve Bunların Eskiçağ Tarihindeki Rollerini*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Diakonoff, I. M. (1985). "Media", *The Cambridge History of Iran*, ed. I. Gershevitch, Vol. 2, Cambridge: Cambridge University Press.

Diakov, V. - KOVALEV, S. (2014). *İlkçağ Tarihi (Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan)*, Özdemir İnce, 3. baskı, İstanbul: Yordam Kitap Yay.

Dicks, Brian (1979). *The Ancient Persians: How They Lived and Worked*, David & Charles.

Dictionary of Christianity, Ed. J.C. Cooper (2013). Londra: Routledge.

Diodore de Sicile, *The Antiquities of Asia: A Translation with Notes of Book II of The Library of History of Diodorus Siculus*, trans. Edwin Murphy (1989). New Brunswick-Oxford, Transaction.

Donaghy, Thomas (2014). *Horse Breeds and Breeding in the Greco-Persian World: 1st and 2nd Millennium BC*, Newcastle: Cambridge Scholars.

Dougherty, Raymond Philip (2008). *Nabonidus and Belshazzar: A Study of the Closing Events of the Neo-Babylonian Empire*, Oregon: Wipf and Stock.

Durmuş, İlhami (2008). *İskitler (Sakalar)*, Ankara: Genelkurmay Basimevi.

Dusinberre, Elspeth. R. M.(2013). *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duymuş, H. Hande (2011). *Asur Devleti'nin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)*, Doktora tez, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eckart Frahm (2017). The Neo-Assyrian Period (ca. 1000-609 BCE), Ed. Eckart Frahm, *A Companion to Assyria*, New Jersey: John Wiley & Sons.

Eerdmans Dictionary of the Bible, ed. David Noel Freedman, Allen C. Myers (2000). Michigan: WM. B. Eerdmans.

Elayi, Josette (2017). *Sargon II, King of Assyria*, Atlanta: SBL Press.

Erdem, Sargon (Eylül 1986). M.Ö. II. Binyıla Ait Çivi yazılı Belgelerin Işığında Gutium/Ye'cuc-Me'cuc/Moğollar Turukkum/Türkler. *Türk Tarih Kongresi*, C. 3, Ankara.

Erdemir, Erkan (May 2017). Batılı Kaynaklarda Harran Şehri. *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu Tebliğ*, Harran/Şanlıurfa.

Erdemir, Hatice Palaz – Erdemir, Halil (2010). Güneybatı Asya ve Avrasya'da İskit Askeri İzleri, *Tarih Okulu Dergisi*, S.7, İzmir.

Erdosy, George (1995). *The Indo-Aryans of Ancient South Asia (Language, Material Culture and Ethnicity)*, Vol.1, New York: Walter de Gruyter.

Erzen, Afif (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular = Eastern Anatolia and Urartians*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Erzen, Afif (Ekim 1976). Van Bölgesinde Yeni Urartu Araştırmaları (1974'ten 1976'ya Kadar). *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.1, Ankara.

Eusebius, *Eusebius' Chronicle*, çevir. Robert Bedrosian (2008). New Jersey, Long Branch.

Farah, Nahim (1972). *Mujez Tariḥ al-Şarq al'adnaa al-Ḳadim*, Dimeşk: Dar al-Fikr Yay.

Farr, Edward (1850). *History of the Assyrians, Chaldeans, Medes, Lydians and Carthaginians*, Vol. 2, New York: Robert Carter and Brothers.

Farrokh, Kaveh (2007). *Shadows in the Desert Ancient Persia at War*, Oxford: Osprey.

Fisher, W. B., Gershevitch, I. (1968). "The Medes and the neighbouring countries", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 2, Cambridge University Press.

Flavius Arrianus, *İskender'in Seferi*, çevir. Meriç Mete (2005). 1.baskı, İstanbul: İdea Yay.

Fontes Historiae Iuris Gentium (Sources Relating to the History of the Law of Nations), ed. Wilhelm Georg Grewe (1995). Vol. 1, M \ddot{u} nich: Walter de Gruyter.

Frame, Grant (1992). *Babylonia 689-627 B.C. (A Political History)*, Leiden: Nederlands Instituut voor het nabije oosten.

Frye, Richard N. (1962). *Heritage of Persia*, Londra: William Clowes.

Frye, Richard Nelson (1984). *The History of Ancient Iran*, M \ddot{u} nich, C. H. Beck.

Gabriel, Richard A. (2003). *The Military History of Ancient Israel*, Londra: Greenwood.

Galip, \ddot{O} zlem Belçim (2015). *Imagining Kurdistan: Identity, Culture and Society*, Londra-New York: I.B.Tauris & Co Ltd.

Gallagher, William R. (1999). *Sennacherib's Campaign to Judah (New Studies)*, Leiden: Brill.

Garthwaite, G. R. (2008). *The Persians*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Genito, Bruno (1986). The Medes A Reassessment of the Archaeological Evidence. *East and West*, Vol. 36, No.1, Rome.

Gerwitz, Ellen (2014). *Honour of Kings Ancient and American History II*, Lulu.com.

Ghirshman, Roman (1964). *The Arts of Ancient Iran: From Its Origins to the Time of Alexander the Great*, Golden Press.

Ghirshman, Roman (1978). *Iran: From the earliest time to the Islamic conquest*, 2. Edition, Londra: Penguin Book.

Grayson, A. Kirk (1996). *Assyrian Rulers of the Early first Millennium BC II (858-745)* , Vol.3, Toronto: University of Toronto Press.

Grayson, A. K. (1982) “Assyria: Ashur-dan II to Ashur-Nirari V “,The Cambridge Ancient History, ed. John Boardman, Vol. 3, 2. baskı, Cambridge: Cambridge University Press.

Grayson, A. K. (2000). *Assyrian and Babylonian Chronicles. Texts from Cuneiform Sources*, Vol. 5. Winone. Lake, Indiana.

Green, Peter (2013). *Alexander of Macedon, 356–323 B.C.: A Historical Biography*, Kaliforniya: University of California Press.

Greenwood, Tim (2017). *The Universal History of Step‘anos Tarōnec‘i: Introduction, Translation, and Commentary*, New York: Oxford University Press.

Gülensoy, Tuncer (2011). “Ksenophon, Anabasis (On Binlerin Dönüşü)”, *Türk Dünyası Tarih Kültür dergisi*, Ankara: Kültür Evreni.

Günaltay, M. Şemsettin (1937). *Yakın Sark (Elam ve Mezopotamya)*, I, Ankara: TTK.

Günaltay, M. Şemsettin (1948). *İran Tarihi (En eski Çağlardan İskender'in Asya seferine kadar)*, C.1, Ankara: Türk Tarih kurumu basımevi.

Haag, Michael (2004). *Egypt*, Londra: New Holland Publishers.

Hacikyan, Agop Jack (2000) *The Heritage of Armenian Literature: The Oral Tradition to the Golden*, Vol.1, Michigan: Wayne Satate University Press.

Hall, H. R. (1913). *The Ancient History of the Near East: From the Earliest Times to the Battle of Salamis*, Londra: Methuen & Co.

Hamarash, Soran (2013). *Kurd Keya*, Londra: Kurdish Book Club.

Healy, Mark and McBride, Angus (1991). The Assyrian. *The Ancient Assyrians*, ed. Martin Windrow, Londra: Osprey.

Hennerbichler, Ferdinand (2016). “Kürtlerin Kökeni”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü*, C. 2, S. 3.

Herodotus, *On the life and writings of Herodotus*, ed. H. Rawlinson, J. Wilkinson (1875). Vol. 1, 3. Edition, New York.

Herodotus, *The Histories*, trans. George Gawlinson (2013). Moscow: Roman Roads Media.

Herzfeld (1941). *Iran in the Ancient East*, Londra & New York Oxford University Pres.

Herzfeld, Ernst E. (1935). *Archaeological History of Iran*, The British Academy Publishing, Londra.

Herzfeld, Ernst. *The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*, ed. Gerald, Walser(1968). Stuttgart: F. S. Wiesbaden.

Hill, Christopher V. (2008). *South Asia: An Environmental History*, Oxford.

Hinds, Kathryn (2009). *Scythians and Sarmatians (Barbarians!)*, New York: Marshall Cavendish.

Historic Cities of the Islamic World, ed. C. Edmund Bosworth(2007). Leiden: Brill.

Högemann, Peter, "Ctesias" in *Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World: Antiquity*, ed. Hubert Cancik, Helmuth Schneider and Christine F. Salazar (2003). Vol. 3, Leiden: Brill.

Hyland, Ann (2003). *The Horse in the Ancient World*, Santa Barbara: Praeger.

Hartz, Paula (2009), Zoroastrianism, 3. Baskı, New York: Infobase

Ibrahimi, S. Kamal (Eylül-2009). Mada-kan. *Mejw Dergisi*, S. 11, Erbil: Mnara Yay.

Isser, Stanley (2003). *The Sword of Goliath: David in Heroic Literature*, Leiden: Brill.

Izady, Mehrdad R. (2015). *The Kurds (A Concise Handbook)*, Londra: Routledge.

Jacobson, Esther (1995). *The Art of the Scythians: The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*, Leiden: BRILL.

Jaf, Hasan Karim (2008). *Mawsu'at Tarih Iran Al-Siyasi*, C.1, 1.Baskı, Beyrut: Dar Al-Arabiyyat Lilmawsu'at.

Justin, *Cornelius Nepos and Eutropius*, trans. Rev. John Selby Watson(1853). Londra.

Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, trans. J. C. Yardley and W. Heckel (1997).11- 12 Books, Oxford.

Karadeniz, Yılmaz (2011). "İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran-Turan Sınır Mücadeleleri", *ABD*, 26.

Karakterir, Eray (2016). "Çivi Yazılı belgeler ve Antik Kaynaklar ışığında Pers İmparatorluğu'nun Kuruluşu", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2, Bartın.

Karakterir, Eray (2016). Pers Kralı II. Kyros'un (Büyük Kyros) (M.Ö. 559-530) Soyağacı, Ailesi ve İsmi. *Tarih ve Gelecek*, C. 2, S. 3, Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yay.

Karakterir, Eray. (2018). Persler Anadolu'da: Büyük Kyros'un Lydia Seferi ve Sonuçları. *UTAD*, S. 2.

Katouzian, Homa (2010). *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran*, New Haven: Yale University Press.

Kaymak, Burcu (2011). *M.Ö. IV. VE II. Binlerde Mezopotamya'ya Göçler ve Göç sonrasıyasi gelişmeler*. Yüksek lisans Tez, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kerim, A. H. (2011). *Balkan Yarımadasında Kürtler*, İstanbul: Evrensel Basım Yay.

Kerr, Sam (2015). *Cyrus the Great - Celestial Sovereign*, 1. Edition, Morrisville: Lulu.Com.

Khaddadian, Ardeshir (1998). *Aryaih-i Madha*, 1.baskı, Tahran: Glban Yay.

Khatchadourian, Lori (2016). *Imperial Matter: Ancient Persia and the Archaeology of Empires*, Kaliforniya: University of California Press.

Khorenatsi, Movses, *The History of Arminians*, tran. Robert W. Thomson (1980). 2. Edition, Harvard.

Kia, Mehrdad (2005). *The Persian Empire: A Historical Encyclopedia*, Kaliforniya: ABC-CLIO, LLC.

Kitto, John, Burgess, Henry, H. C., Benjamin (ed). (1855). "Belshazzae, and Cyrus the Persian", *The Journal of Sacred Literature and Biblical Record*, Vol. 1, Londra: A. Heylin.

Kinder, Hermann ve Hilgemann, Werner (2006). *Dünya Tarihi Atlası*, çevir. Leyla Uslu, C.1, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay.

Kline, Naomi Reed (2001). *Maps of Medieval Thought: The Hereford Paradigm*, Woodbridge: Boydell Press.

Knapp, Andrew (2015). *Royal Apologetic in the Ancient Near East*, Atlanta: Society of Biblical Literature Press.

Konaç, Vildan (2007). *Anadoluda Pers Dönemi Süvari Betimlemeleri (Arkaik Dönem)*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kravitz, Kathryn F. (2003). Alast-Minute Revision to Sargon's Letter to the God. *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 62, No. 2, Şikago: The University of Chicago Press.

Ksenophon, *Anabasis (On Binlerin Dönüşü)*, çevir. Tanju Gökçöl (1974)., 1.baskı, İstanbul: Hürriyet Yay.

Kub, A. Zarrin (1999). *Tarih a-Mardom a-Iran*, C.2, 5.baskı, Tehran: Sphar Yay.

Kuhrt, Amelie (2013). *The Persian Empire (A Corpus of Sources from the Achaemenid Period)*, Londra: Routledge.

Kuhrt, Amelie, *Eski Çağ'da Yakınoğu (M.Ö. 3000-330)*, çev. Dilek Şendil (2007). 4. baskı, C.2, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

Kurt, Ali Osman (2006). *Babil sürgünü sonrası Ezra önderliğinde Yahudiliğin yeniden yapılandırılması*. Doktora Tez, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurt, Ali Osman (2007). *Erken dönem Yahudi tarihi (Yahudiliğin mimarı Ezra)*. İstanbul: Kültür Sanat Yay.

Kurt, Mehmet (2007). *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. 1.Binde Mezopotamya - Anadolu İlişkileri*, 1.baskı, Ankara: Murat Kitabevi.

Kurt, Mehmet (2015). M.Ö. VI.-V. Yüzyıllarda Kilikya Bölgesi: Küresel Güçler ve Syennesis Krallığı. *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S. 13, Konya.

Labat, René (1969). Assyrien. *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, Vol. 4, Paris.

Laessoe, Jorgen (2014). *People of Ancient Assyria (Their Inscriptions and Correspondence)*, Londra: Routledge.

Law, George (2010). *Identification of Darius the Mede*, Karolina: Ready Scribe Press.

Leick, Gwendolyn (2009). *Historical Dictionary of Mesopotamia*, Londra: Scarecrow Press.

Leick, Gwendolyn (2009). *Historical Dictionary of Mesopotamia*, Plymouth: Scarecrow Pres.

Leloux, Kevin (2016). The Battle of the Eclipse (MAY 28, 585 BC): A Discussion of the Lydo-Median Treaty and the Halys Border, *Polemos*, Vol. 19, No. 38, Zagreb.

Lenormant, François and Chevallier, Elisabeth (1871). *A Manual of the Ancient History of the East: Medes and Persians, Phoenicians, and Arabians*, Vol. 2, Londra: J. B. Lippincott.

Lincoln, Bruce (2010). *Religion, Empire, and Torture: The Case of Achaemenian Persia, with a Postscript on Abu Ghraib*, Şikago: University of Chicago Press.

Lipschitz, Oded (2005). *The Fall and Rise of Jerusalem: Judah Under Babylonian Rule*, Indiana: Eisenbrauns.

Liverani, Mario (2013). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. New York, Routledge.

Llewellyn, Lloyd (2013). *King and Court in Ancient Persia 559 to 331 BCE*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Llewellyn, Lloyd and Robson, James (2010). *Ctesias' history of Persia*, Routledge.

Luckenbill, D. D. (1926). *Anceint Records of Assyria and Babylonia*, C.1, Şikago.

Macdonald, William (2005). *Kutsal Kitap yorumu(eski antlaşma serisi: Yaratılış, Mısır'dan çıkış, Levililer, Şölde sayım, Yasa'nın tekrarı, Yeşu, Hakimler, Rut, 1,2. Samuel, 1,2 Krallar, 1,2 Tarihler, Ezra, Nehemya, Ester, Eyüp.)*, C.1, İstanbul: Yeni Yaşam Yay.

Magee, Peter (2014). *The Archaeology of Prehistoric Arabia: Adaptation and Social Formation from the Neolithic to the Iron Age*. New York: Cambridge University Press.

Mahmud, Ahmad Khalil (2011). *Mamlakat-i Medya*, Erbil: Mukiyani Yay.

Malcol, John (1815). *History of Persia*, Londra: John Murray.

Malcolm, J. (1821). *Histoire de la Perse depuis les temps les plus anciens jusqu'à l'époque actuelle*, Pillet aîné éditeur, Paris.

Malkin, Irad (2001). *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*, Londra: Harvard University.

Maspero, Gaston C. (1900). *The Passing of the Empires 850 B.C. to 330 B.C.*, Londra: Society for Promoting Christian Knowledge.

Mclaughlin, John L. (2012). *The Ancient Near East*, Nashville: Abingdon Press.

Mcneill, William. *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel (2002). 6. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi.

Medyalı, A. (1991) *Antik Kürdistan'da dinsel yapılanma: Zerdüşt ve Öğretisi*, 1. Baskı, Stockholm: Berhem Yay.

Mesopotamia (The World's Earliest Civilization), ed. Kathleen Kuiper (2010). New York: Britannica Educational.

Middleton, John (2015). *World Monarchies and Dynasties*, Londra: Routledge.

Mieroop, Marc Van der (2007). *A History of the Ancient Near East (ca. 3000-323 BC)*, 2. Edition, Oxford: Blackwell.

Millard, Alan (1999). 'Judith, Tobit, Ahiqar and History', *New Heaven and New Earth Prophecy and the Millennium: Essays in Honour of Anthony Gelston*. Vol. 77, Leiden-Boston-Köln: Brill.

Miller, James M. and Hayes, Johan H. (1986). *A History of Ancient Israel and Judah*, Londra: Westminster John Knox Press.

Minorski, V. (1977). Kürtler, İstanbul: Komal Yay.

Mirwaisi, Hamma F. (2010). *Return of the Medes (An Analysis of Iranian History)*, Tucson: Wheatmark.

Moorey, P. R. S. (1999). *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*, Winona Lake: Eisenbrauns.

Mousavi, S. Z., Bathaie, S. Z. (2011). Historical uses of saffron: Identifying potential new avenues for modern research. *Avicenna Journal of Phytomedicine*, Vol. 1, No. 2, Mashhad.

Muntz, Charles E. (2017). *Diodorus Siculus and the World of the Late Roman Republic*, Oxford University Press.

Mutlu, Suzan Akkus (2017). Asur ve Urartu Devleti'nin Manna Ülkesi Üzerindeki Hâkimiyet Politikası, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 11.

Na'aman, Nadav (2005). *Ancient Israel and Its Neighbors (Interaction and Counteraction)*, Vol. 1, Michigan: Eisenbrauns.

Nardo, Don (2007). Ancient Mesopotamia. E. D. Chenes (Ed.). *Greenhaven Encyclopedia*. New York, Greenhaven.

Nichols, Andrew (2008). *The Complete Fragments of Ctesias of Cnidus*, University of Florida.

Niebuhr, B. G. (1852). *Lectures on ancient history "from the earliest times to the taking of Alexandria by Octavianus"*, trans. L. Schmitz, Vol. 1, Londra.

Nijssen, Daan (2015). The Median Dark Age. *Ancient History Magazine*, No. 1, Zutphen: Karwansaray.

Norris, Edwin (1853). "Memoir on the Scythic Version of the Bisutun Inscription", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Londra: Harrison and sons.

Nowell, Irene (2016). *New Colledgeville Bible Commentary: Old Testament (Jonah, Tobit, Judith)* Vol. 25, Liturgical Press.

Nuri Paşa, İhsan. *Kürtlerin Kökeni*, çev. M. Tayfun(1976). İstanbul: Yöntem Yay.

Oates, Joan, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli (2004). Ankara: Arkadaş Kitabevi.

O'grady, Patricia F. (2017). *Thales of Miletus: The Beginnings of Western Science and Philosophy*, New York-Londra: Routledge.

Olmstead, A. T. (1959). *History of the Persian Empire*, Şikago: University of Chicago Press.

Olmstead, A.T. (1923). *History of Assyria*, Londra: The Universty of Chicago Press.

Onk, Nizamettin (2006). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Iğdır tarihi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Orlin, Louis L. (2007). *Life and Thought in the Ancient Near East*, Michigan: University of Michigan Press.

Önder, Ali Tayyar (2008). *Türkiye'nin etnik yapısı: halkımızın kökenleri ve gerçekler*, Ankara: Kripto Yay.

Özfirat, Aynur (1994). *Eskişehir'de Harran*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.

Özüyılmaz, Ömer (2008). *Gurmanç ve Kürtlerin Kökenleri*, İstanbul: KaraKutu Yay.

Pamphili, Eusebius, *Ecclesiastical History*, Books 1–5 (The Fathers of the Church), trans. R.J. Deferrari (2010). Washington: CUA Press.

Paşa, Ekrem Cemil (1998). *Kürdistan Kısa Tarihi*, 1.baskı, İstanbul: Doz Yay.

Pirniya, Hasan (2013). *Tarkh Iran (az Madha Ta Inqraz Sasaniyan)*, 3. baskı, Tahran: Dbir Yay.

Pirnya, Hasan (2011). *Tarih-e İran (Iran Kadim: Az Āğaz ta anqraz Sasanian)*, 1.baskı, Tahran: Haydari Yay.

Polyaenus (1793). *Polyaenus's Stratagems of War*, trans. R. Shepherd, F.R.S., Londra: George Nicol.

Polybius, *The Histories of Polybius*, trans. F. Hultsch (2012). Vol. 2, New York: Cambridge University Press.

Postgate, J. N. (1979). "The Economic Structure of the Assyrian Empire". *Power and Propaganda :A Symposium on ancient empires (Mesopotamia)*, Vol. 7, Kopenhag.

Potts, D. T. (2016). *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, 2. edition, Cambridge University press.

Potts, Daniel T. (2014). *Nomadism in Iran (From Antiquity to the Modern Era)*, New York: Oxford University Press.

Prasek, Justin Vaclav (1906). *Geschichte der Meder und Perser bis zur makedönischen Eroberung*. Berlin.

Price, Massoue (2005). *Iran's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*, Kaliforniy-Oxford: ABC-CLIO.

Ptolemaios, *Geographia*, trans. E. L. Stevenson (1932). New York: New York public library.

Ptolemy, *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, ed. J. Lennart Berggren, Alexander Jones (2000). New Jersey: Princeton University Press.

Pullu, Selim (2006). *Tabal Bölgesi Tarihi (M.Ö. I. Binyılın İlk Yarısında Tabal Krallığı'nın Siyasal ve Ekonomik Tarihi)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Radner, Karen (2003) "An Assyrian view on the Mede", ed. Giovanni B. Lanfranchi, Michael Roal, Robert Rollinger, *History of the Ancient Near East*, S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria, Padova.

Radner, Karen (2014). The State Correspondence of Neo-Assyrian Empire. *State Correspondence in the Ancient World (From New Kingdom Egypt to the Roman Empire)*, New York: Oxford University Press.

Radner, Karen (2015). *Ancient Assyria: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.

Raglan, Lord (1990). "The Hero: A Study in Tradition, Myth, and Drama, Part II", *In Quest of the Hero*. New Jersey: Princeton University Press.

Rawlinson, G. (1870). *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, Vol. 1, Oxford, Londra.

Rawlinson, G. (1871). *The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World*, Vol.2, Londra: Oxford.

Rawlinson, G. (2006). *Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından Medya Krallığı*, çev. Nadire Işık, Doz Yay, 1. Baskı, İstanbul.

Rawlinson, G., Rawlinson, Sir Henry Creswicke, Sir John Gardner Wilkinson (1862). *The History of Herodotus*, Vol.1, J. Londra: Murray.

Ridpath, J. C. (1936). *The Development of Social Institutions and the Story of All Nations*.

Roebuck, Carl (1966). *The World of Ancient Times*, New York: Charles Scribner Sons.

Rollinger, Robert (2004). The Median Empire, the End of Urartu and Cyrus the Great's Campaign in 547 BC (Nabonidus Chronicle II 16), *Proceedings of the 1st International Conference on Ancient Cultural Relations Between Iran and West Asia*, Tehran.

Rollinger, Robert (2007). "Med Krallığı-Hayalet İmparatorluk", *ArkeoAtlas*, 6, İstanbul: Doğan Ofset Yay.

Rose, Jenny (2014). *Zoroastrianism (An Introduction)*, Londra: I. B. Tauris.

Runion, Meredith L. (2017). *The History of Afghanistan*, Kaliforniy: ABC-CLIO.

Ruzicka, Stephen (2012). *Trouble in the West (Egypt and the Persian Empire, 525-332 BC)*, Oxford University Press.

Sagona, A. G. (2004). Claudia Sagona, *Archaeology at the north-east Anatolian frontier, I. (an historical geography and a field survey of the Bayburt Province)*, Leuven: Peeters Press.

Sailhamer, John H. (2010). *Biblical Archaeology*, Michigan: Zondervan.

Salim, Ahmad Amin, *Drassat fi Hdharah al-shrk al-a'dna al-kdim: Msr, al-a'rk, Iran*, Yayın ve yer adı yok.

Salvini, Mirjo (2006). *Urartu tarihi ve kültürü*, çevir. Belgin Aksoy, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.

Salvini, Mirjo (2011). Urartu Tarihine Genel Bir Bakış, *Urartu Doğu'da Değişim*, 1. baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Sarı, Emre (2017). *Medeniyetler Tarihi: Türkiye'nin tarihi 10.000 yıllık bir zaman dilimini kapsar*, Net Medya Yay.

Sarı, İbrahim (2016). *Babil İmparatorluğu*, İstanbul: Noktaekitap Yay.

Sarıkaya, Sevgi (2011). Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatih Büyük Kyros. *MJH*, C. 1, S. 2.

Sarıkaya, Sevgi (2012). Astyages ve Kroisos'un Sonu: Medler, Persler, Lidyalılar. *Aktüel Arkeoloji*, S.25.

Sarıkaya, Sevgi (2014). "Mag Ayaklanması'nın Altında Yatan Nedenler ve Sonuçları", *The Journal of MCRI*, Cedrus II.

Sasson, Jack M. (1995), *Civilizations Ancient Near East*, Vol. 2, Michigan: Scribner.

Sasson, Jack M. (1995). *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. 2, New York: Scribner.

Sayce, A. H. (1908). *The Archaeology of the Cuneiform Inscriptions*, Londra.

Schandig, H. (2001). *Die Inschriften Nabonids, von Babylon und kyros' des Grossen*, Munster.

Schneider, Hermann (1931). *The History of World Civilization from Prehistoric Times to the Middle Ages*, Vol. 1, Londra: G. Routledge and Sons, Limited.

Schwantes, Siegfried J. (1965). *A short history of the ancient Near East*, Michigan: Baker Book House.

Sever, Erol (1993). *Asur tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yay.

Sever, Hüseyin (1987). Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri. *A.Ü.DTCF*, S. 1. 2, c. 31, Ankara.

Sevin, Veli (2003). *Anadolu arkeolojisi:Başlangıçtan Persler'e kadar*, İstanbul, Der Yay.

Shibley, Graham(2003). "Introduction: The Limits of war", *War and Society in the Greek World*, Londra ve New York: Routledge.

Shirazi, Saeed (2018). *A Concise History of Iran: From the early period to the present time*, 2. Edition, Los Angeles: Ketab Corporation.

Sicker, Martin (2000). *The Pre-Islamic Middle East*, New York Greenwood.

Siddall, Luis Robert (2013). *The Reign of Adad-nīrārī III (An Historical and Ideological Analysis of An Assyrian King and His Times)*, Leiden: Brill.

Silberman, Neil Asher (2012). *The Oxford Companion to Archaeology*, Vol. 2, 2. Edition, New York: Oxford University Press.

Sina, Ayşen (2007). İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolu Öncüleri: I-Lampsakoslu Kharon." *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26, C.41, Ankara.

Sirdar, İkbāl Ali Şah (1931). *Eastward to Persia*, Kaliforniya: Wright and Brown.

Smith, George (1876). *Assyria from the Earliest Times to the Fall of Nineveh*, Michigan: Scribner.

Smith, George (1876). *Chaldean Account of Genesis*, New York: Scribner and Armstrong.

Smith, Philip (1871). *The student's Ancient History: The Ancient History of the East*, Londra: William Clowes and Sons.

Snodgrass, Mary Ellen, Judith, *Encyclopedia of the Literature of Empire*, New York: Infobase.

Snowden, Frank M. (1970). *Blacks in Antiquity (Ethiopians in the Greco-Roman Experience)*, Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.

Soden, Wolfram Von. *The Ancient Orient: An Introduction to the Study of the Ancient Near East*, trans. Donald G. Schley(1994). Michigan: Wm. B. Eerdmans.

Sohabiabad, Hamidreza (2016). *Hemen'dan (İran) Türk Dönemi Yapılarındaki İnşa, Usta ve Onarım Kitabeleri*, Ankara: Gece Kitaplığı Yay.

Somervill, Barbara A. (2009). *Empires of Ancient Mesopotamia*, New York: Infobase.

Stafford, William Cooke, Charles Ball. *Italy Illustrated: A Complete History of the Past and Present Condition of the Italian States*, Vol. 1, Londra: Limited.

Steven, D. A. (2014). *Darius the Med: A Reappraisal*, Şikago.

Stiebing, William H. (2016). *Ancient Near Eastern History and Culture*, 2. edition, Londra: Routledge.

Strabo, *The Geography of Strabo*, trans. Horace Leonard Jones(1928). Ph.D., LL.D. Vol. 2, Londra: Harvard University Press.

Strudwick, Nigel, Strudwick, Helen (1999). *Thebes in Egypt (A Guide to the Tombs and Temples of Ancient Luxor)*, New York: Cornell University Press.

Sykes, Percy (2004). *A History Of Persia*, Vol.1, 3.Edition, Londra: Routledge.

Şavata, Bahoz (2015). *Kürdlerin Tarihi*, C. 2, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yay.

Tamari, Nazanin, “Medler Kürt müydü?”, çev. Muhammet Yücel (Ocak-Şubat 2015). *Kürt Tarihi Dergisi*, S.16.

Tanriverdi, İlder (2012). *Urartu Ordusu ve Savunması*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşkın, Ersen (1992). *Eski Anadolu Tarihinde Persler*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tavernier, Jan (2007). *Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330 B.C.): Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords, Attested in Non-Iranian Texts*, Leuven: Peeters.

Taylor, W. C. (1872). *A Manual of Ancient and Modern History*, New York: D. Appleton.

Temi, Sevgi Hayriye (2007). *Uşak Müzesi'nden bir grup koku kabı ve Lidya parfüm endüstrisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

The Ancient Near East (An Encyclopedia for Students), ed. Ronald Wallenfels, Jack M. Sasson (2000), Vol. 3, New York: Charles Scribner's Sons.

The Ancient Near East: An Anthology of Texts and Pictures, ed. James B. Pritchard (2010). Princeton: Princeton University Press.

The International Standard Bible Encyclopedia, ed. Geoffrey W. Bromiley (1979). Vol. 2, Michigan: Wm. B. Eerdmans.

The Natural History of Pliny, trans. J. Bostock, M.D., F.R.S. (1873). Vol. 2, Londra: G. Bell and Sons.

The Orator in Action and Theory in Greece and Rome, ed. Cecil W. Wooten (2001). Leiden: Brill.

The Oxford Handbook of Iranian History, ed. Touraj Daryaee (2012). New York: Oxford University Press.

Thucydides, *The First Book of Thucydides' History of the Peloponnesian War*, çevir. R. A. Billind (1836). Dublin: A.B., J.J. Ekens.

Times Dünya Tarihi Atlası, hazır. Geoffrey Barraclough, çevir. Zeki Okar (1980). İstanbul: Karacan Yay.

Tiryaki, Sırrı (2014). *Asur-Urartu İlişkilerinde Yerel Beylikler ve Onların Rolü*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Toptaş, Koray (2014). *Urartuluların Kimmerler ve Iskitler ile Münasebetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tori (1997). *Kürtlerin İlkçağ tarihi ve kültürü*, İstanbul: Befrin Yay.

Tori (1999). *Med İmparatorluğu sonrasında Kürtler*, İstanbul: Aram Yay.

Tori, Welate ve Tori, Nergiza (1991). *Kürt kökeni (büyük boylar)*, İstanbul: Koral Yay.

Tuplin, Christopher, “ Xenophon's Cyropeadia: Fictive History, Political Analysis and Thinking with Iranian Kings”, ed. Lynett Mitchell and Charles Melville (2007). *Every Inch a King*, Boston.

Türel, Tunç(2015). “Ammianus Marcellinus, Priscus ve Iordanes’de Attila ve Hun Tasvirleri”, *HÜTAD*, 23, Ankara.

Türk ve dünya ünlüleri ansiklopedisi, C.10, İstanbul: Anadolu Yay, , 1983.

Tytler, Alexander Fraser, *Elements of General History: Ancient and Modern*. ed. Brandon Turner (1846). Londra.

Ussher, James (2003). *The Annals of the World*, Arkansas: New Leaf.

Üstün, Abdullah (2013). *Geç Roma Tarihyazımında Hunlar (Batı Avrasya’da Erken Türk Varlığı)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vasiliev, A. A. (1952). *History of the Byzantine Empire, 324-1453*, Vol.1, Madison: University of Wisconsin Press.

Waltz, Robert B. (2013). *The Bible in History*, Yayın ve yer adı yok.

Wang, Tao (2002). *A Brief History of the World*, New York: Universe.

War in Ancient Greece, ed. Bob Carruthers (2013). Barnsley: Pen and Sword Military.

Water, Matt. (2017). *Ctesias' Persica in Its Near Eastern Context*. Londra: University of Wisconsin Press.

Waters, Matt (2010). Cyrus and the Medes. John Curtis and St John Simpson (Ed.). *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*. Londra, I. B.Tauris and Co Ltd.

Waters, Matt (2014). *Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE*, New York: Cambridge University Press.

Wheeler, James Talboys (1853). *An analysis and summary of the Historical Geography of the Old and New Testaments*, A. Hall virtus and Co.

Wilkinson, Toby (2007). Egypt and Mesopotamia. *The Egyptian World*, ed. Toby Wilkinson, 1. edition, New York: Routledge.

Wilkinson, Toby (2011), *The Rise and Fall of Ancient Egypt*, Londra: Bloomsbury.

Williams, Henry Smith (1926). *The Historians' History of the World*, Leather Bound.

Wills, Lawrence M. (2018). Judith, *The New Oxford Annotated Bible with Apocrypha: New Revised Standard Version*, ed. Michael D. Coogan, Oxford University Press.

Wilson, Penelope (2004). *Hieroglyphs: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.

Wiseman, D. J. (1961). *Chronicles of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in The British Museum*, Londra.

Wiseman, D. J. (1991). *Nebuchadrezzar and Babylon*, Oxford University Press.

Wojcikowski, Robert S.(2008). "The Median Empire in Iran and the fall of Assyria", *Journal of Archaeology of the Islamic Azad University of Abhar*, Vol. 4, 8, Zanjan.

Xenophon, *Cyropadia*, trans. Walter Miller (1960). Londra: Harvard Press.

Yamauch, Edwin M. (2003). *Foes From the Northern Frontier: Invading Hordes from the Russian Steppes*, Eugene: Wipf and Stock.

Yazici, Tahsin (1998). Hamadān, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay.

Yiğitpaşa, Davut (2016). “Cultural Change in the Post-Urartian, Median and Achaemenid Periods of Eastern Anatolia”, *JIA*, Vol. 1, 1, Samsun.

Yıldırım, Ercüment (2015).“Ktesias'ın Anlatmalarında Ninus (Nemrut)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.30, 2, İzmir.

Yıldırım, Nimet (2005). İran Dilleri–I. *Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, C. 6, 2, Erzurum.

Yıldırım, Nimet (2015). *İran Mitolojisi: Kökenleri, Kaynaklar, Ana Temaları*, 2. baskı, İstanbul: Pihhan Yay.

Yıldırım, Nimet (2016). İran Kültürü: *Zerdüşt'ten Firdevsi'ye Sadi'den Şamlu'ya İran'ın Sözlü ve yazılı Kaynakları*, İstanbul: Pihhan Yay.

Yılmaz, Tuğba (2015). *İskitler: Siyasi ve Kültürel Tarih*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

Young, Cuyler (1988). The early History of the Medes and the Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Kambyzes. *The Cambridge Ancient History*, 2.Edition, Cambridge University Press.

Zardabli, İsmail bey (2014). *The History of Azerbaijan: from ancient times to the present day*, Londra: Rossendale Press.

Zimansky, Paul (2004). Urartu Krallığı ve Topoğrafya. *Savaş ve Estetik*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.

EKLER VE HARİTALAR

Ek1: Med kral Listesi ve hüküm süresi:

1- Herodotus⁵⁷²

Deiokes 53

Phraortes 22

Kyaksares 40

Astyages 35

2- Ktesias⁵⁷³

Arbaces (Arbakes) 28

Maudaces 50

Sosarmus 30

Artycas 50

Arbianus 22

Artaeus 40

Artynes 22

Astibaras 40

Aspandas (Astyages) 35

3- Eusebius⁵⁷⁴

Arbaces (Varbak) 28

Maudaces 20

⁵⁷² I. 102, 106, 130.

⁵⁷³ Lloyd Llewellyn-Jones and James Robson, *age*, s. 49-51.

⁵⁷⁴ *Chronicle*, Kings of the Medes, 19, g. 100.

Sosarmus 30
Articas 30
Deiokes 44
Phraortes 24
Ciaxares 32
Astyages (Azhdahak) 38

4- Movses Khorenatsi ⁵⁷⁵

Varbakes
Mawdakis
Sawsarmos
Artikas
Deokis
Pravortis
Kvaxares
Azhdahak

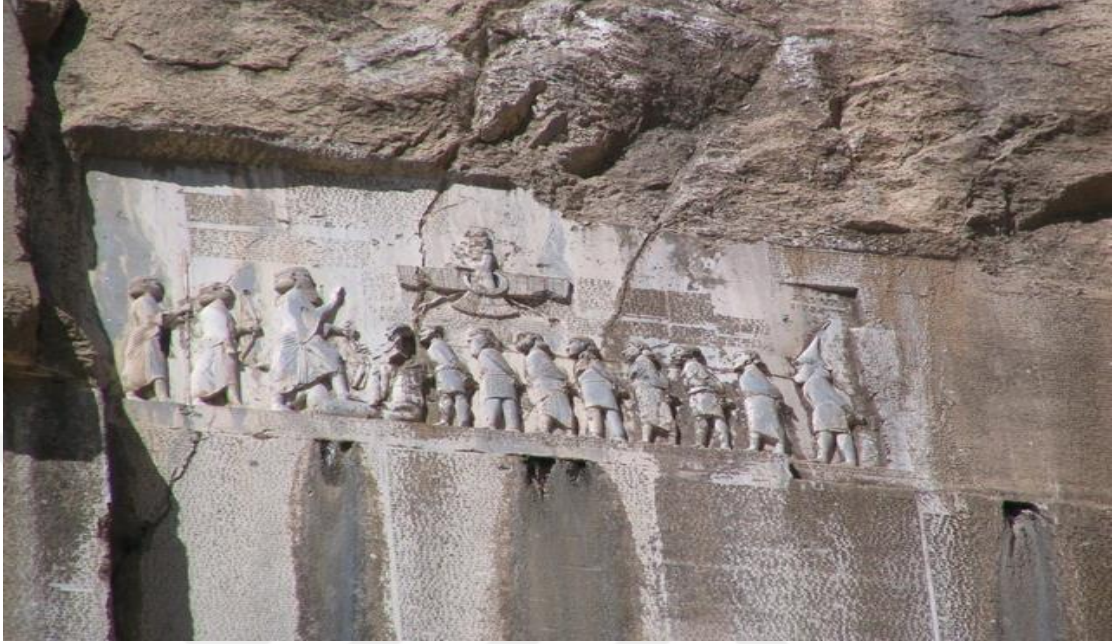
5- Stepanos Asoghik (Step'anos Tarōnec'i, 935-1015) ⁵⁷⁶

Varbakēs 28.
Madawkēs, 20.
Tarmos, 30.
Hakadimos, 30.
Derkēs, 54.
P'rawortēs, 24

⁵⁷⁵ *The History of Arminians*, I. 30.

⁵⁷⁶ Tim Greenwood, *The Universal History of Step'anos Tarōnec'i: Introduction, Translation, and Commentary*, New York, Oxford University Press, 2017, s. 115.

Resim 1: Bisutun Kitabesi

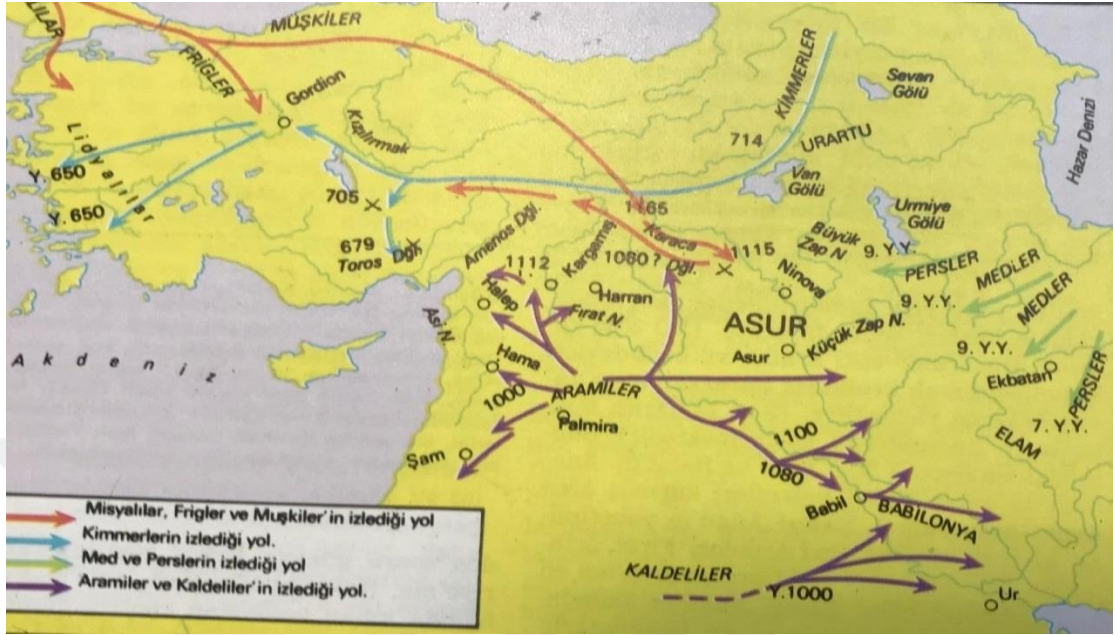
(J. M. Cook, *age*, s. 36).

Hrt.1: Ptolemaios 'un Med İmparatorluğu haritası

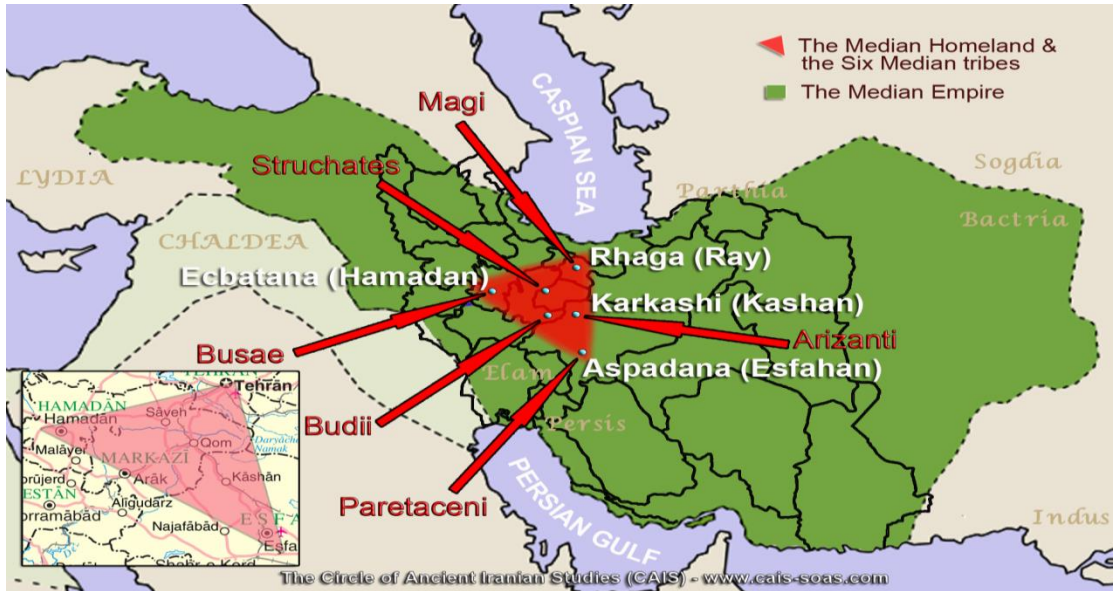
(Ptolemaios, *Geographia*, VI. 2.)

Hrt.2: M.Ö. 1. Binyılın başlangıcında Aryan halkının Asya'ya göçü

(Geoffrey Barraclough, *age* , s. 56.)

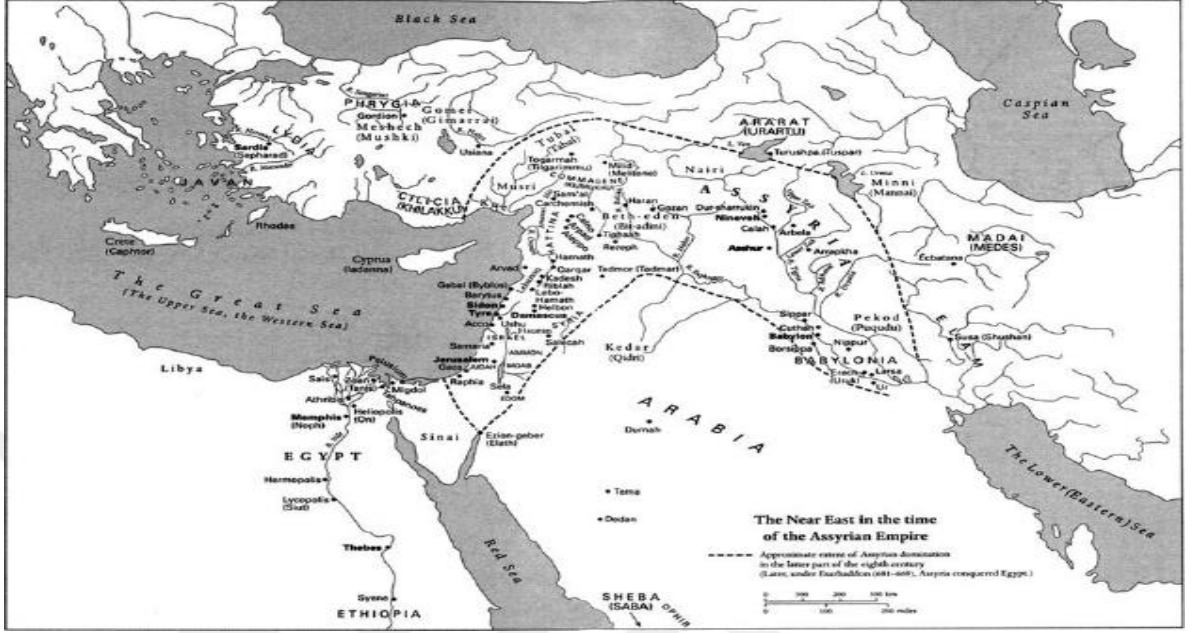
Hrt.3: Med boyların yaşadığı yer.

Khodad Rezakhani, "Iranian History: Medes, The Median dynasty", *CAIS*, Ağustos 9, 2018

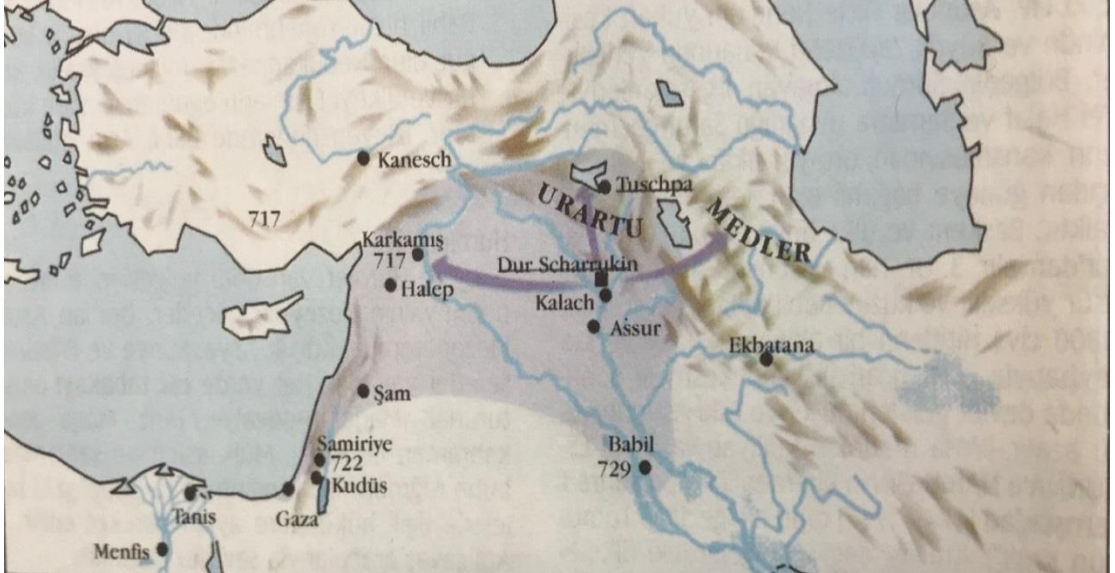
(http://www.cais-soas.com/CAIS/History/madha/medes_first_iranian_kingdom.htm).

Hrt.4: Yeni Asur İmparatorluğu

(Hanım Hande Duymuş, *age*, s. 239.)

Hrt.5: II Sargon'ın Media ve diğer bölgelerdeki saldırıları.

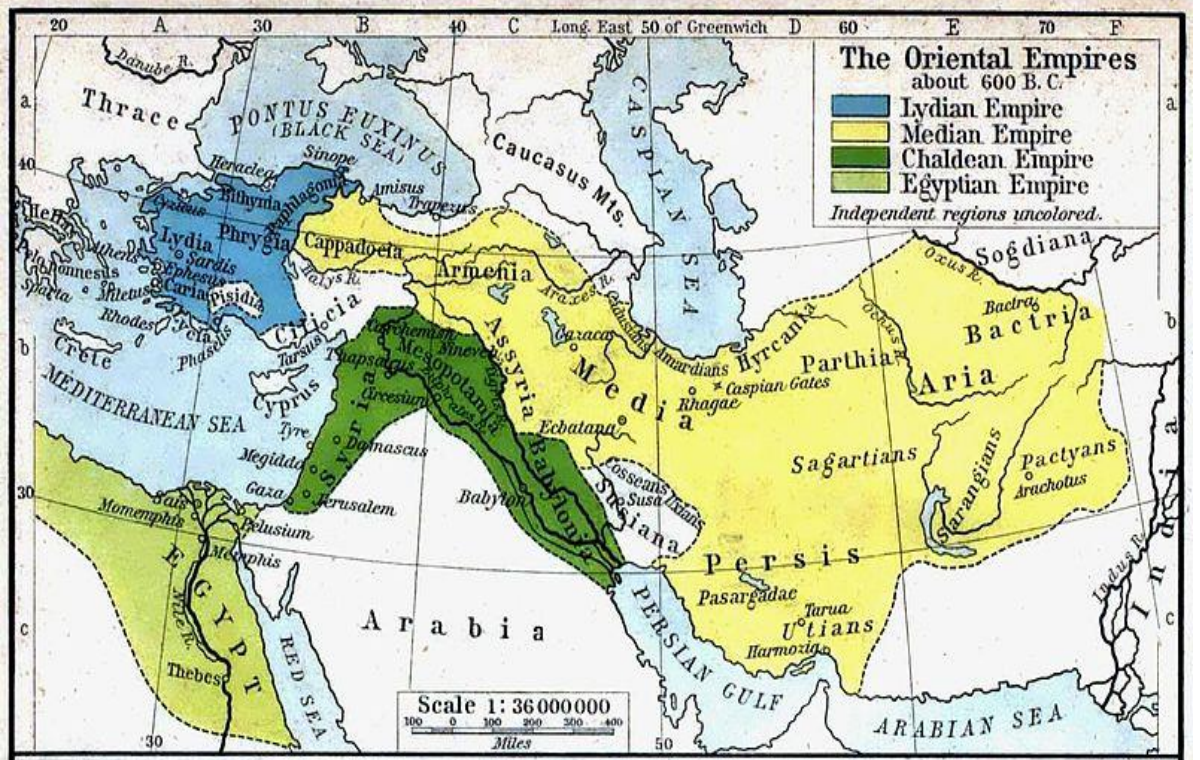
(Hermann Kinder ve Werner Hilgemann, *Dünya Tarihi Atlası*, çevir. Leyla Uslu, C.1, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay, 2006, s. 30.)

Hrt.6: Asur Devleti yıkıldıktan (M.Ö. 612) sonra Medler ve Babililer sınırlar.

(Aynı yer.)

Hrt.7: M.Ö. 6 yüzyılda Med İmparatorluğunun sınırları

(Saad Shirazi, age, s. 40.)

Özgeçmiş

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Daniyal AHMED

Uyruğu: Irak

Doğum Tarihi ve Yeri: 30.01.1990. Erbil.

Elektronik Posta: daniel.sabr@yahoo.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Salahaddin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2013
Yüksek Lisans	İMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı	2018

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde Türkçe; Orta düzeyde İngilizce ve Farsça; Başlangıç düzeyinde Klasik Eski Yunanca.